

ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)

№ 4(96)/2019

ФИЛОЛОГИЯ сериясы

Серия ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY Series

**ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

**BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY**

ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)
Индексі 74623
Индекс 74623

ҚАРАҒАНДЫ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ФИЛОЛОГИЯ сериясы

Серия ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY Series

№ 4(96)/2019

Қазан–қараша–желтоқсан
30 желтоқсан 2019 ж.

Октябрь–ноябрь–декабрь
30 декабря 2019 г.

October–November–December
December, 30, 2019

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2019
Караганда, 2019
Karaganda, 2019

Бас редакторы
химия ғыл. д-ры, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі
Е.М. Тажбаев

Жауапты хатшы **Ғ.Б. Саржанова**, PhD д-ры

Редакция алқасы

Ж.Ж.Жарылғапов,	ғылыми редактор филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
М.І. Әбдуов,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Г.Ю. Аманбаева,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ш.М. Мажитаева,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ж.Қ. Смағұлов,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Б.С. Рақымов,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.С. Әділова,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
В.Т. Абишева,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Н.Ж. Шәймерденова,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Д.Д. Шайбакова,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Н.И. Бөкетов,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
С.А. Матяш,	филол. ғыл. д-ры (Ресей);
У.М. Бахтикереева,	филол. ғыл. д-ры (Ресей);
Т.В. Белошапкова,	филол. ғыл. д-ры (Ресей);
М. Джусупов,	филол. ғыл. д-ры (Өзбекстан);
Ү. Жетібайұлы,	филол. ғыл. д-ры (ҚХР);
К. Жанбозұлы,	филол. ғыл. д-ры (ҚХР);
Л. Матейко,	PhD д-ры (Словакия);
А. Золтан,	филол. ғыл. д-ры (Венгрия);
М. Фрешли,	PhD д-ры (Венгрия);
Л.М. Харитонова,	жауапты хатшы филол. ғыл. канд. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28
Тел.: (7212) 77-03-69 (ішкі 1026); факс: (7212) 77-03-84.
E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторлары

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева

Компьютерде беттеген

Г.Қ. Қалел

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Филология» сериясы.

ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті» РММ.

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 23.10.2012 ж. № 13109–Ж тіркеу куәлігі.

Басуға 28.12.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 12,5 б.т. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 131.

Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100012, Қазақстан, Қарағанды қ., Гоголь к-сі, 38. Тел. (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Главный редактор
д-р хим. наук, профессор, чл.-корр. НАН РК
Е.М. Тажбаев

Ответственный секретарь **Г.Б. Саржанова**, д-р PhD

Редакционная коллегия

Ж.Ж.Жарылгапов,	научный редактор д-р филол. наук (Казахстан);
М.И. Абдуов,	д-р филол. наук (Казахстан);
Г.Ю. Аманбаева,	д-р филол. наук (Казахстан);
Ш.М. Мажитаева,	д-р филол. наук (Казахстан);
Ж.К. Смагулов,	д-р филол. наук (Казахстан);
Б.С. Рахимов,	д-р филол. наук (Казахстан);
А.С. Адилова,	д-р филол. наук (Казахстан);
В.Т. Абишева,	д-р филол. наук (Казахстан);
Н.Ж. Шаймерденова,	д-р филол. наук (Казахстан);
Д.Д. Шайбакова,	д-р филол. наук (Казахстан);
Н.И. Букетова,	д-р филол. наук (Казахстан);
С.А. Матяш,	д-р филол. наук (Россия);
У.М. Бахтикереева,	д-р филол. наук (Россия);
Т.В. Белошапкина,	д-р филол. наук (Россия);
М. Джусупов,	д-р филол. наук (Узбекистан);
У. Жетибайұлы,	д-р филол. наук (КНР);
К. Жанбозулы,	д-р филол. наук (КНР);
Л. Матейко,	д-р PhD (Словакия);
А. Золтан,	д-р филол. наук (Венгрия);
М. Фрешли,	д-р PhD (Венгрия);
Л.М. Харитонова,	ответственный секретарь канд. филол. наук (Казахстан)

Адрес редакции: 100024, г. Караганда, ул. Университетская, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (внутр. 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторы

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева

Компьютерная верстка

Г.Қ. Қалел

Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология».

ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Собственник: РГП «Карагандинский государственный университет имени академика Е.А. Букетова».

Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное свидетельство № 13109–Ж от 23.10.2012 г.

Подписано в печать 28.12.2019 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 12,5 п.л. Тираж 300 экз. Цена договорная. Заказ № 131.

Отпечатано в типографии издательства КарГУ им. Е.А. Букетова.

100012, Казахстан, г. Караганда, ул. Гоголя, 38. Тел.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Main Editor

Doctor of Chemical sciences, Professor, Corresponding member of NAS RK
Ye.M. Tazhbayev

Responsible secretary

G.B. Sarzhanova, Doctor PhD

Editorial board

Zh.Zh.Zharylgapov,	Science Editor Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
M.I. Abduov,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
G.Yu. Amanbayeva,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
Sh.M. Mazhitaeva,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
Zh.K. Smagulov,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
B.S. Rakhimov,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
A.S. Adilova,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
V.T. Abisheva,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
N.Zh. Shaimerdenova,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
D.D. Shaibakova,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
N.I. Buketova,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
S.A. Matyash,	Dr. of philol. sciences (Russia);
U.M. Bakhtikereeva,	Dr. of philol. sciences (Russia);
T.V. Beloshapkova,	Dr. of philol. sciences (Russia);
M. Zhusupov,	Dr. of philol. sciences (Uzbekistan);
U. Zhetibaiuly,	Dr. of philol. sciences (China);
K. Zhanbozuly,	Dr. of philol. sciences (China);
L. Matejko,	PhD (Slovakia);
A. Zoltan,	Dr. of philol. sciences (Hungary);
M. Freshly,	PhD (Hungary);
L.M. Kharitonova,	Secretary Cand. of philol. sciences (Kazakhstan)

Postal address: 28, University Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan

Tel.: (7212) 77-03-69 (add. 1026); fax: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Web-site: vestnik.ksu.kz

Editors

Zh.T. Nurmukhanova, S.S. Balkeyeva

Computer layout

G.K. Kalel

Bulletin of the Karaganda University. «Philology» series.

ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Proprietary: RSE «Academician Ye.A. Buketov Karaganda State University».

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 13109–Zh from 23.10.2012.

Signed in print 28.12.2019. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 12,5 p.sh. Circulation 300 copies. Price upon request. Order № 131.

Printed in the Ye.A. Buketov Karaganda State University Publishing house.

38, Gogol Str., 100012, Kazakhstan, Karaganda. Tel.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

МАЗМҰНЫ

ТІЛТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Аюпова Г.К., Степанов Е.Н.</i> «Байлық» концептін фреймдік модельдеу	8
<i>Түйте Е.Е., Салтанмұрат Р.</i> Жасанды тілдер	18
<i>Әділова А.С.</i> Қазіргі заманғы лингвистика туралы	24
<i>Нуркен Аубакир.</i> Ғылыми-танымал дискурстың аударма сапасын бағалау («National Geographic» мақаласының материалы негізінде): Джулиана Хаус моделі	30
<i>Муратова А.Н., Бахтикиреева У.М.</i> Жасырын тілдің вербалды мәні	36

ОТАНДЫҚ ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Екиши М., Аймухамбет Ж.А., Мирзахметов А.А.</i> Ш. Айтматовтың «Теңіз жағалай жүгірген тарғыл төбет» повесіндегі мифо-архетиптік мотивтердің маңызы	42
<i>Жарылғапов Ж.Ж., Сыздықова Б.Е.</i> Қазіргі қазақ прозасындағы мифтің поэтикалық қызметі ..	48
<i>Насипов И., Жарылғапов Ж. М.</i> Әуезов поэтикасындағы сентиментализм	53
<i>Абдиқұлова Р.М., Оспанова А.М.</i> І. Есенберлиннің көркемдік стилінің ұлттық ерекшеліктері туралы («Көшпенділер» трилогиясы материалы негізінде)	59
<i>Шевлякова Л.Р., Суворина К.</i> Постмодерндік координаттар жүйесіндегі орыс классикасы: Терцтің бағалауындағы Пушкиннің тұлғасы мен қызметі	66
<i>Харитонова Л.М., Калеткенова К.</i> Салыстырмалы зерттеу объектісі ретінде әдебиеттің терминологиялық жүйелері	72

ФИЛОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕР

<i>Аязбаева Б.К., Серигова М.К., Рымкулова Ж.Н.</i> Тілдерді оқытуда коммуникативті күзіреттілікті қалыптастыру	78
---	----

ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Қожахметова Л., Омаров Б.Ж.</i> Digital-технологиялар дәуірінде медианы дамытудың негізгі үрдістері	84
--	----

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР	91
----------------------------------	----

2019 жылғы «Қарағанды университетінің хабаршысында» жарияланған мақалалардың көрсеткіші. «Филология» сериясы	92
--	----

СОДЕРЖАНИЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

<i>Аюпова Г.К., Степанов Е.Н.</i> Фреймовое моделирование концепта «богатство».....	8
<i>Туйте Е.Е., Салтанмурат Р.</i> Искусственные языки.....	18
<i>Адилова А.С.</i> О современной лингвистике	24
<i>Нуркен Аубакир.</i> Оценка качества перевода научно-популярного дискурса (на материале статьи «National Geographic»): модель Джулианы Хаус.....	30
<i>Муратова А.Н., Бахтикереева У.М.</i> Вербальные значения тайного языка	36

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

<i>Екиши М., Аймухамбет Ж.А., Мирзахметов А.А.</i> Значение мифо-архетипических мотивов в повести Ч.Айтматова «Пегий пес, бегущий краем моря»	42
<i>Жарылгапов Ж.Ж., Сыздыкова Б.Е.</i> Поэтическая функция мифа в современной казахской прозе.....	48
<i>Насипов И., Жарылгапов Ж.</i> Сентиментализм в поэтике М.Ауезова.....	53
<i>Абдикулова Р.М., Оспанова А.М.</i> О национальном своеобразии художественного стиля И. Есенберлина (на материале трилогии «Кочевники»).....	59
<i>Шевлякова Л.Р., Суворина К.</i> Русская классика в постмодернистской системе координат: личность и творчество Пушкина в оценке Терца.....	66
<i>Харитоновна Л.М., Калеткенова К.</i> Терминологические системы литературы как объект сравнительного изучения.....	72

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

<i>Аязбаева Б.К., Серикова М.К., Рымкулова Ж.Н.</i> Формирование коммуникативной компетенции при обучении языкам.....	78
---	----

ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Кожяхметова Л.Т., Омаров Б.Ж.</i> Основные тенденции развития медиа в эпоху Digital-технологий	84
---	----

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	91
--------------------------	----

Указатель статей, опубликованных в «Вестнике Карагандинского университета» в 2019 году. Серия «Филология»	95
---	----

CONTENTS

ACTUAL PROBLEMS OF LINGUISTICS

<i>Ayupova G.K., Stepanov E.N.</i> Frame modeling of the concept «Riches»	8
<i>Tuyte Ye.Ye., Saltanmurat R.</i> Artificial languages.....	18
<i>Adilova A.S.</i> About modern linguistics.....	24
<i>Nurken Aubakir.</i> Translation Quality Assessment of popular science material (on the material of the «National Geographic» article): Juliane House's model	30
<i>Muratova A.N., Bakhtikereyeva U.M.</i> Verbal values of a secret language.....	36

ACTUAL ISSUES OF DOMESTIC LITERARY CRITICISM

<i>Ekici M., Aimuhambet Zh.A., Mirzakhmetov A.A.</i> The meaning of mytho-archetypal motifs in the story of Sh. Aitmatov «Teniz zhagalai zhurgentargyl tobet».....	42
<i>Zharylgapov Zh.Zh., Syzdykova B.R.</i> Poetic function of myth in modern Kazakh prose	48
<i>Nasipov I., Zharylgapov Zh.</i> Sentimentalism in M. Auezov's poetics.....	53
<i>Abdikulova R.M., Ospanova A.M.</i> National originality of I. Esenberlin's artistic style (based on the trilogy «The nomads»)	59
<i>Shevlyakova L.R., Suvorina K.</i> Russian Classic in Postmodern Coordinate System: Pushkin 's Personality and Creativity in Terz 's Assessment.....	66
<i>Kharitonova L.M., Kaletkenova K.</i> Terminosystems of literature as an object of comparative study..	72

MODERN APPROACHES IN PHILOLOGICAL EDUCATION

<i>Ayazbayeva B.K., Serikova M.K., Rymkulova Zh.N.</i> Forming of communicative competence in teaching languages	78
--	----

JOURNALISM

<i>Kozhakhmetova L.T., Omarov B.Zh.</i> The main trends of media development in the era of Digital-technologies.....	84
--	----

INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	91
Index of articles published in the «Bulletin of the Karaganda University» in 2019 y. «Philology» Series	98

ТІЛТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

ACTUAL PROBLEMS OF LINGUISTICS

УДК 81:33

Г.К. Аюпова¹, Е.Н. Степанов²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан;

²Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова, Украина
(E-mail: stepanov.odessa@gmail.com)

Фреймовое моделирование концепта «богатство»

Статья посвящена проблемам исследования одного из ключевых концептов понимания мира — концепта «богатство». Фреймовый анализ позволяет выделить стандартные знания о богатстве, репрезентируемые вокруг понятия «богатство». Проведенный контрастивно-когнитивный анализ позволяет утверждать, что знания о богатстве неадекватны в различных лингвокультурных сообществах, не совпадают и ментальные нормативные установки народов, их ценностные ориентации. Во фрейме «богатство» в процессе контрастивно-когнитивного анализа выделяются три вершинных узла, а именно: вершинный узел № 1 (общее представление о богатстве в казахском лингвокультурном сообществе); вершинный узел № 2 (общее представление о богатстве в русском лингвокультурном сообществе); вершинный узел № 3 (общее представление о богатстве как социально-этической норме в английском лингвокультурном сообществе).

Ключевые слова: ценности, концепт, богатство, деньги, материальное благосостояние, ценностные ориентации.

Ценности имеют значение в любой культуре, поскольку определяют отношения человека с природой, социумом. Американские культурантропологи Ф.Клакхон и Ф.Штротбек утверждают, что ценность не есть вещь, а отношение к вещи, явлению [1; 5]. Исходя из понимания ценности как отношения к другому, к вещи, в процессе реализации которой выявляется субъективное отношение человека к другим людям, какой-либо вещи, значимость этой вещи или явления для него. Мы рассматриваем ценность как нормы, как предписания, выполнение которых требуется обществом с целью определения отношения человека к вещи, выявления его значимости для себя, для выяснения ценностной ориентации по отношению к нему. Ценностное отношение представляет собой «отношение личности к наиболее важным жизненно значимым явлениям» [2].

Такой основной для человека нормой, в ходе которой выясняется отношение индивидов, коллектива, является понятие *богатство*, связанное с социальной природой человеческого общества. Социальная норма *богатство* связана с социальными факторами, разделением общества на бедных и богатых.

Согласно «Толковому словарю» С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой семантика слова *богатство* представлена такими основными значениями:

- 1) обладание материальными ценностями;
- 2) обилие, роскошь, множество;
- 3) нематериальные ценности, такие как семья, любовь, счастье, здоровье и т.п.;
- 4) богатство — противопоставление бедности [3].

Подчеркивая особую роль концепта «богатство», связанного с человеческим благосостоянием, Е.Г. Стешина выделяет следующие первичные понятийные признаки лексемы *богатство*:

- 1) изначально богатство соотносилось с понятиями *достояние, состояние, доля, дающий*;
- 2) структурно слово *богатство* соответствует латинскому *fortunatus* и имеет дефиниции *счастье, судьба*;
- 3) богатству противопоставляется бедность [4].

Отношение к богатству, в частности, к материальным ценностям, различается в зависимости от национального менталитета. Так, в английском обществе понятие *богатства* как «материального благосостояния» играет огромную роль, это буквально вопрос жизни и смерти, поэтому быть богатым — стремление и желание каждого, это морально-этическая норма, которая социально поощряется, и быть бедным — крайне плохо и противоречит общественной этике. Отсюда пренебрежительное отношение к любым материальным благам как типичная характеристика русского сознания, русской культуры, совершенно непонятная и загадочная для англоязычных культур» [5; 173].

В английском обществе, вследствие уяснения принципа, что «богатство — это социальная норма, каждый член данного социума стремится стать богатым человеком: (*a richman*), *to be rich* (быть богатым), овладеть большим состоянием (*to take a tolerable fortune*), быть состоятельным человеком (*a man with fortune*), дать богатство детям (*to arrive fortune*), иметь деньги (*to get money*), следует копить деньги (*to save money*), иметь достойный доход (*to have a comfortable income*), обладать роскошной собственностью (*splendid property*).

Отношение к деньгам у англичан позитивное (*a penny saved is a penny gained*), (пенни сбережённые, всё равно, что пенни заработанные), деньги иметь приятно (*a heavy purse makes a light heart*), от туго набитого кошелька на сердце легко, отсутствие денег создаёт неудобство, когда денег нет — это беда (*a light purse is a heavy curse, a light purse makes a heavy heart*).

Но вместе с тем они осуждают проявление алчности, небрежного отношения к деньгам (*a fool and his money are soon parted*), *amiser ly father ma kesapro digalson* (у отца скряги сын может оказаться мотом), *his money burnsa holein his pocket* (у него деньги прожигают в кармане дыру). Вместе с тем высказывается негативное отношение к деньгам, ср.: богатство приносит горе (*agreat fortune sagreats lavery*), больше денег — больше хлопот, деньги часто губят тех, кто их наживает (*money of tenun makes the men who makeit*), мерзость и деньги всегда вместе (*tu ckand money go to gether*).

В английском обществе, разделенном на богатых и бедных, понятие материального благосостояния важно для англичан, поэтому понятие «богатый» детализировано: оно активизирует различные оттенки данного понятия, например, *arichman* (богатый человек), *toberich* (быть богатым), *to give fortune* (дать богатство), *splendid property* (роскошная собственность), *to have a comfortable income* (иметь достойный доход), *to have money* (иметь деньги), *to get money* (располагать деньгами), *to save money* (копить деньги), *to be well of* (быть обеспеченным).

Англичан характеризует рациональное отношение к деньгам. Они берегут каждый цент, пенни, проявляют бережливость по отношению к ним. Понятия «money» и «purse» в английском обществе взаимосвязаны, ср.: *money must be kept in the purse; put money in the purse; A pound in the purse is worth tho in the book*.

В ряде пословиц даются указания на то, как тратить деньги, как копить их: *He who saves for tomorrow; saves fort the cat; spare when you are young, an spend when you are old; spend and be free, but make no waste*.

В английском обществе понятия *деньги, богатство* отражают не только отношение членов социума к деньгам, но и их социокультурный опыт. Если сравнить использование понятия «богатство», то можно заметить, что в XVII–XIX веках понятие «fortune» означало владение большими «деньгами». Но в XXI веке содержание «богатство» изменилось, так как «богатство» стало связываться с доходом, со счетом в банке, ср.: *joint account, good investment, income return* и др.

В русском лингвокультурном сообществе наблюдается нестяжательское отношение к деньгам. В данном социуме распространены пословицы и поговорки, выражающие негативное отношение к богатству, акцентирующие внимание на его преходящем характере, вредном влиянии на человека, ср.: *Когда проводишь богатство и славу, вспомни, что тленно все, и тем избежишь кручи жизни сей; Богатство — вода, пришла и ушла, не в деньгах счастье*. Христианские православные принципы утверждают, что деньги — это низкое и грязное, в отличие от духовных помыслов и стремлений. В русских народных сказках издавна утверждается мысль, что богатым людям не всегда хорошо. В прошлом русские купцы и «новые русские» *гребут деньги лопатой, набивают карман,*

заколачивают бешеные бабки, а затем бросают эти шальные (шалые) деньги на ветер, пускают в трубу, швыряют на ветер, швыряют деньги и сорят деньгами.

В русском социуме негативное отношение к деньгам проявляется в осуждении богатства, отрицательных черт, присущих богатому, таких как скупость, лживость, бездушие, спесь, зазнайство, черствость, ср.: *богатый скуп; богато живут — с плота воду пьют; будешь богат, будешь и скуп; богатый и на золото слезы льет; богатый убогий; лживый богат да крив; беден — да прям; богатый спесив; богатство — спеси родня; богатый глупый; богатством ума не купишь; богатый немилосерден; богатый бедного не понимает; богатый бедному не брат; богатство добыть и братство забыть; чем богаче, тем скупее; не от скупости (убожества) скупость вышла, от богатства; мужик богатый, что бык богатый.*

Для русского духовное богатство, любовь важнее материального: *с милым рай и в шалаше; богатый противопоставляется бедному. В этом случае бедный выступает как позитивное лицо, а богатый как убогое лицо, обладающее отрицательными чертами характера, как глупое существо, ср.: богат да крив, беден да прям; гол, да не вор, беден да честен; лучше жить бедняком, чем разбогатеть с грехом; разума много, да денег нет; от нужды умнеют, от богатства жиреют; богатый всего боится, тревожится, богатство не идет ему впрок, потому что богатый ждет накости, а убогий радости; глупому сыну не в помощь богатство; у богатого черт детей копает; богатство не возьмешь с собой на тот свет: богатые проживают свой рай на этом свете; умирая, богатый уносит с собой одно одеяло; к богатым относятся потребительски: у кого много денег, у того много родственников [6].*

Вместе с тем по отношению к богатству проявляется и ценностная позитивная ориентация: *богатство надо копить, приумножать: копейка рубль бережет; богатство идет к богатым, как вода идет к реке; богатство дается свыше; у кого поведется, у того и петух несется; богатство позволяет жить на широкую ногу, вести праздный образ жизни.*

В казахском лингвокультурном сообществе также наблюдается позитивное и негативное отношение к богатству. С одной стороны, богатство осуждается, так как оно связано с несправедливостью. Богатый скуп, не признает своего брата, стремится урвать себе побольше, ср.: *байлық мұрат емес, кедейлік ұят емес; аузы қисық болса да, байдың баласы сөйлесін; бай баласы — балпаң, жарлы баласы — жалпаң; жаңа байыған жанын да танымас; деньги как вода, они не задерживаются в руках (ақша да бір, аққан су да бір); там, где деньги, всегда имеется несправедливость (теңгелі жерде теңдік жоқ), байдың мың қойы ішінде жарлының жалғыз қозысын қасқыр жейді, байдан пайда құтылмас; жарлының еңбегі — байдың ермегі; қайырсыз байдан қатықсыз су артық; бай бауырын танымас, төрт тұрманы түгел бай тырнақтай тарту алады, сараң бай өз байлығына жүкші ғана; қара байдан қарыз сұраған күні ғана ажырайсың; байыған қайыршы жаңа қайыршыға зекет бермейді; сараң бай союға қозы таппай, жарлының жалғыз тоқтысын сояды [7].*

Вместе с тем наблюдается и позитивное отношение к богатству, как к источнику материального благосостояния. Но богатство достигается в результате упорного труда (*бейнет көрмей, дәулет жоқ; пұл болса, шеңгел де сорпа; жоқшылық жомарт ердің қолын байлайды; келген дәулет — кеткен мехнат; жер тойынбай, ел тойынбайды; ақша болса, алақанда сорпа қайнайды*); для того, что бы достичь богатства, надо много работать, а будучи богатым надо следить, чтобы не потерять человечность (*теңіз — тамшыдан*); бай болсаң жарлығыңды, жарлы болсаң, байлығыңды айтпа; *оңай олжа оңалтпас; тентек болсаң — асады, жуас болсаң — басады, орташа болсаң — бағың тасиды, артын қысқан бай болар; дүниеқор — дүниенің қоры.*

Наблюдается также философское отношение к богатству, которое

Преходяще:

Дәулет кетті (тайды/қапты);

Дәулеті шайқалды;

Байлыққа батты, бөкті;

Мал/дәулет біту.

– Богатство приходит случайно:

Басы өрге домалау;

Қайығы желге өрлеу;

Кенеліп қалу;

Маңдайының бес елі бағы бар.

– Богатство влечет богатство:

Байлық байлыққа барады;

Бай байға, сай сайға;

Терезесі тең болу;

Қатарға қосылу;

Таразысы тең;

Есіктегі басы төрге жету.

– Богатство человек не ценит:

Дүниені тиын құрлы көрмеді;

Мал-мүліктің бетіне қарамады;

Малды төкті;

Мал шапты;

Дүниені шайқап өту.

– Богатство приводит к несоблюдению социального равенства:

Аузы қисық болса да, бай баласы сөйлесін;

Байлығы жүрді;

Жалғанды жалпағынан басу;

Тұяғына тең келмеу;

Ширегіне тең келмеу.

Контрастивно-когнитивный анализ концепта «богатство» в разных лингвокультурных сообществах позволяет нам представить в виде фрейма-структуры ситуацию представления богатства в различных культурах.

По А.П. Бабушкину, фрейм выступает как «мыслимый в целости его составных частей многокомпонентный концепт, объемное представление, некоторая совокупность стандартных знаний о предмете или явлении» [8; 73].

Фреймовый анализ позволяет выявить стандартные знания о богатстве, репрезентируемые вокруг понятия «богатство». Во фрейме «богатство» выделяются вершинные узлы — терминалы, выражающие общее ценностное представление о богатстве в различных социумах. В нижеуровневых узлах — слотах приводятся данные о ценностных ориентациях народов (позитивных или негативных) о богатстве, представляются свойства богатства, свойства человека, имеющего или не имеющего отношение к богатству. Нижние узлы характеризуются как терминалы. Рассмотрим типы знаний о богатстве, представленных на вершинных узлах. В вершинных и нижеуровневых узлах фрейма раскрываются категориальные признаки фрейма как мыслительной структуры, к таким признакам относятся: 1) структурированность фрейма, объединяющая в один когнитивный образ языковые и неязыковые знания; 2) возможность объективации фрейма средствами первичной и вторичной номинации.

Во фрейме «богатство» в процессе контрастивно-когнитивного анализа выделяются три вершинных узла, а именно: вершинный узел № 1 (общее представление о богатстве в казахском лингвокультурном сообществе); вершинный узел № 2 (общее представление о богатстве в русском лингвокультурном сообществе); вершинный узел № 3 (общее представление о богатстве, как социально-этической норме в английском лингвокультурном сообществе); ср.:

Вершинный узел № 1. Терминал № 1:

Байлық — материалное благосостояние (мол дүние). Айтпасақ та шет елдің, французға, сатқаның: Ағылшынның сұм Герберт Байлыққа да батқаның.

Вершинный узел № 2. Терминал № 2:

Богатство 1. Обилие материальных ценностей, денег. *Вы, может быть, думаете, что я ищу чинов, огромного богатства — разувьтесь: я хочу только счастья дочери* (Лермонтов М.Ю. «Княжна Мери»). 2. Совокупность материальных ценностей. *Островок Садо изобилует неистощимыми минеральными богатствами* (Гончаров И. «Фрегат «Паллада»»).

Вершинный узел № 3. Терминал № 3:

Riches, wealth, fortune, richness, riches opulence, natural resources.

В нижеуровневые узлы входят двенадцать терминалов, дающие сведения о свойствах богатства или богатого человека.

Слоты № 1–4 представляют понятия о богатстве.

Слот № 1 к вершинному узлу № 1.

Знания о богатстве в казахском лингвокультурном сообществе:

А) Знания предметные:

1) Богатство временное, преходящее состояние:

Байлық-мұзға жазылған сөз; Акша да бір, аққан су да бір.

2) Богатство приходит поздно, но оно бывает постоянным:

Берекелі дәулет кеш келер.

3) Без богатства, без денег ничего не купишь:

Базарда бәрі бар.

Пұлын болмаса, әрі бар.

1) Богатство нельзя считать целью:

Байлық мұрат емес,

Кедейлік ұят емес.

2) Богатство бывает разным, среди них богатство ума — самое прочное:

Ақыл байлық — азбас байлық;

Темір байлық — тозбас байлық;

Кен байлық — кең байлық.

Б) Процедурные знания:

Следует знать, что деньги к деньгам идут, поэтому надо копить деньги:

Тенге тиыннан құралады.

Чтобы не разориться, надо ухаживать за скотом:

Дәулетіңнің қадірін.

Мал кеткенде білесің.

Арғымақтың қадірін.

Жал кеткенде білесің.

Следует трудиться, чтобы накопить деньги:

Байлықтың басы — су,

Анасы — жер,

Атасы — еңбек.

Слот № 2 к вершинному узлу № 1.

Знания о свойствах характера богатого человека. Субъективные знания (знания о богатстве, о богатом субъекте).

А) Богатый человек жаден, скуп, всё себе заgreбает:

«Ал» десең — қуанар

Алтын тыққан адам

«Бер» десең — қуарар.

Арықтап өлер.

Жегені кебек,

Тұл болса,

Кигені жібек.

Шенгел де сорпа.

Б) Богатый знает свою пользу, делает, что выгодно ему:

Байдан пайда артылмас, Байдан пайда құтылмас,

Қудан айла артылмас;

В) Богатый не признаёт родных:

Бай бауырын, танымас,

Бай бауырмал болмас,

Бауырмаладам бай болмас.

Г) Богатый высокомерен:

Байды өркөкіректік өлтірер.

Д) Богатый немилосерден:

Қайырсыз байдан

Қатықсыз су артық.

Е) Богатый человек в почёте, он авторитетен:

Бай аузында — семізсөз.

Б. Процедурные знания:

А) Чтобы приумножить богатство, следует пасти скот, ухаживать за ним, иметь навыки соответствующие:

Мал бақсаң — ырыс,

Сөз бақсаң — ұрыс.

Б) Следует иметь трудовые навыки, хорошо трудиться, не лодырничать:

Еңбекқордың ерні майлы,

Еріншектің басы қанды.

Слот № 3 к вершинному узлу № 1.

Позитивные ценностные ориентации народа в отношении богатства:

А) Следует стремиться к богатству, чтобы вести достойную жизнь:

Бір мінсең де жорғамын,

Бүлкілдесің бүйрегің.

Бір ұрттасаң да, май ұртта,

Кілкілдесің жүрегің.

Б) Богатство даётся трудом:

Бейнет көрмей

Дәулет жоқ.

Келген дәулет —

Кеткен мехнат.

Слот № 4 к вершинному узлу № 1 «Байлық»

Негативные ценностные ориентации народа в отношении богатства:

А) Богатый немилосерден к своим родственникам:

Байға келін болғанша,

Кедейге қыз бол;

Жаңа байыған.

Жанын да танымас.

Б) Деньги — ключ ко всему:

Ақша ашпайтын құлып жоқ.

В) Богатеет тот, у кого есть деньги:

Ақшалының қолы ойнар,

Ақшасыздың көзі ойнар.

Г) Где деньги, там нет равноправия:

Теңгелі жерде — Теңдік жоқ.

Д) Богатый жаден, отберет последнее у бедняка:

Байдың мың қойы ішінде

Жарлының жалғыз қозысын қасқыр жейді.

II. Слот № 1 к вершинному узлу № 2 к фрейму «Богатство»

Предметные знания о богатстве:

А) богатство не способствует милосердию:

Богатство добыто — братство забыто.

Б) богатство — преходящее явление:

Богатство на час, а бедность до веку.

В) богатство спесиво:

Богатство — спеси родня.

Г) богатство — обилие ценностей, богатство обстановки:

Жил он пышно; множество у него было богатства и слуг (Гаршин «Сказание о гордом Аггее»).

Слот № 2 к вершинному узлу № 2 «Богатство».

Богатый человек, его качества, свойства.

А) *Богатый лжив:*

Богатый врёт — никто его не уймёт.

Богатый не имеет совести.

Богатый совести не купит, а свою погубит.

*Богатый жадный, скупой:
Будешь богат, будешь и скуп.
Ел бы богач деньги, кабы убогий его хлебом не кормил.*

Слот № 3 к вершинному узлу № 2 «Богатство».

Позитивная ценностная ориентация русского народа по отношению к понятию «богатство»:

1) Обладающий большим имуществом, зажиточный:

*Богат, хорош собою Ленский
Везде был принят как жених* (А.С. Пушкин «Евгений Онегин»).

2) Пышный, роскошный:

Богатая кружевная косынка соскользнула со стола и упала на пол, под ноги Ирины (И.С. Тургенев «Дым»).

3) В высшей степени достаточный:

У нас богатая французская библиотека (А.Островский «Бешеные деньги»).

4) Богатый умён:

Богатство ум порождает, а бедность последний отнимает.

Слот № 4 к вершинному узлу № 2 «Богатство».

Негативные ценностные ориентации русского народа в отношении богатства.

Богатство не может помочь в приобретении знаний:

Богатство ума не купишь.

Богатство не вечно:

Богатство на час, а бедность до веку.

Слот № 1 к вершинному узлу «Fortune», «Riches».

Позитивные ценностные ориентации английского народа в отношении «Riches»:

Богатый умеет зарабатывать:

Make money hand over fist (быстро зарабатывать много денег).

Make money (иметь большие доходы).

To make a fortune.

2) Роскошь:

She was richly dressed (она роскошно, богато одета).

3) Богатство может способствовать счастью:

– *О, ещё бы!* — воскликнула Марианна.

– *Неужели счастье может зависеть от богатства и величия?*

– *От величия, может быть, и нет,* — заметила Элинора. — *Но богатство очень способно ему содействовать* (Д.Остин. «Чувство и чувствительность»).

4) Богатство для английского народа — социально-этическая норма. Быть богатым — предписание английского общества.

Слот № 2 к вершинному узлу «Riches», «Fortune»

Негативные ценностные ориентации в отношении богатства:

Негативные ценностные ориентации английского народа в отношении богатства отсутствуют, наоборот, понятие «богатый» употребляется чаще, чем «бедный», которое выражается только при помощи нескольких словосочетаний, ср.: *a poor man* (бедный человек), *to be poor* (быть бедным), *to have money* (не иметь денег), *to be in financial difficulties* (финансовые затруднения), *want of money* (нуждаться в деньгах), *a man with out money* (человек без денег).

Слот № 3 к вершинному узлу «Riches», «Fortune»

Позитивные ценностные ориентации английского народа в отношении богатого человека:

Богатый человек живет в роскоши, не испытывает нужды:

Have money to burn (иметь большое количество денег); *имеет достаточно денег* (*keep the wolf from the door*); *live high on the hog* богатый везучий: (жить в достатке); *fall on one's feet* (быть везучим); *богатый знает надежный способ зарабатывать деньги: Gravytrain.*

Негативные ценностные ориентации английского народа в отношении богатого человека.

Ироническое:

Fat cat. The fat cats of commerce are making huge profits out of the public (коммерсанты живут как жирные коты, получая огромные прибыли, обдирая простой народ).

Богатые только и делают, что набивают карманы.

Line one's pockets.

Контрастивно-когнитивное моделирование фреймов «Байлык», «Богатство», «Riches» позволяет построить нижеследующие дерево фреймов (см. табл.):

Т а б л и ц а

Моделирование фреймов «Байлык», «Богатство», «Riches»

Вершинный узел № 1 «Байлык». Терминал № 1	Сходства	Расхождения	Вершинный узел № 2 «Богатство»	Сходства	Расхождения	Вершинный узел № 3 «Riches»
В казахском обществе богатство порицается, так как богатые несправедливы	+	-	В русском обществе наблюдается нестяжательское отношение к богатству	-	+	Богатство — социально-этическая норма, предписывающая выполнение его в социуме
Слот № 1			Терминал № 1			Терминал № 1
Богатый жаден, скуп, немилосерден	+	-	Богатство порицается, так как богатые скупые, жадные, глупые	+	-	Человек должен быть богатым, иметь достойный доход, располагать деньгами — позитивная ценностная ориентация
Слот № 2			Терминал № 2			Терминал № 2
Богатство приходит в результате упорного труда	-	+	Вместе с тем считается, что богатый человек может быть умным	+	-	Понятие «богатый» самое употребительное в Англии. Отношение к богатству позитивно, но может быть несколько иронически
Слот № 3			Терминал № 3			Терминал № 3
Богатство приводит к нарушениям социального равенства	+	-	Вместе с тем наблюдается и позитивное отношение: богатство надо копить	+	-	Деньги надо копить, беречь их — национальная черта английского менталитета
Слот № 4			Терминал № 4			Терминал № 4
Наблюдается перемена социальной ориентации по отношению к богатству	+	-	В современном обществе наблюдается следование английской норме в отношении богатства	+	-	Английское общество разделено на богатых и бедных, материальное благосостояние в нём играет огромную роль

Таким образом, контрастивно-когнитивный анализ концепта «богатство» и фреймовое его моделирование позволяют утверждать, что знания о богатстве неадекватны в различных лингвокультурных сообществах, не совпадают и ментальные нормативные установки народов, их ценностные ориентации, хотя вместе с тем наблюдаются и перемены, в их взглядах: принятие позитивной ориентации, изменение в ценностных установках в отношении богатства (особенно в последние десятилетия). Для казахского и русского языкового сознания актуальным становится то, что богатство является источником благополучия жизни, соотносится с успешностью, открывает ряд возможностей, дает свободу и независимость.

Список литературы

- 1 Kluckhohn F. Values Orientation Theory / F. Kluckhohn, F. Strodtbeck. — Berkeley Electronic Press, 2011. — 14 p.
- 2 Щуркова Н.Е. Воспитание: новый взгляд с позиции культуры / Н.Е. Щуркова. — М.: Образоват. центр «Педагогический поиск», 1997. — 78 с.
- 3 Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. — М.: Азъ, 1995. — 928 с.
- 4 Стешина Е.Г. Богатство и бедность / Е.Г. Стешина; под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина // Антология концептов: [В 8 т.]. — Волгоград: Парадигма, 2009. — С. 138–154.
- 5 Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. — М.: Slovo, 2008. — 262 с.
- 6 Русские пословицы и поговорки / Л. Михайлова. — М.: Центрполиграф, 2009. — 383 с.
- 7 Тұрманжанов Ө. Қазақтың мақал-мәтелдер / Ө. Тұрманжанов, К. Ақтамбердіұлы. — Алматы: Раритет, 2004. — 404 б.
- 8 Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической системе языка / А.П. Бабушкин. — Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. — 104 с.

Г.К. Аюпова, Е.Н. Степанов

«Байлық» концептінің фреймдік модельдеуі

Мақала әлемді түсінудің негізгі тұжырымдамаларының бірі — «байлық» концептінің зерттеу мәселелеріне арналған. Фреймдік талдау «байлық» ұғымының айналасында репрезентацияланатын байлық туралы стандартты білімді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Жүргізілген контрастивті-когнитивті талдау байлық туралы білім түрлі лингвомәдени қоғамдастықтарда бірдей емес, халықтардың менталдық нормативтік ұстанымдары, олардың құндылықтық бағдарлары сәйкес келмейді деп тұжырымдауға мүмкіндік береді. «Байлық» фреймінде контрастивті-когнитивті талдау процесінде үш биіктік түйін бөлінеді, атап айтқанда: №1 биіктік түйін (қазақ лингвомәдени бірлестіктегі байлықтың жалпы идеясы); №2 биіктік түйін (орыс лингвомәдени бірлестігіндегі байлықтың жалпы идеясы); №3 биіктік түйін (ағылшын лингвомәдени бірлестігіндегі байлықтың әлеуметтік-этикалық норма ретіндегі жалпы идеясы).

Кілт сөздер: құндылықтар, концепт, байлық, ақша, материалдық әл-ауқат, құндылық бағдары.

G.K. Ayupova, E.N. Stepanov

Frame modeling of the concept «Riches»

The article is devoted to the researching problems of one of the key concepts of understanding the world — the concept of «riches». Frame analysis allows us to highlight the standard knowledge of wealth, which are representing around the concept of «riches». The conducted contrastive-cognitive analysis suggests that knowledge about riches is inadequate in various linguistic and cultural communities, and mental normative attitudes of peoples, their value orientations do not coincide. In the frame «wealth» in the process of contrastive-cognitive analysis, three vertex nodes are distinguished, namely: vertex node No. 1 (General idea of wealth in the Kazakh linguistic and cultural community); vertex node No. 2 (General idea of wealth in the Russian linguistic and cultural community); vertex node No. 3 (General idea of wealth as a social and ethical norm in the English linguistic and cultural community).

Keywords: values, concept, riches, money, material welfare, value orientations.

References

- 1 Kluckhohn, F., & Strodtbeck, F. (2011). *Values Orientation Theory*. Berkeley Electronic Press.
- 2 Shhurkova, N.E. (1997). *Vospitaniye: novyi vzhlyad s pozitsii kultury [Education: a new view from the standpoint of culture]*. — Moscow: Obrazovatelnyi tsentr «Pedagogicheskii poisk» [in Russian].
- 3 Ozhegov, S.I., & Shvedova, N.Ju. (1995). *Tolkovyi slovar russkogo yazyka [Explanatory dictionary of the Russian language]*. Moscow: Az [in Russian].
- 4 Steshina, E.G. (2009). *Bohatstvo i bednost [Wealth and Poverty]*. *Antologiya kontseptov [Anthology of concepts]*. (Vol. 1–8; Vol. 1). Volgograd: Paradigma [in Russian].
- 5 Ter-Minasova, S.G. (2008). *Yazyk i mezhkulturaia kommunikatsiya [Language and intercultural communication]*. Moscow: Slovo [in Russian].
- 6 Mikhailova, L.(Eds). (2009). *Russkie posloviцы i pohovorki [Russian Proverbs and sayings]*. Moscow: Tsentrpoligraf [in Russian].

7 Turmanzhanov, O., & Aktamberdiuly, K. (2004). *Kazaktyn makal-matelder [Kazakh Proverbs and sayings]*. Almaty: Raritet [in Kazakh].

8 Babushkin, A.P. (1996). *Tipy kontseptov v leksiko-frazeologicheskoi sisteme yazyka [Types of concepts in the lexical-phraseological system of language]*. Voronezh: Izdatelstvo Voronezhskoho gosudarstvennogo universiteta [in Russian].

Е.Е. Түйте, Р. Салтанмұрат

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: eldos_t_e@mail.ru)*

Жасанды тілдер

Тілді үйрену әрдайым өзекті. Тіл коммуникацияның басты құралы болғандықтан, мәселені жан-жақты шешу табиғи тілдерді қолданумен ғана шектелмейді, жасанды тілдер арқылы да тілдік қарым-қатынас орнайды, себебі ол түрлі мақсатты көздейді. Мақалада жасанды тілдердің мәселелері, олардың пайда болуының себептері, табиғи тілдерден айырмашылығы, ғылымда белгілі түрлері, жіктелуі, коммуникативтік мәні, кейбір кино үшін жасалған тілдердің ерекшеліктері қарастырылды. Нақты тілдік фактілерге негізделген фонетикалық, лексикалық және грамматикалық ерекшеліктері, сондай-ақ олардың табиғи тілдермен байланысы талданды. Жасанды тілдер табиғи тілдердің құрымдық жүйесі негізінде зерттеледі, сондықтан тілдік қарым-қатынасты жүзеге асыруда айтарлықтай ерекшеленбейді, олар тек грамматиканы жеңілдетеді, тілдің жаңалығы мен шексіз мүмкіндіктерін көрсетеді.

Кілт сөздер: жасанды тілдер, табиғи тілдер, коммуникация, фонетика, лексика, грамматика, интралингвистика, экстралингвистика, волапюк, эсперанто, идо, новиаль, лингва франка нова, словио, универсаллот, оксиденталь, клингон, эльфий тілі.

Тіл табиғатын түсіну өте қиын, оның шығуы мен пайда болуына қатысты пікірлер сан алуан. Тілдің бізге дейінгі замандарда алғашқы болмысымызда біздің еркімізден тыс пайда болғандығын білеміз. Олай дейтіміз, алғашқы тіл бейсаналықтан пайда болды. Уақыт өте келе адамдардың шексіз шығармашылық қабілетінің нәтижесінде қарым-қатынас жасаудың басты құралына айналды. Тілді біз еркін қолданамыз, бүгінгі біз табиғи тілдер деп жүргеніміздің өзі шартты, ол алғашқы «жасанды тілдердің» дамыған, ұзақ уақыт бойы қалыптасқан түрі ғана. Алғашқы кезеңдерде адамдар дыбыс шығарудың негізінде тілдерді (мәні бар дыбыс, кейін сөз, грамматика) ойлап тапты. Әлемде шамамен 7000-ға жуық тіл бар деп есептесек, бұдан бөлек адамдар тілдік қарым-қатынасты жеңілдету мақсатында табиғи емес тілдерді де ойлап тапқан. Мұндай тілдерді жасанды тілдер деп атаймыз. Олар қоғамда қандай да бір мақсатты іс-әрекетті немесе арнайы қажеттілікті өтеу үшін жұмсалады (қарым-қатынасты жеңілдету, арнайы кино саласында, лингвистикалық тәжірибе жасау т.с.с.). Олардың жалпы саны мыңға жуықтайды. Жасанды тілдердің көпшілігінің, әсіресе, Еуропа елдерінде пайда болуы біріншіден, XV-XVII ғасырлардағы латын тілі мәртебесінің төмендеуімен байланысты. Себебі Еуропа елдерінің басым көпшілігін біріктіріп тұрған да осы тіл болатын. Қайта өрлеу дәуірінде ұлттық мемлекеттердің пайда болуы мен ұлттық тілдердің нығаюы латын тілі қолданысының әлсіреуіне әкеп соқтырды. Екіншіден, әлем тілдерінің грамматикасын бірегейлендіру еді [1]. Бұл мақсатта «универсалды грамматика» жасау тұрды.

Жасанды тілдердің табиғи тілдерден негізгі айырмашылықтары мынада:

– біріншіден, табиғи және жасанды тілдер бір-біріне қарама-қарсы болып табылады. Табиғи тілдер табиғи түрде ұжымдық қатынастың пайда болуымен бірге жасасып келе жатқан қарым-қатынас құралы болып саналса, ал жасанды тілдер — бертін келе пайда болған, қолдан қарым-қатынас жасау құралы. Яғни, жасанды тілдер табиғи тілдер сияқты адамзат қоғамымен бірге туып қалыптаспады, олар бертінгі дәуірлерде пайда болды, уақыт арасында айырмашылық бар;

– екіншіден, грамматикалық құрылысында ерекшеліктер бар. Табиғи тілдерде сөздердің тіркесі мен байланысы, сөйлемдердің түзілуінде грамматиканың барлық ережелері қатаң сақталса, жасанды тілдерде бұл шарт емес. Олар оңайлатылған нұсқада келіп, солай сөйлеу дағдысына айналып, қалыптасып кетеді;

– үшіншіден, табиғи тілде бүкіл ұлттық тарихы мен мәдениеті сақталады, яғни кез келген ұлттық тілдің сөз байлығы осының есебінен жасалады, жасанды тілдерде бірнеше тілдің есебінен немесе мүлдем қолданыста жоқ адамдар өздері ойлап тапқан лексика есебінен жасалады;

– төртіншіден, табиғи тілдің авторы — ұлт немесе халық, яғни белгілі бір ұжым, ал жасанды тілдің авторы бір ғана адам болуы мүмкін. Мысалы, қазақ тілін қазақ ұжымы (түркі) жасаса, ал жасанды тіл болып табылатын «идо» тілін Луи де Боффон жасаған;

- бесіншіден, табиғи тіл мен жасанды тілдер көлемі жағынан ерекшеленеді;
- алтыншыдан, жасанды тілдер халық қолданысына тән болса, табиғи тілдер ұлтқа тән.

Табиғи тілдер қарым-қатынасты кең көлемде жүзеге асырады. Тілдік заңдылықтар барынша сақталады. Тілдің жүйелік және құрылымдық сипаты интралингвистикалық және экстралингвистикалық заңдар бойынша өзгеріп отырады. Ал жасанды тілдерде лексика, грамматикалық ережелер белгілі бір шағын ұжымның келісімі бойынша өзгертіліп ықшамдалады. Мұнда тілдің даму заңдылығы ескерілмейді, басты міндеті қарым-қатынасты оңай түрде жүзеге асыру көзделген.

Жасанды тілдерді екі үлкен топқа бөлуге болады. Бірінші топқа табиғи тілдердің негізінде (бірнеше тілдердің араласуы) пайда болған жасанды тілдер жатса, екінші топқа қолданбалы мақсатта арнайы міндеттерді шешу үшін қолданылатын жасанды тілдер жатады.

Жасанды тілдердің жіктелуі төмендегідей болып келеді:

Бағдарламалау тілі мен компьютерлік тіл — электронды есептеуіш машиналардың көмегімен ақпараттарды өңдеуге арналған тілдер.

Ақпараттық тілдер — әртүрлі ақпараттық өңдеу жүйелерінде қолданылатын тілдер.

Формализацияланған ғылым тілдері — математика, логика, химия және басқа ғылымдардың деректері мен теорияларын символикалық белгілеу тілдері.

Көркем әдебиет, кино немесе ойын-сауық мақсатында жасалған жоқ тілдер. Ең танымалы: Дж. Толкин ойлап тапқан эльфий тіл немесе «Star Trek» фантастикалық сериясындағы клингон тілі т.б.

Халықаралық көмекші тілдер — табиғи тілдер элементтерінен құрылған және ұлтаралық қарым-қатынасты жеңілдету негізінде ұсынылатын тілдер [2].

Жасанды тілдердің ғылымда белең алған бірнеше түрі бар. Олар: волапюк, эсперанто, идо, новиаль, лингва франка нова, словио, универсаллот, оксиденталь т.б.

XIX ғасырдың соңында неміс католик священнигі Иоганн Мартин Шлейер волапюк тілін ойлап тапты. Волапюк сөзі «әлемдік тіл» дегенді білдіреді. 1881 жылы И.М. Шлейер өзінің алғашқы «Volapukabled» («Листок всемирного языка». «Әлем тілінің парақшасы») деп аталатын оқулығын жазып, осы тілдің негізін салды. Бұл тілде арнайы Вена университетінде курстар ашылды, Париж қаласындағы қаржы колледжінде міндетті пән ретіндегі бағдарлама әзірленді, сонымен қатар баяндамалар дайындалды, дипломатиялық келіссөздер жүргізілді. Санаға қонымды грамматикасына қарамастан, тілдің кемшіліктеріне байланысты волапюк тілі бәсекеге қабілетті бола алмады [3].

Жасанды тілдердің ішінде ең көп тарағаны, адамдар көп қолданатыны — эсперанто. Бұл термин «кімде-кім үміттенетін болса» деген аударманы береді. Бұл тілді 1887 жылы варшавалық окулист-дәрігер Л.М. Заменгоф ойлап тапқан. Оған он жылдай уақыт жұмсады. Оның әмбебап тіл жасаудағы негізгі мақсаты кез келген жер шарындағы адамдардың бір-бірімен оңай қарым-қатынас жасауын көздеді. Ең алдымен эсперантоға «бір дыбыс — бір әріп» қағидаты тән. Қалай жазылатын болса солай оңай оқылады. Себебі ағылшын, француз басқа да көптеген еуропа тілдерінде мұндай қағидат сақталмайды, жазылуы мен оқылуы бірдей емес. Мәселен, француз тілінде beaucoup — боку (беаукоуп емес), ағылшын тілінде action — экшн (актион емес) болып оқылады. Эсперанто тілінің сөздік қорын латын және грек тілінің сөздері құрайды. Әліпбиі латындікі, 16 негізгі грамматикалық ережесі бар, аз уақыт ішінде тез меңгеріп алуға болады. Сөздерін латыннан бастау алатын елдер оңай түсінеді. Мысалы орыс тілінен мынандай сөздер алынған: перге — сөзсіз, cel — мақсат, dom — үй, krut — керемет, tri — үш, past — бағу, glad — жазу т.б. Француз тілінен: buso (bouche) — ауыз, mateno (matin) — таң, mem (memo) — өзім, tre (tres) — өте, tuta (toute, итал. tutto) — барлық т.б. Италия тілінен: audiau (addio) — сау бол, artikolo (articolo) — мақала, cielo (cielo) — аспан, popolo — халық, promesi (promesso) — уәде беру т.б. латын тілінен: fenestro (fenestra) — тепезе, homo (homo) — адам, apud — шамамен, sub — асты т.б.

Бұл тілді пайдаланушылар ЮНЕСКО-ның қолдауымен Халықаралық Эсперанто ұйымын құрды. Басты мақсаттары эсперантоны халықаралық ортақ тіл ету. Ұйымның мәліметінше, бұл тілде жыл сайын 200-ден астам кітап, 300-ге тарта мерзімді басылымдар жарық көреді екен [3]. Эсперанто тілін шамамен 2 миллиондай адам қолданады, 2000-ға жуық адам туғаннан бастап сөйлейді, яғни ана тілі ретінде қабылдайды. Қазіргі бұл тіл алдыңғы пайда болған уақыттан әлдеқайда дамыған. Себебі тілді қолданушы адамдар болса, мұндай тіл уақыт өткен сайын қоғам дамуымен бірге дамып жетіліп отырады. Бұл тілді пайдаланушылар Еуропада, Оңтүстік Америкада, Шығыс Азия мен кейбір Солтүстік Африка өңірлерінде тұрады. Әлемнің 23 мемлекетінің 63 жоғары оқу орындарында

эсперанто тілінде сабақ жүргізіледі. Нью-Йорк қаласындағы кейбір мектеп бағдарламаларына да енген.

Келесі жасанды тілдердің түрі — идо тілі. Идо эсперанто тілінде «бала, ұрпақ» деген мағынаны білдіреді. Бұл эсперанто тілінің жалғасы іспетті, соның ары қарай жетілген түрі болып есептелінеді. Идо тілін 1907 жылы эсперантошы Луи де Бофрон мен математик Луи Кутюр жасаған. Осы тілде 500 мың адамдай сөйлегендігі анықталды. Әліпбиінде 26 әріп бар, орфографиясы мен грамматикасы айтарлықтай жеңілдетілген. Лексикасы француз, неміс, ағылшын, итальян, испан, орыс сөздерінен құралған. Үйренуге аса қиындық келтірмейді [4].

Идоның эсперантодан негізгі ерекшелігі мынада: екпінді әріптердің болмауы; зат есімнің көпше түрінің і-ға аяқталуы; табыс септіктің болмауы; етістіктің белгісіз түрінің -іг, -аг, -ог тұлғада келуі; есімдіктердің латын тіліне ауыстырылуы; көп сөздерді халықаралық етіп өзгерту; жаңа журналдардың болуы.

Әуел баста идо мен эсперанто тілдері арасында бәсекелестік артты. Бұл тілде әлемнің 12 журналы шыға бастады. Бірақ ұзаққа бармады. Эсперантошылардың басым көпшілігі (90 пайызы) идоны қолдамағандықтан, кейбір идошылардың арасында ауызбіршілік болмағандықтан олар өздерінің басқа тіл жасау туралы жобаларын ұсына бастады, мәселен, «эсперантидо», «новиал», «кидиом-неутрал», «интерлингва» т.б. Бірақ бұл тілдердің барлығы жүзеге аспай, қағаз түрінде қалды. Сонымен идо көмекші қарым-қатынас тілі ретінде XX ғасырдың ортасында жойылды.

Эсперантидо — эсперанто мен идо негізіндегі халықаралық жасанды тілдің жобасы. Оны Рене де Соссюр ұсынды. Бұл тілдің 1919 жылы және 1920 жылы шыққан екі түрі болды. Бұл екі нұсқаның да эсперантодан сәл ғана айырмашылықтары бар. Эсперанто тілін білген адамға эсперантидоның мәтіндерін түсіну қиынға соқпады. 1919 жылы шыққан нұсқаның эсперантодан айырмашылығы диакритиканың өзгерісінде (ĝ дегеннің орнына ĝ т.б.) және табыс септіктің болмауы болса, 1920 жылғы нұсқасында диакритикалық белгілер мүлде алынып тасталды және лексикасында бірнеше сөз өзгерді.

Халықаралық жасанды тілдердің тағы бір түрі — оксиденталь. Бұл тілді эстон ғалымы Эдгар де Ваал ұсынған. Идо тілінің негізінде пайда болған. 1928 жылы оксидентальдықтардың халықаралық Одағы мен Академиясы құрылды. Оксиденталь батыс еуропалық тілдерге ортақ халықаралық сөздерден тұрады. Сөздік қорын еуропа тілдері, оның ішінде бастысы роман (көбіне француз) тілдерінің сөздері құрайды. Сөздердің жасалуында табиғи тілдердегіден өзгешелігі жоқ. Көп қолданушылары интерлингваны пайдаланады. Қазіргі уақытта бұл тілді қолданушылар Швейцария, Чехия, Словакия және бірқатар елдерде бар. Бұл тілде «Kosmoglott» (1922–1926 жж.), «Cosmoglotta» (1927–1985 жж.) журналдары шығып тұрды, бірақ әдеби шығармаларда бұл тіл аса қолданылмады.

Новиал тілі 1928 жылы идо тілінің негізінде жасалған, бірақ кейін одан мүлдем ажыраған. Авторы — дат лингвисті Отто Йеспersen. Ол қайтыс болғаннан кейін мүлдем қолданылмады. Тек 1990 жылдары ғаламтордың дамуымен бұл тілге деген қызығушылық қайта туды. Бұл тілдегі сөйлемдердің құрылысы — синтаксисі ағылшын тілінікіне өте ұқсас. Сонымен қатар лексикасына француз, неміс, скандинав тілдерінің ықпалы да жоқ емес.

Лингва франка нова тілін ортағасырдағы «лингва франка» сөйленісінің негізінде психолог Джордж Буре қалыптастырған. Бұл тілдің әліпбиінде 22 әріп бар, грамматикасы жеңілдетілген, грамматикалық род, сан категориясы жоқ, сөздік қоры қазіргі роман тілінікі. Француз, португал, итальян, испан тілінде сөйлейтін адамдар үшін бұл тіл өте оңай. Бүгінгі уақытта әлеуметтік желіде бұл тілді мыңдаған адам қолданады.

Словио тілі — эсперанто мен славян тілдерін араластырып қолдану негізінде жасалған тіл. Мұны 1999 жылы словак Марк Гучко жасап, оны 2010 жылы аяқтаған. Бұл тілді жасаудағы негізгі мақсат славян тілдерін меңгере алмай жүрген шетелдіктермен оңай қарым-қатынас жасау үшін ойластырылған. Словио тілінің грамматикасы, орфографиясы мен орфоэпиясы жеңілдетілген. Етістік, сын есім, үстеу сияқты көпшілік сөздер қосымшалар арқылы ажыратылады. Қазір әлемде бұл тілді 400 миллионға жуық адам түсінеді екен.

Универсалглот тілін 1868 жылы француз лингвисті Жан Пирро қолданысқа енгізген. Ғаламтор, әлеуметтік желі пайда болмағанша бұл тіл әйгілі бола қоймады. Универсалглот тілі латын тілінің негізінде жасалған, яғни әліпбиі латындікі. Сөздік қоры өте бай. Әріптері ағылшын, итальян, испан тілдеріндегідей дыбысталады. Грамматикалық құрылымы роман және герман тілдерінен алына отырып, жүйелі түрде жасалған [4].

Қазақ ортасында жасанды тілдер бар ма? Қазақ тілінде құпия сөйлесу үшін сөз арасына дыбыстарды қосып сөйлеу бар. Мәселен, «ф» мен «пи» элементтерін қосу. *Мефен бұфігүфін ефертефе. Пимен пибүпигін пиерпите пиойпианпидым офояфандыфым (Мен бүгін ерте ояндым).* Мұны жасанды тілге жатқызуға бола ма? — деген сұрақ та туындайды. Әрине, мұны жасанды тіл деп айта алмаймыз. Бұл құпия сөйлесудің бір түрі ғана.

Күнделікті қарым-қатынаста қолданатын жасанды тілдерден бөлек, арнайы мақсатта кино немесе шығарма үшін қолданатын түрлері де бар. Картинаның әсерлі болуы үшін, өзге жат тұрғындар немесе ғаламшарлықтар бейнесін сәтті беру үшін жасанды тілдерді ойлап тауып, фильмде немесе кітапта қолданады. Кейбір жасанды кино тілдеріне тоқталсақ.

Наави тілі — ойдан шығарылған Пандора планетасы халқының тілі. Оңтүстік Калифорния университетінің профессоры, лингвист Пол Фроммер 2005 жылы James Cameron's production-ның тапсырмасы бойынша «Аватар» фильмін түсіруге байланысты ойлап тапқан. Бұл тіл 2009 жылы аяқталды. Негізгі лексикасында мыңға жуық сөз бар: *kaltxi* — сәлем, *nga* — сен, *fngar* — металл, *atxkxe* — территория, *eskxe* — жартаc т.б.

Наави — жалғамалы тіл, филиппин тілінің үлгісі бойынша жасалған, етістік формалардың инфиксациясы кеңінен қолданылады («аулау» — *taron*, «аулады» — *tolaron*, «ol» инфиксі сөз арасына кіре-жарып, мағынаға әсер етіп тұр). 7 дауысты, 4 дифтонг дыбыс бар. Құрамында бір дауысты ғана бар бірнеше дауыссыздар қатар келіп, бір буынды құрай береді (*skxawng* — ақымақ). Сөйлемнің соңында етістік созылыңқы келеді. Сөйлемдері еркін үлгіде құрылады. Бұл тілде род категориясы жоқ, ерлер мен әйелдердің сөйлеу ерекшелігі тек қосымшалар арқылы ғана ажыратылады. Мәселен, ерлер *-an*, әйелдер *-é* (екпінді) қосымшалары арқылы [5].

Клингон тілі — «Жұлдызды жол» сериалының кейіпкерлері үшін ойластырылған тіл. Авторы — лингвист Марк Окранд. Шынайы өмірде жасанды тілдерді әдетте тілдік қарым-қатынасты жеңілдету мақсатында ойлап тапса, клингон тілі фонетикалық-грамматикалық ерекшелігімен күрделі болып табылады. Бұл тіл фильмде жауынгерлердің тілі болғандықтан, көбіне лексикасы эмоционалды, ұрысу мәнінде жұмсалады. Клингон тілінің грамматикасы, бай сөздік қоры бар (шамамен 2500-нан астам), кейбір сөздері үндістер мен санскрит тілінен алынған. Америкада классикалық әдебиет пен Библияны клингонға аударумен айналысатын клингон тілі Институты бар. Соңғы мәліметтерге сүйенсек, әлемде жүзге жуық адам осы тілде еркін түсінсе алады. Негізін салғандар әліпбиін жасағанда тибет жазуын басшылыққа алған. 21 дауыссыз, 5 дауысты дыбыс бар. Орфографиясы мен орфоэпиясы айтарлықтай қиындық тудырады. Клингон тілінде бір әріп бірнеше символдармен жазылады да, адамдар оқығанда екі немесе үш түрлі дыбыс сияқты шатастырып оқиды. Мәселен, үлкен Q қазақ тіліндегі кх (жылдам әрі дөрекі) сияқты дыбысталса, кішкентай q тіліміздегі к (тамақпен) сияқты дыбысталады. Сондықтан оған көп машықтану керек. Бас әріп сөздің басында ғана емес, кез келген жерінде келе береді: *woQ* — күш, *Qagh* — қателік т.б. Грамматикасы да оңай емес. Сөзге жалғанған бір дыбыстың өзі сөз мағынасын айтарлықтай өзгертеді: *sus* — жел, *susa* — қатты жел; *Qagh* — қателік, *Qagha* — үлкен қателік т.б.

Клингон халқы ойдан құрастырылған өзге ғаламшарлықтар болғандықтан олардың маңдайлары әжім болып келеді. Егер де сіз «*Nab SoSlt QusH!*» — аудармасы: «Сіздің анаңыздың маңдайы жазық (әжімсіз)» деген болсаңыз, оларды ренжітіп, ашуына тиесіз. Бұл тілде ренжітудің, ашуландырудың осындай қалыптасқан тұрақты тіркесі де бар [6].

Эльфий тілі — «Властелин колец» шығармасындағы гномдардың құпия тілі. Ол жайында түсірілген фильмді білеміз. Авторы — ағылшын жазушысы, Оксфорд университетінің профессоры Дж.Р.Толкин. Эльфий тілінің негізін Дж.Р.Толкин валлилық, исландиялық және скандинавиялық тілдерден алды. «Эльфий тілдер тобына кіретін Толкиннің құрастырған тілдері жүзге жуық. Олардың ішінде ең танымалдары — квенья мен синдарин. Ғалым құрастырған әрбір тілінің грамматикасын мұқият құрылымдаған, басты ерекшелігі — тарихы: уақыт өте өзгеріске ұшыраған Толкин тілдері ғана. Алғашқы эльфий тілдер тобына ортақ көптік жалғауы синдарин тілінің әсеріне жойылып, оның орнына сөздердегі дауысты дыбыстардың ауысуы келді. Мысалы: «*brannon*» — «мырза» ~ «*brennyn*» — «мырзалар», «*uug*» — «орк» ~ «*uug*» — «орктер». Мысалы: алғашқыда «*f*» әрпі арқылы көптік жалғауын жалғасақ, «*fōt*» сөзінің «*fōti*» болатынын білеміз, ол ағылшын тілінен «аяқ» деп аударылады. Ал бұл сөз ежелгі герман тілінен еніп, Толкиннің еңбегіне сәйкес, көптіп мәнге дауысты дыбыстарды өзгерту арқылы ие болады: «*foot*» — «аяқ» — «*feet*» — «аяқтар»; «*man*» — «ер» — «*men*» — «ерлер». Бұл қызық көрінгенімен, ағылшын тіліндегі кей сөздерді көптеуде қате формалар (неправильные формы) осының әсерінен пайда болды деуге толық негіз бар» [7].

Қорыта келгенде, жасанды тілдердің халықаралық сипатта белең алып дамыған тұсы — XIX–XX ғасыр. Жасанды тілдерді құрастыру адамдар арасындағы тілдік қарым-қатынасты жеңілдету, арнайы шығарма, кино саласында жаңашылдықты көрсету мәселелеріне бағытталады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Жалмаханов Ш.Ш. Тіл білімінің тарихы / Ш.Ш. Жалмаханов. — Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 1999. — 203 б.
- 2 Левенец У.В. Язык искусственный [Электронный ресурс] / У.В. Левенец, Б.В. Бирюков // Центр гуманитарных технологий. — 2019. Режим доступа: <https://gtmarket.ru/concepts/7210>.
- 3 Колесник А. Искусственные языки. Что мы о них знаем? [Электронный ресурс] / А.Колесник // Школа жизни.ру, 2019. — Режим доступа: <http://shkolazhizni.ru/culture/articles>
- 4 10 международных искусственных языков и зачем они нужны людям [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://elenaruvet.com/iskusstvennye-yazyki/>
- 5 Avatar Wiki. — Режим доступа: <https://james-camerons-avatar.fandom.com/ru/wiki>
- 6 Клингонский — самый фантастический искусственный язык [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://linguis.net/klingson-language/>
- 7 Конлангтер: жаңа тілдер құрастыру [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: Кіру режимі: qasym.kz

Е.Е. Түйте, Р. Салтанмурат

Искусственные языки

Изучение языковой проблемы всегда актуально. Поскольку язык является главным средством коммуникации, всестороннее решение проблемы не ограничивается использованием естественных языков, через искусственные языки также складывается языковое общение, и оно преследует различные цели. В статье рассмотрены проблемы искусственных языков, причины их возникновения, отличие от естественных языков, известные в науке их виды, классификация, коммуникативные значения, особенности языков, созданных для некоторых кино. Проанализированы фонетические, лексико-грамматические особенности на основе конкретных языковых фактов, а также их связь с естественными языками. Искусственные языки изучены, исходя из структурной системы естественных языков, поэтому они значительно не отличаются в осуществлении языковой коммуникации, лишь упрощают грамматику, демонстрируют новизну и безграничные возможности языка.

Ключевые слова: искусственные языки, натуральные языки, коммуникация, фонетика, лексика, грамматика, интралингвистика, экстралингвистика, волапюк, эсперанто, идо, новиаль, лингва франка нова, словио, универсаллот, оксиденталь, клингон, эльфийский язык.

Ye.Ye. Tuyte, R. Saltanmurat

Artificial languages

Learning a language problem is always relevant. Since language is the main means of communication, a comprehensive solution to the problem is not limited to the use of natural languages, linguistic communication also develops through artificial languages, and it pursues various goals. The article discusses the problems of artificial languages, the causes of their occurrence, the difference from natural languages, their types known in science, classification, communicative meanings, especially the languages created for some cinema. The phonetic, lexical and grammatical features based on specific linguistic facts are analyzed, and their relationship with natural languages is examined. In the article, artificial languages are considered on the basis of the structural system of natural languages, therefore they do not significantly differ in the implementation of language communication, they only simplify the grammar, if they are created for a work, they are used to demonstrate novelty, a specific specificity. In this we see the limitless possibilities of language.

Keywords: artificial languages, natural languages, communication, phonetics, vocabulary, grammar, intralinguistics, extralinguistics, volapyuk, Esperanto, ido, novial, lingua franca nova, slovo, universalglot, Occidental, Klingon, elven language.

References

- 1 Zhalmakhanov, Sh.Sh. (1999). *Til biliminin tarikhı [Linguistics history]*. Karagandy: KarMU baspasy [in Kazakh].
- 2 Levenec, Ye.V., & Biryukov, B.V. (2019) Yazyk iskusstvennyi [Artificial languages]. *gtmarket.ru*. Retrieved from <https://gtmarket.ru/concepts> [in Russian].
- 3 Kolesnik, A. (2019). Iskusstvennye yazyki. Shto o nikh my znaem? [Artificial languages. What do we know about them?]. *shkolazhizni.ru*. Retrieved from <http://shkolazhizni.ru/culture/articles> [in Russian].
- 4 10 mezhdunarodnykh yazykov [10 international language]. *elenaruvel.com*. Retrieved from <https://elenaruvel.com/iskusstvennye-yazyki> [in Russian].
- 5 Avatar Wiki. *james-camerons-avatar.fandom.com*. Retrieved from <https://james-camerons-avatar.fandom.com/ru/wiki>
- 6 Klinhonskii — samyi fantasticheskii iskusstvennyi yazyk [Klingon is the most fantastic artificial language]. *linguis.net*. Retrieved from <http://linguis.net/klingon-language/> [in Russian].
- 7 Konlanhter: zana tilder kurastyru (2018) [Concants: creating new languages]. *qasym.kz*. Retrieved from: <http://qasym.kz> [in Kazakh].

А.С. Әділова

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: adilova2010@mail.ru)*

Қазіргі заманғы лингвистика туралы

Мақала жаңа парадигмаларға негізделген интегративті лингвистиканың қазіргі жай-күйіне арналған. Экспансионизм, антропоцентризм, функционализм және экспланаторлық қағидаттары тіл біліміне тілді тікелей адаммен, оның қоғамдағы тіршілігімен байланысты қарастыруға мүмкіндік берді. Соның нәтижесінде және жаһандану үдерістері мен үрдісіне байланысты әлемдік лингвистикада жаңа салалар пайда болғаны белгілі. Сонымен қатар бұл өзгерістер кейбір пәндердің зерттеу нысандары мен сипаттау үлгілерін өзгерту қажеттігін туындатты. Мәселен, әлеуметтік лингвистикада бұрыннан зерттеліп жүрген мәселелерді зерттеу фокусы өзгерді. Әлемдік лингвистикада «үш шоғырлану шеңбері теориясына» сәйкес «плюрицентрлік (көпұлтты) тілдер» ұғымы жиі қолданыла бастады, көпұлтты тілдерді қарқынды зерттеу барысында тілдерді сипаттаудың жаңа моделі анықталды. Плюрицентрлік тілдердің автохтонды емес аумақтарда қолданылуы, дамуы, өзгеруі көптеген мәселелерді кешенді түрде қарастыруды көздейді, өйткені бұл сұрақтар сөйлеу субъектісі үшін де, геосаяси тұрғыдан да маңызды. Осы заманғы плюрицентрлік тілдердің қазіргі кезеңдегі екітарапты өзгерісі ретінде Қазақстандағы орыс тілді бұқаралық ақпарат құралдары мәтіндерінде кездесетін қазақ сөздері келтіріледі. Тілдегі өзгерістерді лексикалық тұрғыда тіркеп (фиксация), қолданысқа түсіріп отыратын, тілдегі, қоғамдағы, тілдік тұлғалар интенциясындағы өзгерістерді жіті көрсететін мәтінді түзетін де, оны оқитын да адам болғандықтан, қазіргі лингвистиканы адам туралы ғылым деуге болады.

Кілт сөздер: интегративті лингвистика, әлеуметтік лингвистика, көпұлтты тілдер, тілдердің аймақтық нұсқалары, тілдердің дамуы.

Техника-технология, өндіріс, коммуникация қарыштап дамып, әлемнің барлық дерлік елдерінің бәрі бірдей дерлік заттарды тұтынып, бірдей дерлік идеологияны ұстануына мәжбүрлеп отырған жаһандану кезінде әр халық өзінің ана тілін сақтап қалуға ұмтылуы, оның белгілі бір кеңістіктегі, қоғамдағы орнын, маңызын зерделеуі, болашағын болжауы, болашағына алаңдауы, тілі арқылы өзін-өзі және өзгені тануы, өзін өзгеге танытуы заңды құбылыс. Осы тұрғыдан келгенде тілді құрылымдық-семантикалық, танымдық, тарихи-әлеуметтік, қолданбалы тұрғыдан қарастыратын тіл білімі ерекше маңызды.

XX ғасырдың аяғы — XXI ғасырдың басындағы зерттеулер өздігінен дамитын күрделі жүйелердің ерекшеліктерін қарастыруға бағытталған, сол себепті жалпы даму заңдылықтары ортақ және өзара байланыста болып есептелетін биосфера, қоғам және адам ғылыми ізденістердің негізгі нысанына айналып отырғаны белгілі.

Кез келген ғылым саласының жай-күйі оның алдына қоғам қойып отырған міндеттермен, ғылымның өткені мен қазіргі деңгейімен, сондай-ақ онымен байланысты басқа ғылым салаларының жай-күйімен анықталады. Жалпы қандай да бір ғылым дамуы оның өз ішінде саралану және өзге ғылым салаларымен ұштасу, тоғысу үдерісімен, үрдісімен байланысты. Сол себепті қазіргі заманғы лингвистика да жалпы ғылым дамуынан қалыс қалып отырған жоқ, яғни оны полипарадигмалы және интегративті тіл білімі деп танымыз.

Қазіргі заманғы лингвистика деп аталатын кезеңді нақтылауда ғылыми айналымда бірізділік жоқ. Кейбір еңбектерде XX ғасырдың екінші жартысы мен XXI ғасырдың басы делінсе, жекелеген ғалымдар бұл кезеңнің басы ретінде XX ғасырдың 70 жылдарын атайды.

Көп парадигмалылық лингвистикалық теориялардың бірнеше парадигма шеңберінде дамитынын көрсетеді, яғни тіл білімі үшін ең негізгі парадигма деп антропоэкетілік, функционалдылық және когнитивтік парадигмаларды атаймыз. Жаңа ғылыми парадигма пайда болған кезде бұрынғы мектептер біртіндеп жойылса да, ол ғылымның бұрыннан шешілмей келе жатқан немесе көмескі, тасада қалып жатқан мәселелерін шеше отырып, орнығады.

Интегративтілік ғылым дамуындағы өткен мен қазіргіні түрлі пәндер мен әдіс-тәсілдердің бірлігі арқылы зерттеуден көрінеді.

Қазіргі лингвистикалық парадигмаға қатысты зерттеуші Е.С. Кубрякова 4 қағиданы атап көрсетеді: экспансионизм, антропоцентризм, функционализм және экспланаторлық [1]. Бұл қағидаттардың әрқайсысы ғылыми зерттеулерде түрліше байқалады.

Экспансионизм тіл білімінің басқа ғылым салалары деректерін пайдалануынан, сондай-ақ бірнеше ғылым саласының тоғысып, ірі бір ғылым түріне айналуынан көрінеді. Бұл термин мәтін лингвистикасына қатысты алғаш рет 1987 жылы Берлинде өткен Халықаралық лингвистикалық конгресте қолданылған еді. Содан бері бұл термин лингвистика ілімдерінің өзге ғылымдарға үстемдік етуі (басып кіруі) деген мәнде қолданылып келеді. Осыған байланысты лингвогносеология, социоллингвистика, лингвоперсонология, психоллингвистика, нейролингвистика, лингвопраксеология, лингвомәдениеттану, этнолингвистика, лингвопалеонтология сияқты ғылымдар пайда болды.

Физикаға қатысты синергетика заңдылығы қазір барлық ғылым саласымен байланыстырыла жұмсалады, тікелей тіл біліміне қатысты айтатын болсақ, қазақ терминологиясының дамуындағы пуризм және неопуризм құбылысын еске алсақ та жеткілікті.

Антропоэкетілік қағидаты адам үшін тілдің, тіл үшін адамның орнын анықтаумен тікелей байланысты. Тарихи даму барысында жақсылықтың да, жамандықтың да басты себепкері адам болғандықтан және түрлі прогресті дамытып, сан қилы дағдарысты шешетін де адам болғандықтан, оның қабілеті, соны көрсететін тілі көптеген ғылымдардың зерттеу нысанына айналды, яғни адамның іс-әрекетіне тілдің, тілдің дамуына адамның ықпал-әсері негізге алынады. Шынында да, адам болмаса тілдің заңдылықтары, сөздік құрамы, лексикаға еніп жатқан жаңа бірліктердің еш қажеті болмас еді, ал тіл болмаса, қандай жағдай болса да, қарым-қатынасқа түсіп, соған сәйкес тіл (сөйлеу) бірліктерін таңдап, іріктеп қолдану мүмкін болмас еді. Сол себепті де тіл білімінің әр саласы сөйлеу субъектісі ретінде адамды әр тұрғыдан қарастырады.

Функционализм қағидаты бойынша, ең алдымен, тіл бірліктерінің қызметі, қолданылу мақсаты, екіншіден, оның қолданыстағы қалпы, яғни сөйлеу әрекеті мен өнімі (мәтін не дискурс) қарастырылады. Функционализмнің басты белгілері ретінде типтік құрылымдарға қызмет етуге бағытталғандығын, эмпиризм, статистикалық әдістерді пайдалануын және пәнаралық байланыстарға негізделуін атау керек.

Экспланаторлық қағидаты қазіргі лингвистикада ішкі сұрақтардың жауабын табу үрдісімен тығыз байланысты, яғни тіл құбылыстарын экспансионизм және функционализм қағидаттарына сүйене отырып түсіндіру. Мәселен, қазір түсініксіз болып отырған тіл элементтерін морфемалық, модельдік талдау, модельдеу және жоққа шығару, ішкі және сыртқы жаңғырту әдістері, статистикалық талдау арқылы нақтылауға, айқындауға мүмкіндік туды. Зерттеуші Ж. Манкеева «тілдің қазіргі деңгейінде ажыратылмайтын екі буынды түбір-негіздер туынды етістіктерге негіз болған «өлі» түбірлерді сыртқы және ішкі реконструкция арқылы анықтаған» [2;16], сондай-ақ фразеологизмдердің пайда болуына прецедентті жағдайлар мен мәтіндер әсер еткенін дәлелдеуге жаңғырту, қайта қалпына келтіру, айқындау тәсілдері себеп болды.

Сонымен қатар қазіргі тіл білімі үшін аса маңызды боп отырған мәселенің бірі — мәтінэкетілік, себебі әр адам мәтін арқылы тіршілікте алатын бар білімін жинақтайды, ой-өрісін кеңейтеді, рухани бітім-болмысын қалыптастырады. Ал мәтін тілдің барлық құралдарының әлеуетін көрсететін феномен, сондықтан сол мәтінді оқу оны түзуші мен оны оқитын адресаттың танымдық базасын, кеңістігін ұштастыратынын ескерсек, мәтін жалпы ойлау, таным үдерістері туралы да хабар бере алатынын байқаймыз.

Жаңа ғылыми парадигмаға байланысты эколлингвистика, лингвоконцептология, лингвоглобалистика сияқты интегративті бағыттар пайда болса, когнитивтік лингвистика, әлеуметтік лингвистика, этнолингвистика сияқты салалардың өзі бұрынғы зерттеу нысандарын қайта қарап, оларға пәнаралық тұрғыдан қарай бастады. Оның себептері қатарында көптеген объективті және субъективті факторлар бар [3]. Мәселен, әлеуметтік лингвистиканы алайық. Оның негізгі нысандары ретінде ғалымдар ана тілі мен екінші тіл, тіл мен диалектінің арақатынасын, тілдің әлеуметтік жіктелуін, тіл эволюциясының әлеуметтік шарттарын, тілдердің бір-біріне әсерін, тілді меңгеру деңгейлерін, сөйлеудің әлеуметтік қырларын, семантика мен тіл бірліктерінің тіркесімділігіне әлеуметтік шектеулердің болуын атаған еді. Алайда гео- және тілдік саясат өзгеріп, тілдердің мәртебесі алмасып, шекаралар ашылып жатқан қазіргі кезеңде қандай да бір тілде бір ғана емес, дүние жүзінің әр тарабында жатқан түрлі халықтар сөйлеп, жазып, басқа халықтармен сан салалы қарым-қатынас тілі ретінде қолданып отырғанын, сондай-ақ белгілі бір лингвомәдени кеңістікте түрлі тілде сөйлейтін тұлғалардың тұрып жатқанын ескерсек, бұл нысандарды сипаттау үшін жаңа зерттеу модельдері керек болғаны сөзсіз. Осы орайда қазіргі әлеуметтік лингвистикада жиі қолданылып жүрген термин — плюрицентрлік тілдер.

Жаһандану дәуіріндегі тілдік құбылыстар мен коммуникативтік тұрғыдан тілдер теңсіздігін сипаттайтын модельге тірек ретінде үш жаңа ұғым аталады: «социолингвистический масштаб» (sociolinguistic scales); *иерархия/порядок указателей* (orders of indexicality); *полицентричность* (polycentricity)» [4]. Мұндағы «полицентричность» ұғымы белгілі бір тілдің автохтонды аумақта емес, басқа да көптеген жерде қолданылып, дамып отыруына байланысты плюрицентризм, көпұлтты деген сөздермен жарыса жұмсалады.

Әлемдік лингвистикада бұл термин өткен ғасырдың 50-жылдарының аяғына қарай қолданыла бастағанына қарамастан, оның қазіргі кездегі қарқынды әрі кеңінен жұмсалуды үнді текті америкалық лингвист Б. Качрудың ағылшын тілінің дүние жүзіндегі орны мен қызметіне, дамуы мен өзгеруіне, басқа тілдерге ықпалына қатысты ұсынған «үш шоғырлану шеңбері теориясы» (теория трех concentric circles) және америкалық тілші Л. Смиттің «ағылшын тілінің аймақтық нұсқасы» ұғымының ғылыми айналымға енуімен тығыз байланысты. Біртіндеп үлкейіп отыратын «үш шоғырлану шеңбері» арқылы әлемдегі ағылшын тілін қолданатын тілдік қауымдастық үшке бөлінеді: тіл нормасын жасаған (ішкі шеңбер), тіл нормасын жасап жатқан (сыртқы) және тіл нормасына тәуелді (кеңейіп жатқан) (производящие норму, вырабатывающие норму и зависящие от нормы) [5]. Шынында да, Қазақстанда жүргізіліп жатқан үш тұғырлы тіл саясатын ағылшын тіліне қатысты жүзеге асырып жүргендердің арасында отандық та, отандық емес те оқытушылар бар. Ал соңғыларының арасында ана тілі ағылшын тілі болып саналатындар тіпті аз, көбінесе ағылшын тілін екінші немесе шетел тілі ретінде үйренген басқа ұлт өкілдерінің дыбыстау, сөйлеу мәнерін үйреніп жатқанымыз анық және олардың ішкі шеңберге кіретін британдық, австралиялық, америкалық, жаңазеландиялық, канадалық ағылшын тілі нұсқаларының қайсысын ұстанатынына да толық көзіміз жете бермейді. Бір сөзбен айтқанда, үш шеңберге кіретін нұсқалардың фонетикалық, грамматикалық, лексикалық, семантикалық және прагматикалық деңгейде айырмашылықтары болады.

Қазақстандық зерттеуші Д.Шайбакова плюрицентрлік тілдерді алғаш сипаттаған М. Клайннің бұл ұғымға берген: «Плюрицентрическим считают язык, имеющий несколько стандартных версий, у каждой из которых есть свои кодифицированные нормы» деген анықтамасын келтіре отырып, оның негізгі белгілерін көрсетеді: «1) имеют несколько версий стандартного языка; 2) имеют несколько центров развития; 3) каждый центр имеет свою вариативность, свои собственные кодифицированные нормы; 4) они трансграничны; 5) этническая и языковая идентичность не всегда совпадают» [6]. Ғалым, сонымен қатар, М.Клайннің өз еңбегінде орыс тілін плюрицентрлік тілдердің қатарына енгізбегенін айтады. Алайда отандық зерттеуші орыс тіліне қатысты аталған белгілердің біріншісі мен үшіншісі байқалмайтынына қарамастан, орыс тілінің Қазақстанда қолданылуы, дамуы, өзгеруі плюрицентрлік тілдерді зерттеу модельдерімен жүргізілуі керектігін дәлелдеп, шәкірттерімен (Г.А. Амангелдиева Г.А. Атембаева) бірге осы бағытта бірнеше еңбек жариялады.

Қазіргі кезде плюрицентрлік тілдердің жетекші емес нұсқаларын зерттеуші халықаралық жұмыс тобының (международная рабочая группа по недоминирующим вариантам плюрицентрических языков — WGNDV — International Working Group on Non-Dominant Varieties of pluricentric Languages) ресми сайтында [7] 40-тан астам тіл плюрицентрлік деп көрсетілсе, отандық зерттеуші 17 тілді атайды [8]. Біздіңше, жұмыс тобының мүшелері тізімдегі көптеген тілдердің коммуникативтік, функционалды күш-қуатын емес, сол тілдерде сөйлейтін адамдардың таралу ареалын еске алған сияқты.

Плюрицентрлік тілдерді зерттеу модельдері кең ауқымдағы үлкен мәселелерден гөрі локальді аумақтағы тілдік жағдаят субъектілері үшін маңызды сұрақтарға назар аудару қажеттігінен туындағаны белгілі. Осы мақсатта плюрицентрлік тілдерді зерттеушілер үшін тұрақты түрде 2011 жылдан бастап өткізіліп тұратын конференциялармен қатар [7], сан алуан тілдік жағдайлардағы тілдерді сипаттауға, зерттеуге арналған әрқилы конференцияларда плюрицентрлік тілдерді зерттеушілер үшін арнайы панель қарастырылған.

Бұл зерттеулерде ғалымдар мынадай мәселелерге назар аударады:

- жаһандану үдерістері және олардың тілдерге ықпалы;
- тіл және көші-қон (миграция)
- білім экономикасындағы тілдің рөлі;
- ұлттық азшылықтың тілін сақтау үшін тілді тауарға айналдыру;
- контактілі тілдердің құрал және символ ретіндегі қызметі;

- би- және мультитілді топтардың материалды мәдениеті;
- метрополиядан тыс қолданылатын тілдердің прагматикалық нормаларының өзгеруі;
- ұлттық тілде сөйлеушілер және білім жүйесіндегі мәселелер;
- тілдік құқық: заң және тәжірибе арасында;
- мәдени дипломатиядағы билингвизм мен мультилингвизмнің рөлі [6].

Жаңа тілдік жағдайдағы плюрицентрлік тілдің рөлін анықтау үшін шетелдік ғалымдар басқа да факторларды ескереді [6]. Бір қарағанда, бұл факторлар бұрыннан айтылып жүрген сияқты көрінгенмен, кейінгі зерттеулерде бағалауыштық рең басым екені байқалады, яғни белгілі бір геосаяси кеңістіктегі тұрғындардың тіл саясатына, тілдік жағдайға, тілдің рөліне қатысы олардың оң не теріс бағалауы арқылы да сипаттала бастағанын көрсетеді. Бұл орайда плюрицентрлік деп қарастырылып отырған тілдердің өзгерісі, олардың сол кеңістікте қатар қолданылатын тілдерге ықпалы екіжақты екенін байқауға болады. Мәселен, кеңестік дәуірде көбіне ұлттық тілдерге орыс тілінің әсері туралы айтылатын болса, қазір кері бағыттағы үдерістер жиі байқалады. Бұны Қазақстанда тұрып жатқан, ана тілі орыс тілі емес түрлі этнос өкілдерінің сөйлеу тілінен, орыстілді бұқаралық акпарат құралдарынан байқауға болады. Кез келген тілдегі өзгерістерді лексикалық тұрғыда тіркеп (фиксация), қолданысқа түсіріп отыратын, тілдегі, қоғамдағы, тілдік тұлғалар интенциясындағы өзгерістерді жіті көрсететін материалдық феномен — медиамәтін. Сол себепті де отандық зерттеушінің: «Современная интегративная лингвистика выходит на междисциплинарный уровень, ее предметом становится все, что сопровождается массовой коммуникацией. Идеи, смыслы, их манифестация посредством языковых единиц — на первый взгляд, не вполне лингвистическое исследование. Но именно анализ смыслов и их фиксация в текстах дают картину развития языка/языков» [9; 15] деген пікірі назар аударарлық.

Қазіргі қазақстандық орыстілді медиамәтіндерде қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіне, болмысына, рухани дүниесіне қатысты *онимдер* тұрақты түрде кездеседі. Олардың барлығы жиі қолданылғандықтан, орыстілді оқырмандарға, тыңдармандарға жақсы таныс. Олардың арасында тек аз ғана фонетикалық өзгеріске ұшыраған, мысалы, келін (келин), аға (брат, братан), бауырым (братишка), қарындас (сестренка), жездешка сияқты қаратпа сөздер, шаңырақ, бесік (бесик) секілді материалдық дүниенің атаулары, саяси-әлеуметтік салада қолданылатын аким, мажилисмен, жол полициясы тәрізді бірліктер болса, еш өзгеріссіз жұмсалатын бірліктер қатарында түрлі мемлекеттік бағдарламалардың (Рухани жаңғыру — Духовное обновление, Ата жолы — Дорога отцов, Денсаулық — Здоровье, Баспана — Жилье), әр алуан сыйлықтардың атауларын (Алтын жүрек, Алтын қалам), салт-дәстүрмен байланысты әрқилы сөздерді (тұсаукесер, беташар, шілдеhana, той, сарқыт, бата, алып қашу), сондай-ақ жалпы халықтық қолданыстағы ауыл, Наурыз, әлем, әдемі, ақын, жүз сөздерін атауға болады. Кейбір мәтіндерде қазақ сөзінен орыс тілінің сөзжасам үлгісімен жасалған **акимат**, **акимство**, **мажилисмен**, **болашакер** сияқты қолданыстарды байқауға болады. Жекелеген сөздер үнемі жағымсыз контексте қолданылып, стереотипке де айналып үлгерді, мысалы, *ағашка* лексемасы бейресми, заңға қайшы қарым-қатынасты вербалдайтыны байқалады, дәл осындай мағынасы ауыстырылған сөз — *рақмет*, ол кейбір медиамәтіндерде пара ұғымымен теңестірілген.

Мұның өзі қазіргі Қазақстан аумағында ұзақ уақыт коммуникативтік және функционалдық тұрғыда үстем болып келген орыс тілінің дамуына қоғамда болып жатқан өзгерістер ықпал етіп отырғанын көрсетеді.

Әлеуметтік лингвистика қоғам мен тілдің қатысын зерттейтінін, ал қоғамды құрайтын адамдар екенін ескерсек, қазіргі лингвистика адаммен тығыз байланысты, адам үшін қызмет ететін, оның бар болмыс-әрекетін, сезімін, танымын, қарым-қатынасын, әлеуметтік-рөлдік мәртебесін, маңызын әр қырынан танытатын ғылым деуге болады және ол осы заманның жаңа сұрақтарына жан-жақты жауап бере алатын деңгейде.

Әдебиеттер тізімі

1 Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века: Ю.С. Степанов, Р.М. Фрумкина, Д.И. Руденко и др. — М: Изд-во Российского государственного гуманитарного у-та, 1995.

2 Манкеева Ж. Қазақ тіліндегі байырғы түбірлерді жаңғырту / Ж. Манкеева. — Алматы: «Мемлекеттік тілді дамыту орталығы» ЖШС, 2010. — 212 б.

- 3 Кирилина А. Основные модели описания языковых изменений в условиях глобализации / А. Кирилина, Е. Гриценко // Власть. — 2011. — № 5. — С. 55–59.
- 4 Кирилина А.В. Глобализация в аспекте лингвистики / А.В. Кирилина, Е.С. Гриценко, А.О. Лалетина // Вопросы психолингвистики. — 2012. — № 1 (15) — С. 18–37.
- 5 Качру Б. Мировые варианты английского языка: агония и экстаз / Б. Качру (пер. Т.А. Иванькова) // Личность. Культура. Общество. — Т. XIV. — Вып. 4, № 75, 76. — 2012. — С. 145–165.
- 6 Шайбакова Д.Д. Плюрицентризм языка в исследовательской модели / Д.Д. Шайбакова. — Алматы: Ұлағат, 2016. — 142 с.
- 7 [Электрондык ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://www.pluricentriclanguages.org/>
- 8 Джундубаева А.А. Описательные модели плюрицентрических языков [Электронный ресурс] / А.А. Джундубаева // Universum: Филология и искусствоведение: электрон. научн. журн. — 2017. — № 10(44). — Режим доступа: <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/5193>.
- 9 Шайбакова Д.Д. Социально-языковая контактология / Д.Д. Шайбакова. — Алматы: Ұлағат, 2015. — 192 с.

А.С. Адилова

О современной лингвистике

В статье рассмотрено современное состояние интегративной лингвистики, основанной на новых парадигмах. Принципы экспансионизма, антропоцентризма, функционализма и экспланаторности позволяют лингвистике рассматривать язык в непосредственной связи с человеком и его существованием в обществе. Общеизвестно, что в связи с тенденцией и процессами глобализации в мировой лингвистике появились новые разделы языкознания. Вместе с тем эти изменения породили необходимость преобразования объектов исследования и моделей их описания в некоторых дисциплинах. К примеру, в социолингвистике изменился фокус рассмотрения некоторых ранее изученных проблем. В мировой лингвистике часто используют понятие «плюрицентрические (полинациональные) языки», согласно теории «трех concentric circles», определена новая модель описания языков при активном исследовании полинациональных языков. Функционирование, развитие, изменение плюрицентрических языков на неавтохтонной территории предполагают рассмотрение многих проблем в комплексе, ибо эти вопросы важны и для субъекта речи, и в геополитическом плане. В качестве двусторонних изменений современных плюрицентрических языков приведена казахская лексика в русскоязычных средствах массовой информации Казахстана. Современную лингвистику можно назвать наукой о человеке, поскольку человек является и читателем, и автором текста, который фиксирует и использует новые слова, отражает изменения в обществе, языке, интенции языковых личностей.

Ключевые слова: интегративная лингвистика, социальная лингвистика, полинациональные языки, региональные варианты языков, развитие языков.

A.S. Adilova

About modern linguistics

The paper examines the modern state of integrative linguistics based on new paradigm. The principles of expansionary, anthropocentric, functional and explanancy allow linguistics to view language in direct connection with man and his existence in society. It is well known that in connection with the trend and processes of globalization, new sections of linguistics have emerged in world linguistics. However, these changes have created a need to transform research objects and their description models in some disciplines. For example, in sociolinguistics the focus of consideration of some previously studied problems has changed. In world linguistics, the concept of «plurientric (polynational) languages» is often used according to the theory of «three concentric circles,» and a new model of the description of languages is defined in the active study of polynational languages. The functioning, development and change of plurientric languages in a non-autochthonous territory involves the consideration of many problems in a complex way, for these issues are important both for the subject of speech and in geopolitical terms. The Kazakh vocabulary in the Russian-speaking mass media of Kazakhstan is presented as bilateral changes of modern pluricentric languages. Modern linguistics can be called the science of man, because man is both a reader and the author of a text that records and uses new words, reflects changes in society, language, intence of linguistic personalities.

Keywords: integrative linguistics, social linguistics, polynational languages, regional language variants, language development.

References

- 1 Kubryakova, E.S. (1995). *Evoliutsia lingvisticheskikh idei vo vtoroi polovine XX veka* [Evolution of Linvistic Ideas in the Second Half of the 20th Century (Experience of Paradigm Analysis)]. *Yazyk i nauka kontsa XX veka — Language and Science of the Late 20th Century*. Moscow: Izdatelstvo Rossiiskoho gosudarstvennoho humanitarnoho universiteta [in Russian].
- 2 Mankeeva, J. (2010). *Kazakh tilindehi baiyrhy tubirlerdi zhanhyrtu* [Reconstruction of native roots in Kazakh language]. Almaty: Memlekettik tilde damytu ortalhy [in Kazakh].
- 3 Kirilina, A. & Gritzenko, E. (2011). Osnovnye modeli opisania yazykovykh izmenenii v usloviakh hlobalizatsii [Basic models of description of linguistic changes in the context of globalization]. *Vlast — Power*, 5, 55–59 [in Russian].
- 4 Kirilina, A.V, Gritzenko, E.S. & Laletina, A.O. (2012). Hlobalizatsia v aspekte lingvistiki [Globalization in the aspect of linguistics]. *Voprosy psikholingvistiki — Issues of psycholinguistics*, 1 (15), 18–37 [in Russian].
- 5 Kachru, Braj B. (2012). Mirovye varianty anhliiskogo yazyka: ahonia i ekstaz [World versions of English: agony and ecstasy]. *Lichnost. Kultura. Obshchestvo — Personality. Culture. Society*, Vol. 14, 75–76, 145–165 (T.A. Ivankova, Trans) [in Russian].
- 6 Shaybakova, D.D. (2016). *Pliurizentrizm yazyka v issledovatel'skoi modeli* [Plyuricentric of language in research model]. Almaty: Ulahat [in Russian].
- 7 *pluricentriclanguages.org*. Retrieved from <http://www.pluricentriclanguages.org/>.
- 8 Jundubayeva, A.A. (2017). Opisatelnye modeli pliuritsentricheskikh yazykov [Descriptive Models of Pluricentric Languages]. *Universum: Filologiya i iskusstvovedenie — Universum: Philology and Art History*, 10 (44). Retrieved from <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/5193> [in Russian].
- 9 Shaybakova, D.D. (2015). *Sotsialno-yazykovaia kontaktologiya* [Social and language contactology]. Almaty: Ulahat [in Russian].

Nurken Aubakir

*Kazakh Ablai Khan UIR&WL, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: nurkenaubakir@gmail.com)*

Translation Quality Assessment of popular science material (on the material of the «National Geographic» article): Juliane House's model

The article presents analysis and translation quality assessment of world-famous popular science magazine National Geographic article translations into Kazakh language. The original materials in the American version of the magazine has been printed in English since 1888, but the translation into about forty different other languages of the world has been published in various countries only since 1995. The magazine has been published in Kazakhstan since 2016 in the state language. This article provides a brief overview of the translation quality assessment model of the German scholar Juliane House, as well as the definition of translation types. The author of the article attempts to analyze the quality of translation from English language to Kazakh language by comparing the original and the translated materials. While analyzing the quality of translation, structural analysis is carried out according to House's model, namely, analysis of the source text, definition of the function, comparison of the original and translated materials, definition of quality and conclusion.

Keywords: translation quality analysis, translation quality assessment, TQA model, National Geographic, popular science material, translation analysis, Kazakh language.

Introduction

The purpose of this paper is to assess the quality of the translation of one of the articles of National Geographic magazine from English into Kazakh using the model by a famous German scholar, linguist Juliane House [1; 247]. This model had a significant impact on the development of translation quality assessment. A translation quality assessment takes a special place in the theory of translation and is necessary for the development of skills of existing and new translators. However, objective evaluation of translation is simply not possible, since the opinions of experts on the quality of translation are subjective. One can agree with R.R. Weightless [2; 114], who suggested that the main problem is the complex expression of quality, and the lack of understanding of what measuring instruments should be used to assess the quality of translation.

The model developed by Juliane House involves studying the source and target texts from a variety of aspects, using a deep linguistic and situational analysis of both texts and comparing them using a large number of criteria. Based on the House model, the considered original article from National Geographic magazine and its translation will be checked using sociolinguistic directions of the context of the situation in the following stages:

1. Analysis of the source text and the definition of the function of the text in the register, which includes:

– Field of action (Field) or object. Here we answer the question of what the text is about, what events or what stories are described.

– The premise (Tenor) shows the nature of the participants: the author and the audience, the relationship between them in terms of social aspect and proximity. How an author, reader, and possibly characters, relate to each other.

– The mode of action (Mode) describes the way of communication, talks about whether the material is written or pronounced (Medium), with many variations: written for reading, written for the speech. Questions are asked about how the text was made public.

2. Defining the text Genre.

3. Comparison of the source text and the translated text and determination of quality. At this stage, Juliane House recommends finding inconsistencies in translations in the above directions of the register: field, tenor and mode, as well as by genre. The author of the model insists on achieving identity in all selected areas or finding explanations for inconsistencies.

One of the most important discoveries made by House based on this model, which influenced the development of translation theory, is the categorization of translation into two types: 1), explicit (overt), philological and 2) hidden (covert), communicative translation. With an explicit translation, the original sociocultural structure remains in target text as unchanged as possible [3; 36]. The explicit translation is close to the

original by genre and by the register, but cannot mean the same for the addressee in the translated language as in the original language. Functional identity in an explicit translation can be achieved only if it delivers the function of the original to the new readers. Since the recipients have a different culture and linguistics, for the transfer of the initial value during the translation, the discourse shifts towards the transfer of text functions. As an example of an explicit translation, House cites Karl Barth's sermon for prisoners in 1964 in Basel. Translation of such a sermon will never have the same meaning to recipients as in 1964 [3; 37]. The identity of the translation can only be partial.

On the contrary, with hidden translation, the text is transformed into an identical sociocultural phenomenon, as if not being a translation at all. The task of the translator is to hide the original, to disguise its significance. The text itself and the register can be changed depending on the culture of the target audience, the genre and function must remain identical. An example of a hidden translation is the translation of advertising, which is always perceived as if it was not translated.

Thus, using the Juliane House model, the function of the original and the target text will be determined, and the quality of the translation will be evaluated based on a comparison of these functions.

Source Text Analysis

FIELD

The article chosen for analysis is «Shadow Cats or Out of the Shadows, the Wildcats You've Never Seen» [4] which was published in the February issue of National Geographic in 2017. As known, this international popular science monthly publication illustrates various topics in the field of geography and history, telling about nature, people, science and culture. This particular article is about the endangered species of the smallest wild cats in the world, especially the Pyrenean lynx. The article includes statements from interviews with cat researchers from different countries with the author's opinion, traveling in Spain in the wake of a lynx. The article is written in the popular scientific style and contains several examples of linguistic techniques of this style.

TENOR

In this part, chronological, geographical and social origin of the author and the relationship between the addressee and the recipient are considered. On the National Geographic website, the author of the article, Christine Del Amour [5], is described as a journalist and environmentalist in love with her job, who is a senior editor of the animal section. Christine is a graduate of the American university, which has a significant impact on the language of the article, which is classified as modern American English. The ecological nature of the article can be traced through all the short stories in it. Love for animals and concern about the extinction of some of their species on Earth are visible. The reader is involuntarily imbued with this meaning, sympathizing and participating in the fate of wild cats. This is the merit of the author, who tried to convey her feelings and mood to the recipients, speaking in the first person, and transmitting quotes from other ecologists specializing in the study of these animals. Among the scientific style, an informal style of communication between scientists is traced, to transmit facts and stories about lynxes to each other.

MODE

The main goal of the articles published in National Geographic is to reach a wide audience. This article is no exception. Therefore, the author uses well-known geographical names and biological terms, without delving into purely scientific terminology. The material is intended to describe lynxes, the history of extinction and the salvation of their population in Spain and other countries. According to the House model, such a discourse is classified as non-situational, since it does not contain dialogs. Interactivity is represented by the planned formal text with an appeal to a wide audience of readers. Thus, the author is involved in communication with mentioned scientists and with all readers.

GENRE

The selected article, as well as the journal in which it is published, is considered as an example of the popular science genre. Such a definition implies the popularization of science, «an intelligible explanation of complex scientific information to a non-specialist reader» [6; 60]. National Geographic attracted readers from the very beginning of publishing in 19th century when it did not have such an abundance of illustrations as it has now. A large number of photographs accompany the article under consideration as well. The content of the article's genre is classified as descriptive text since a detailed description of the problem is provided [5; 60]. Analyzing the structure of the popular science article, Semenova classifies the discourse of National Geographic articles into different compositionally thematic blocks [7; 59]. An article about cats by this classification discursively refers to a block about the animal kingdom. According to Semenova, au-

thors of such articles identify the problem of reducing species of animals to draw readers' attention to the protecting animals. Moreover, the author of such article mentally affects the reader with the help of specially organized language symbols, «the result of which should be a qualitatively new, changed activity of the reader».

Statement of function

Juliane House identifies two types of text functions: ideational and interpersonal [1; 36]. The ideational function of the selected article concerns the protection of animals, their great importance in the world fauna. Various species and individuals of small wild cats are described for a wide circle of readers, who may not have previously known not only the need to preserve this species of animals, but also the existence of 38 species of wild cats in nature. This function is embodied in the Field of Action through the little stories of other research scientists. In the Tenor, the author's social role is used to convey the mood of environmental responsibility to the reader, to smooth out the difference in the level of awareness between the author, scientists, and reader. By genre, the ideational function of the article meets the requirement for this kind of popular science discourse.

The interpersonal function in the article is less pronounced, since the text is not artistic, and does not contain dialogs. Nevertheless, the attitude of the author, biologists, and readers towards animals are somewhat similar, which determines the interpersonal function of the article on the protection of nature in the field of action, in the tenor and the genre. Caring for animals makes the text accessible for mainly for readers who are not indifferent to the fate of animals.

Comparison of Original and Translation

The article in the Kazakh language was also published in the February issue of 2017 under the difficultly translated name «Ұядай ұлпабас». The title is not a literal translation and conveys the general meaning of the article. Several translators translate the entire issue of the journal. To find out who exactly translated this or that article is not possible. When comparing the source and target texts, some inconsistencies were found.

Table 1

Examples of discrepancies in the Field

Original text	Target text	Reverse translation
Four breeding centers and one zoo raised most of the cats, all of which were outfitted with tracking collars	The sentence is omitted	The sentence is omitted
Drainage tunnel	Дренаж ұңғымасы	Drainage well

Lynx wearing tracking collars is mentioned several times and it is one of the important details of the story. However, for an unknown reason, the translators did not delve into this topic, and the sentence about such collars in the translation of the article in the Kazakh language is omitted, as indicated in Table 1. Another omission is the inaccuracy in the translation of the word *tunnel*, which turned out to be *a well* in the target article that are actually completely different concepts. This discrepancy can be explained by the fact that for most non-specialists there is no big semantic difference in these words, since people have no idea about the appearance of either a drainage tunnel or a well. Thus, the semantic content of the sentence with *drainage tunnel* is lost slightly for the target audience.

Table 2

Examples of discrepancies in the Tenor

Original text	Target text	Reverse translation
Standing in the scorching heat with traffic rushing at our backs, he tells me that the cat's future is to live in fragmented areas	The sentence is omitted	The sentence is omitted
These celebrity species attract the lion's share of attention	Осы танымал түрлер өздеріне үлкен назар аударылуын қажет етеді	These popular species require a lot of attention

In the discrepancies in the Tenor, several aspects are lost. The first example from Table 2 describes the whereabouts of the author of the article and the biologist with whom they travel in Spain in the wake of the Iberian lynx. They are talking under the scorching sun next to a busy highway. Such a reference makes it clear to the original readers that the author does not tell the story about this rare animal while sitting in the office or at home. She followed the tracks of the lynx in the hope of looking at it, taking the necessary photos and feeling the importance and beauty of this endangered species. The translator into the Kazakh language ignored this fact, paying more attention to the wild cats themselves, and not to the author and the biologist.

The same issue is shown in the second example as well. The idea of the article is that most feline conservation funds help large species, often ignoring their smaller relatives. The author calls for taking care of smaller, lesser-known wild cats, because «celebrities» lions and tigers receive the «lion's share of attention». Translation into Kazakh speaks even more negatively of large species, saying that they not only *attract* more attention, but also *require* it. Thus, the translator, perhaps, a little inaccurately understood the message of the author of the original, and decided to convey such a negative in relation to large cat species.

MODE

The communication of the Kazakh version of the popular science article is directed to a wide audience in the same way as the original, although, of course, there are much more readers of the original in the world. When comparing the Field and the Tenor above, it was found that some of the sentences concerning the personality of the author and biologists, as well as some details of the life of lynxes, were not translated. Presumably, the translator does so with the aim of adapting the text for Kazakh readers in order to interest them, rather than throwing an audience with a large amount of superfluous information in the view of the translator.

GENRE

The considered article in Kazakh undoubtedly also belongs to the popular science genre. In the English language, this genre has existed since the 19th century, Kazakh-speaking readers gained access to the genre, presumably in the middle of the 20th century, when Soviet popular encyclopedias began to appear and to be translated into Kazakh. Based on this, it can be concluded that, since the popular science style in the Kazakh language is younger than this style in English, the texts of this genre in Kazakh are more scientific than popular. This is also indicated by the omission of some facts mentioned above about the identity of the author in translation into the Kazakh language.

Explicit or hidden translation type

Since many facts in the article are adapted for the Kazakh reader, it can be assumed that the text is translated in a hidden type. That is, a Kazakh environmentalist could have written such an article if he had studied the endangered species of lynx in the Pyrenees. In general, the genre and function of the source and target texts are identical, with some exceptions.

Table 3

Examples of hidden discrepancies

Original text	Target text	Reverse translation
Handheld receiver	Портативтік ресивер	Portable receiver
1500 miles	2400 шақырым	2400 kilometres
Cars and trucks are the leading killers of lynx	Жеңіл автокөліктер мен жүк машиналары сілеусіндер үшін бірінші қауіп көзі	Cars and trucks are the first source of danger for lynx
It's a beloved national figure	Олар біздің ұлттық мақтанышымыз	They are our national pride
World's seven continents	Жер шарындағы жеті континент	Globe's seven continents. (In Kazakhstan, as well as throughout the former Soviet Union, it is acknowledged that there are 6 continents in the world)

The first example from Table 3 is interesting because the simple word *handheld* was translated by the borrowed (not Kazakh) word *portable*. The reason is the lack of a suitable equivalent to the word *handheld* in the Kazakh language. The second example clearly indicates a hidden type of translation, so that readers who

do not know how much the unit of measure is «mile» do not think about it and read the number of kilometers without even noticing that it is a translation. The third and fourth examples use set expressions in the original and in the Kazakh language, which cannot be translated literally. The word *killer* in the Kazakh language usually refers only to the killing of people; therefore, it is replaced by *қайып кәзі*, literally «eye of danger», with the meaning «source of danger.» The latter example can be considered a clear mistake in the hidden type of translation, or such a discrepancy indicates an explicit type of translation, which is not necessary here. With an explicit translation, it is possible to transmit the presence of seven continents into the Kazakh language, which is surprising for the Kazakh reader who is familiar with the school geography course. With a hidden translation, it would be quite easy to replace seven continents by six continents.

Statement of Quality

An analysis of the source and target texts showed that the ideational function of the article was not affected by the translation. The need to protect animals and preserve their populations is equally reflected in both texts. Small discrepancies did not violate the identity of the meaning of the article.

However, the interpersonal function in the Kazakh translation has suffered due to the omission of a number of sentences allowing to indirectly describing the author and her attitude towards animals. The Kazakh version is more depersonalized, that is, it does not fully reflect the author's zeal and passion for the conservation of nature. Some details are smoothed out, which would give the Kazakh reader a more detailed picture. Such a line of translation is characteristic of covert translation, since the translator adapts the article to a Kazakhstani reader unfamiliar with the history of the Pyrenees lynx. However, a couple of times the translator departs from such tactics and proceeds to an explicit translation, either trying to convey the significance of the original, or due to an erroneous interpretation of the original by the translator himself. Nevertheless, the focus on the Kazakhstani reader can be traced throughout the text, with an attempt to provide a translation of the audience in such a way that the article is easy to read, without «stumbling» on the roughness of the translation. The translator succeeds as much as the reader knows perfectly well that the text is not the original, as he sees the author's foreign name.

Conclusion

The Juliane House model is based on finding the functional identity of the source and target texts by finding semantic tools, or sociolinguistic directions of the context of the situation, in both texts. In popular science articles, the functional identity of the original and translation is easily traced, reflecting the deliberate achievement of this in the course of interpretation. Using House's model of translation quality assessment, both texts were analyzed in detail on various aspects, including the main idea, the message of the author, the method of communication and the genre of the article. Such an analysis would not have been possible without a detailed study of both texts, which is a distinctive feature of the studied model. Evaluation of the quality of the translation made it possible to determine that the ideational function of the original is completely transferred in the whole text, and the interpersonal function is somewhat lost due to the shift of discourse towards a new target audience. In general, the applied use of the quality assessment model by Juliane House's translations is effective in the case of a detailed study of the original and target texts with the identification of a number of sociolinguistic tools.

References

- 1 House J. Translation quality assessment: A model revisited / J. House. — T. 410. — Gunter Narr Verlag, 1997.
- 2 Rothe-Neves Rui. Translation Quality Assessment for Research Purposes: An Empirical Approach / Rui Rothe-Neves // *Cadernos de Tradução*. — 2002(2:10). — P. 113–131 [Electronic resource]. — Access mode: <https://periodicos.ufsc.br/index.php/traducao/article/view/6147>.
- 3 House J. Translation / J. House. — Oxford: Oxford University Press, 2009. — 134 p.
- 4 Christine Dell'Amore. Out of the Shadows, the Wildcats You've Never Seen [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.nationalgeographic.com/magazine/2017/02/photo-ark-little-cats/>.
- 5 Christine Dell'Amore [Electronic resource]. — 2019. — Access mode: <https://www.nationalgeographic.com/contributors/d/christine-dell-amore/>.
- 6 Литке М.В. Научно-популярные и научно-познавательные журналы: проблема типологической классификации / М.В. Литке // *Журналистский ежегодник*. — 2014. — № 3. — С. 51–65.
- 7 Семенова С.Н. Композиционно-тематические блоки содержания жанра научно-популярной статьи, характеризующей предметную область «География» (на материале журнала «National Geographic») / С.Н. Семенова // *Вестн. Российского ун-та дружбы народов. Сер. Теория языка. Семиотика. Семантика*. — 2016. — № 2. — С. 56–67.

Нуркен Аубакир

**Ғылыми-танымал дискурстың аударма сапасын бағалау
(«National Geographic» мақаласының материалы негізінде):
Джулиана Хаус моделі**

Мақалада 2016 жылдан бастап Қазақстанда мемлекеттік тілде шығарылатын әлемге әйгілі «National Geographic» ғылыми-танымдық журналының материалдарының аудармасының сапасы талданған. Түпнұсқа материал журналдың американдық нұсқасында 1888 жылдан бастап, 1995 жылдан бастап - әлемнің түрлі елдеріндегі отыз бес тілге аударылған. Автор неміс ғалымы Джулианы Хаустың мақаласының аударма сапасын бағалау үшін модельге қысқаша шолу жасайды, сонымен қатар осы модельге аударма түрін анықтайды. Мақала авторы түпнұсқа мен мақсатты мәтінді салыстыра отырып, ағылшын тілінен қазақ тіліне аударма сапасын талдауға тырысады. Аударма сапасын талдау барысында Хаус моделі бойынша құрылымдық талдау жасалды, атап айтқанда, бастапқы мәтінді талдау, функцияны анықтау, түпнұсқаны және аударманы салыстыру, сапасын анықтау.

Кілт сөздер: аударма сапасын талдау, аударма сапасын бағалау моделі, National Geographic, ғылыми-көпшілік дискурс, аударманы талдау.

Нуркен Аубакир

**Оценка качества перевода научно-популярного дискурса
(на материале статьи «National Geographic»):
модель Джулианы Хаус**

В статье проанализировано качество перевода материала из всемирно известного научно-популярного журнала «National Geographic», который выпускается в Казахстане с 2016 г. государственном языке. Оригинал материала печатается в американской версии журнала с 1888 г., перевод на тридцати пяти языках мира в разных странах — с 1995 г. Автором представлен краткий обзор модели оценки качества перевода немецкой ученой Джулианы Хаус, а также определен тип перевода по данной модели. Автором статьи предпринята попытка анализа качества перевода с английского на казахский язык путем сопоставления оригинала и целевого текста. В ходе анализа качества перевода выполняется структурный анализ по модели Хаус, а именно: анализ исходного текста, определение функции, сравнение оригинала и перевода, определение качества.

Ключевые слова: анализ качества перевода, модель оценки качества перевода, National Geographic, научно-популярный дискурс, переводческий анализ.

References

- 1 House, J. (1997). *Translation quality assessment: A model revisited*. Gunter Narr Verlag (Vol. 410).
- 2 Rothe-Neves, Rui. (2002). Translation Quality Assessment for Research Purposes: An Empirical Approach. *Cadernos de Tradução* 2:10, 113–31. Retrieved from <http://periodicos.ufsc.br/index.php/traducao/article/view/6147>.
- 3 House, J. (2009). *Translation*. Oxford University Press.
- 4 Christine, Dell'Amore (2017). Out of the Shadows, the Wildcats You've Never Seen. *National Geographic*. Retrived from <http://www.nationalgeographic.com/magazine/2017/02/photo-ark-little-cats/>.
- 5 Christine, Dell'Amore. *National Geographic*. Retrived from <http://www.nationalgeographic.com/contributors/d/christine-dell-amore/>.
- 6 Litke, M.V. (2014). Nauchno-populiarnye i nauchno-poznavatelnye zhurnaly: problema tipologicheskoi klassifikatsii [Popular science and cognitive science journals: the problem of typological classification]. *Zhurnalistskii ezhehodnik — Journalistic Year-book*, 3, 51–65 [in Russian].
- 7 Semenova, S.N. (2016). Kompozitsionno-tematicheskie bloki soderzhaniia zhanra nauchno-populiarnoi stati, kharakterizuiushchei predmetnuiu oblast «Heohrafiia» (na materiale zhurnala «National Heohraphik») [Compositional and thematic blocks of the content of the genre of popular science articles characterizing the subject area «Geography» (on the material of the magazine «National Geographic»)]. *Vestnik Rossiiskoho universiteta družby narodov. Seriia: Teoriia yazyka. Semiotika. Semantika — Bulletin of the peoples' friendship University of Russia. Ser. Theory of language. Semiotics. Semantics*, 2, 56–67 [in Russian].

A.N. Muratova¹, U.M. Bakhtikereyeva²¹*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*²*Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russia
(E-mail: altynmuratova@mail.ru)*

Verbal values of a secret language

In article the author analyzes the sphere of the use of a jargons in the speech, describing the confidential speech in Kazakh. Explains their essence and Proves existence of own feature of the use of jargons in the speech. Proves existence of the hidden sense and the classified information which met in communication of members of social little groups, having taken as a basis publications about a research about jargons in the conclusions of the Kazakh researchers and works of the Russian linguists. The authors analyzes and explains the purpose of use of jargons which occur in the works published in times of the Great Patriotic War. Thereby tells about use of the special speech in the Kazakh linguistics with the purpose to code personal information from foreign people and importance of a concept of essence of these jargons for language history. Also gives a set of examples in this article, proving use of jargons in the Kazakh fiction to open an image of the hero in the work.

Keywords: secret language, slang, communication, idiom, verbal values.

Introduction. For centuries people have been tend to use a variety of conventional methods of communication or secret codes to get isolated and communicate securely. This is natural, since human society and nature is full of mystery as well the codes humans use for interaction. Therefore, we consider the natural wonders, human inner world through a secret philosophical. Consequently, a good interaction between some members of the community through the use of secret codes may be witnessed even on the state level.

Language is one of need of society which reveals secrets of activity of the people, a mirror of the life of people, past and present history of these people, culture, traditions and customs. Language which provides need of society can have different characteristics. Because, language cannot be the steady phenomenon, it develops without being interrupted, all the time.

Discussion. Till today the problem of secret communication in language was not a main objective of a research in spite of the fact that different definitions were given to secret communication in several works, ways of transfer are not analyzed, but neither groups of researchers nor certain scientists deny that this communication uses different receptions of language with the purpose to conceal, hide certain information from some persons. For example, the scientist — the linguist E.D. Suleymenova in the works shows that there is a system of word formation and the lexical structure, superiority a secret and mystery in the communication of the isolated public groups (the wandering dealers, art critics, beggars) [1; 25]. The opinion of the scientist shows a possibility of use of a peculiar speech in certain groups of society and use of this speech with the purpose to hide, conceal some information. Priyemysheva M.N. who was especially investigating secret communication in Russian once again proved use of a secret language with the purpose to conceal, hide personal from the stranger, on interpretation «A secret language — the adjusted system specific in group communication which main objective — to hide sense of communicative intentions from strangers» [2; 35]. From this opinion one can notice that the secret understanding is one of the types of communication that is used for individual purposes or among special groups. According to V.L. Schultz, T.M. Lubimova «It is a set of conventional communicative signals used by humans for communication in a community: the language of itinerant street traders and craftsmen» [3; 4]. In Kazakh there are two ways of transfer of a secret language: verbal and nonverbal values. — Save me, My God, my feet are clean — told Esentay, fussing opportunities to leave together with you. If not to read the offer «fussing opportunities to leave together with you», it would be possible to understand expression «clean feet» in a direct sense of this offer. Then, the value of expression «clean feet» is not clear. What can it mean? In scientific research use of similar expression, is shown how a slang with the purpose to hide a secret. For example, in works G. Kaliyev and Sh. Sarybayev the general definition «the special words and expressions used in not big social groups is given, on purpose it will be pleasant to these groups», «the slang is in most cases used among the noble aristocracy and society of the bourgeoisie». «Language of slang is inherent for representatives of the

lower estate. The slang was appeared with the purpose to conceal the classified information and actions» [4; 8]. A. Makhmutov in the works wrote «if the slang is feature of the speech of representatives of the highest group of the dominating groups, the slang — is feature of the lower group of society. The slang appeared with the purpose to hide secret information and action from strangers, at communication. The slang differs from the general concepts used in the people, and became conditional value of little groups. Elements of slang meet also in Kazakh. For example, apzhsar — zhapsar (the thing was on a joint), yldu — zhyldu (to quickly take a thing) and others [5; 139]. And in I. Kenesbayev and T. Zhanuzakov's works such definition «By means of the norm of communication is given, «Slang» is conditional language of a certain social group, the word of a slang, and the slang — is not clear language to all people which have no lexicon and the peculiar grammatical building. It is also called slang [6; 20]. Therefore they are language which is used for the purpose of allocation of the shameful environment, the criminal world. The slang is formed on the basis of loan words from other languages. The slang is conditional language which groups people in a social status, to interests, age, specialty and shows a variation of social group in oral communication» [5; 43]. For example, a slang «fur coat» gives information on the future to threat and danger, and use of such slangs as «stepukha», «pension» is inherent in youth. In the first example, there is a secret value, «fur coat» means to speak asks value about danger and threat among robbers. This word which exchanged on slang completely lost the standard value and is used in absolutely other value. The word «grant» in the second example, it is possible to use the standard word among most of youth. The scientist D.S. Likhchev, investigated and analyzed language of thieves, gives such definition as «It is natural gift to criminalists», a slang of thieves or language of criminalists did not appear accidentally [7; 7]. Indeed, they achieved a goal, using secret, secret languages, such as slang.

Secret codes that ensure secure communication in the Kazakh language can be of various types. Because people reach understanding not only by means of different verbal codes, but also hidden actions, signs and gesturers. That is, the act of speech is accompanied by a variety of mimics, gestures and signs. For example:

1. -Apaskapar, sepin mepinipi kepeshipir. Mepin sepinipi zhapyksypy kopere tupursapam da sepinipin shepeshepenipin apaitkapan sopozdeperipi zhupurepegipimdipi tipilipip opetkependepei bopoldypy. About this in the encyclopedia of the Kazakh language given the definition that secret verbal codes «are a method of mutual secret speaking of the Kazakh people, one of the youth's slangs» and given this example: «Sekin makygakyn kekil [sen magan kel] (come to me)». That is, in this sentence, each word is divided into syllables, and before each divided syllable added syllables as ‘-Ki’, ‘- Ki’, ‘- Ki’, ‘- Ki’, it causes confusion in society [8; 36]. This method in everyday life is rather common as a means of communication between users, not only for entertainment, but also for delivering a secret message from others. During the study, we noticed that such techniques could be found in other languages as well. For example, Several Russian correspondents-scientists state: «It differs from other conventional languages by the presence of most common words. Traditionally words are divided into syllables and the same masking element is affiliated, for example: ‘-fer’ (voferdafer — voda [water])» [9; 22]. Types of syllables can vary in languages. In this regard the ethnographer E.R. Romanov says: «Most of the concepts were expressed by a means of most common Belarusian words by adding specific inserts, prefixes: ‘-ku’, [10; 12]. His opinion clarifies the confidentiality of the verbal codes. Several researchers share a similar opinion in the works: «The most common and most relatively old language demonstrate ‘kher’ affiliation between each syllable of a word spelled, and the secret syllable is also attached to the beginning, and sometimes to the end of the word» [11; 234]. One can see conversations characterized by adding syllables between sounds.

Therefore, the secret codes are special words used by the Kazakh people for mutual understanding, one of the youth's slangs. Thus, in order to preserve the intimacy of conversation, the interlocutors by adding extra sounds between syllables in a word carried out their private talk. Young people choose extremely familiar codes for communication. For the addressee who fails to find the code key, this does not function as a means of communication.

The novel, by the classic of Kazakh literature G. Musrepov «Oyangan olke [Awakened Land]», demonstrates well the existence of secret communication among young people like Nazykesh and Seyit and serves as a social discord in the Kazakh steppe of the last century.

– Nafa-zyfy-kefesh, mefen sefe-nifin tifi-lifin-difi-defe afa-lafa-safan kefe-lefe-zhafat-kafan kufyl-kyfyn safa-ryfy-nyfy kyfy-myfyz-bifit-tifi defep kafai-tafar-shyfy, — said Seyit.

– Ofe-tifi-rifik afait defei-sifiz befe! — said Nazykesh.

– Ofe-tifi-rifik efe-mefes afal-dafai safal.
– Afal-dafau mefen ofe-tifi-rifik efe-gifiz-defe-mefei-tifin-befe-efe-difi.
– Ofo-syfy-nyfyn safa-gafan kofa-zhafaiyfynsyfy-gafa-nyfy-nafa zhyfy-nyfym kefe-lefe-difi!
– Kyfy-myfyz nefe-gefe zhyfy-lyfyp kefet-kefen. Safa-pyfyfyr-safan-shyfy defe-gefen dafau-syfyn efes-tifi-gefen-defe kafai-dafa kafa-shafa-ryfym-dyfy bifi-lefe afal-mafai kefe-tefem.

Let draw some attention to what Seyit and Nazykesh hidden from outsiders by adding between each letter and such syllables as 'fa', 'fe'. It was just said:

– Nazykesh, if you want me to be obedient to you, chase away sary who is coming, by saying that koumiss is over...

– You want me tell a lie?

– Not lie. Just cheat, — said Seyit in jest.

– How does it say, cheating and lying are twins? — said Nazykesh.

– I'm angry that he tries to rule you.

– Why does koumiss get cold?

– Are you afraid?

– No, I do not want to hear.

In this passage, why did Nazikesh and Seyit use the verbal codes? Certainly, the purpose of this appeared from the desire to hide their intentions from sary.

Debate. M. Bitiyeva in the works explains use of a slang and slang among criminals with the purpose to execute confidential, secret actions, thus: «Professional criminals of all states have the special slang and different ways of the secret intercourses (by means of sounds, conventional signs, tattoos, gestures, a mimicry, etc.) giving the chance to communicate with each other is imperceptible for people around or so that none of profane persons were able to understand them» [12; 66]. The synchronous secret of conditional slangs is very changeable. For example, fighters against crime very well know this language, and communication of the criminal with the victim of crime by means of slang, it seems very ordinary phenomenon. For this purpose, in special criminal societies, are formed special the code — words. Such words occur in movies, between criminal agents and the Soviet spies at open exchange of letters. And in such situations in order that excess suspicion did not appear or a secret was revealed, the usual standard lexical meaning of such words does not move away. The privacy of language of criminals generally is wrong, intentionally raised, and in this situation, in many respects is defined by the purpose to separate opposite groups on «personal and others'». For example, to run — means to steal. The word «run» occurs in the standard lexicon. If to tell, «let's go, we will run about», it does not mean «to run about in the fresh air», it means intention to make theft, by means of this expression.

D.S. Likhachev shows the reason of emergence and existence of slang again, thus: The copiousness of the thieves' speech — reminds fertility of fishes — the more they bear calves, the more perishes [7; 56]. That is, the slang is very not steady in word meanings. For example: the word «father» in language of thieves, means the cook in prison. Meet word meaning in communication on a market, etc. Analyzing the aforesaid, it is necessary to understand that, the slang is a secret language of criminals, and the slang is a mere verbiage used in especially figurative sense, meeting among certain groups.

In days of patriotic war secret words with confidential value which understand only «are always on the lips similar military group that is jargons can be quite natural, it is not inherent in literary norm, but can be lexicon of oral speech. For example, «According to information of stolen language, the number of guerrillas, police officers and heads became known and to settle accounts came out of the wood in dark night», in this offer «stolen language (in the work it can sometimes be used as «to bring language», «to catch language»), that is a phrase which is used with the purpose to obtain reliable information about enemies «to catch the person». That this expression became widely used in military lexicon the academician B. Khasanov gave such exact definition: «During war, the phrase «bring language», was often used. In this value, language — the person, but not the person in a direct sense, and the soldier or the officer of the enemy, people who can give the information about the enemy» [13; 10].

Therefore, this expression often occurs in many works written about war. For example, in the story by A. Koshkarbayev «Storm», the battalion commander Tverdokhleby, says: «The lieutenant, is, probably, the first language which you caught» (71 p).

Let's review other examples: ... In group, this group was called «group of small persons». This rank seemed to them reliable. Even in official orders, they were designated as «group smaller» (263). Would be

dangerous to charge such difficult and dangerous investigation to «small group» (288)». In these offers, expressions «group of small persons», «small group» are known only to military leaders, is expression meaning about young wars of guerrilla structure.

My God, who could see about a rain from snakes from the sky!

– I mean about artful fascists who went down a parachute (B. Maylin). In this case «dragons», are slang too.

And in the collection of sketches of «The beauty in difficult years» about life of guerrillas, many words and expression having the secret values meet. For example: Our big operation which is called the guerrilla national team «Concert» begins. 19 aged NurganymBayseitova answered «I am Nina, Nina».

«In this case if the word «Concert» is meant as a hard and big blow towards the back of the enemy, then Nina means the confidential name given by Nurgany during fulfillment of duties in group of guerrillas» it is possible to accept such definition.

Undoubtedly, they are also not the standard actions clear to all and some jargons, having fulfilled the duties, will cease to exist in the uses. For example, «Once, we received the big order on extermination of fascist fanatics located on two-storey barracks, object «H». The lieutenant colonel MergenbayevZhomart is a commander of a regiment, Part «K», the Ukrainian front. In these offers alphabetic values «H», «K» — are temporary confidential military names. Maybe values of places «Big place», «The small place» are also temporary confidential names.

Similar names which remain confidential for some time such as different military technologies or place names, the directions, etc. will cease to exist as jargons after become known in public use.

And about youth slang in Kazakh, A. Khasenov gives short definition in the work «Linguistics», and on pages of newspapers and magazines there are no definitions about it [14; 45]. Because, in Kazakh such words in a lexical system can meet, but their distinction are not discussed. Even some linguists, researchers do not support use of these words because they negatively affect standards of the literary language, the culture of language. Nevertheless, some workers of different specialties, age-mates and people with the identical purpose, can use in communication with each other.

However, use a slang of words by many students, pupils in oral language of communication meets.

The slang of youth can be divided into two groups: rough and with a special positive.

1. Have a rest, disappear (leave), try to persuade teachers (the grade book, to persuade), to punch (to finish business), do not be a cockroach (do not butt in), a bag (the person not capable to fight), to drive (to approach), depart. For example, expression «disappear from here» sounds roughly. Asan can you pick up me?. Sounds roughly in comparison with «Can you come to me?». Expression «oh, you are suck» has more expressional meaning, than «not the capable person». «Askar, don't be a cockroach». — «Askar, do not interfere here» sounds more roughly.

2. For example, a steshka, an antichka, the master have expressional meanings. The slang of youth is used to change names of things; if they call money as — air, cabbage, coin, time; examination is called — the gold bridge, the narrow bridge; the hostel — an arrow, the meeting place, a common fund; a finger — the hooligan homeless; candies — itch.

3. After action: to part a subject (to talk), birdies flied (girls came), to try to persuade the teacher (to persuade to pass the exam), to pass; to beat a nail (to finish business), to chop off branches (to beat), do not lie, do not pull the wool over the eyes, do not tell anything, to lull, it is not necessary to lie. Threw — threw, to raise money — to take away from someone its money. For example: «Adeke, it seems my old bones are creaking?», «Is it going to rain?» — in this case, it is a joke.

4. On mood: be not a star — do not pose as, air compresses (when someone is not pleasant), to burn out (to hesitate), etc.

Concluding by the above-stated examples, the youth uses a slang not only to replace names of things, but also on the expiration of time of action.

By data, among youth money has slang, such as — air, cabbage, time. They used this slang to transfer the classified information. For example:

Aisha and Saule sometimes came to the one-room apartment. At such moments Toyzhan and Kasymzhan asked each other:

– Do you have time? — asked each other. Girls did not pay attention to it, they thought this question means «Is there time to take a walk?». And actually, the meaning of the matter was known by two young guys. They for agreed with each other earlier that at the sight of girls not to ask «Do you have money?». In this example the word «time», is slang. Two guys agreed so in advance to call money and used as time.

In this situation the word «time» has confidential meaning. Because, two guys were ashamed of the girlfriends whether to know about each other having money to take a walk with girls (S. Muratbekov).

Some the youth uses among themselves expression «pale», in meaning «not pleasant». This expression in particular uses by youth for this purpose that to express not a like to someone.

To communicate — to lie, do not talk nonsense — these expressions can be used in everyday life. Similar to it is slang «no doubt», means to agree, and «pick up» expression means to come. For example, to tell: «Askar, come to me» it is possible to express so «Askar, pick up». Fenya — the good person. He is a real fenya, means he is a good person. To express what a good person, instead of the word «good» use a slang «fenya».

Among youth — students, a slang about study widely uses. For example, shpor — a prompt, this is slang, it was created after reduction of the word «prompt». Similar to this «state» — means «state exam», a zarubezhka — foreign literature, «antichka» — «antique literature», the automat (home free) — to receive assessment without passing an examination, a tail — the passed examination not on time, pass «the gold bridge» — examination, «tank», «roof» is a student who has acquaintances from the above-put teachers; «stepukha», «pension», «steshka» so call a scholarship.

Conclusion. Investigating the nature of jargons, we can draw a conclusion, they are used not for formation of new words among the lower class and to use words with secret meaning among certain social groups.

References

- 1 Сүлейменова Э.Д. Словарь социолингвистических терминов / Э.Д. Сүлейменова, Н.Ж. Шаймерденова. — Алматы: Қазақ ун-ті, 2002. — 170 с.
- 2 Приёмшева М.Н. Тайные и условные языки в России XIX в. / М.Н. Приёмшева. — СПб.: Нестор-История, 2009. — 455 с.
- 3 Шульц В.Л. Тайные языки как конструкты социальной реальности / В.Л. Шульц, Т.М. Любимова // Социологические исследования. — 2016. — № 6. — С. 3–13.
- 4 Қалиев Ғ. Қазақ диалектологиясының мәселелері / Ғ. Қалиев. — Алматы: Ана тілі, 1960. — 230 б.
- 5 Махмұтов А. Қазақ тіліндегі көнерген сөздердің басқа лексикалық топтармен қарым-қатынасы. Қазақ тілі тарихы диалектологиясының мәселелері / А. Махмұтов. — Алматы: Санат, 1963. — 139 б.
- 6 Кеңесбаев І. Русско-казахский словарь лингвистических терминов / І. Кеңесбаев, Т. Жанұзақов. — Алматы: АН КазССР, 1966. — 136 с.
- 7 Лихачев Д.С. Арготические слова профессиональной речи / Д.С. Лихачев // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. — М., 1964. — С. 175–186.
- 8 Қазақ тілі энциклопедиясы. — Алматы: Қазақ университеті, 1992. — 620 б.
- 9 Головин Б.Н. Вопросы социальной дифференциации языка / Б.Н. Головин // Вопросы социальной лингвистики. — Л.: Наука, 1969. — 345 с.
- 10 Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. — М.: Совет. энцикл., 1966. — 444 с.
- 11 Аяпова Т. Сөйлеу онтогенезі / Т. Аяпова. — Алматы: Паритет, 2003. — 280 б.
- 12 Битиева М. Арго криминального мира / М.Битиева // Lingua-universum. — Назрань, 2009. — С. 66–69.
- 13 Хасанов Б. Қазақ тілі — халқымыздың халқаралық қатынас саласындағы қаһарлы болған тіл // Культурные контексты Казахстана: история и современность: материалы Междунар. семинара, посвящ. 100-летию М.О. Ауезова. — Алматы: НИСА, 1998. — 11–19-б.
- 14 Хасенов Ә. Тіл біліміне кіріспе / Ә. Хасенов. — Алматы: Санат, 1992. — 416 б.

А.Н. Муратова, У.М. Бахтикиреева

Жасырын тілдің вербалды мәні

Макалада автор қазақ тіліндегі құпия тілдесімге сипаттама бере отырып, тілдегі жаргон сөздердің қолданылу аясына талдау жасайды. Олардың табиғатын түсіндіріп, тілдесім кезінде жаргон сөздерді қолданудың өзіндік ерекшелігі бар екенін дәлелдейді. Жаргон сөздердің зерттелуіне байланысты жарық көрген орыс тілтанушыларының еңбектері мен қазақ зерттеушілерінің тұжырымдарын негізге ала отырып, шағын әлеуметтік топ мүшелерінің тілінде кездесетінін және астарында құпия, жасырын мәннің болатынын дәлелдеген. Автор Ұлы Отан соғысы жылдарындағы шығармалар тілінде кездесетін жаргондардың қандай мақсатта қолданылғанын саралайды, түсіндіреді. Сол арқылы қазақ тіл білімінде де өзінікін өзгеден жасыру, құпиялау мақсатында арнайы ойлап тапқан сөз қолданыстары бар екенін және олардың табиғатын танып-білу тіл тарихы үшін қажет екенін айтады.

Мақалада келтірілген дәлелдер қазақ тіліндегі жаргондық сөз қолданыстарының көркем шығарма тілінде кейіпкер бейнесін ашу үшін де қолданылатыны дәлелденген.

Кілт сөздер: құпия тіл, жаргон, тілдесім, арго, вербалды амалдар.

А.Н. Муратова, У.М. Бахтикереева

Вербальные значения тайного языка

В статье рассмотрена сфера применения жаргонных слов на примере материалов «секретного языка» в казахском языке. Объясняя их природу, авторы показывают, что применение жаргонных слов во время общения имеет свои особенности. Основываясь на трудах русских языковедов и выводах казахских исследователей, доказано, что члены малой социальной группы используют язык, имеющий под собой тайное, скрытое значение. Авторами проанализировано и объяснено, с какой целью используется жаргон, встречающийся в произведениях времен Великой Отечественной войны. Они указывают на наличие специальных речевых оборотов с целью кодирования личной информации от иностранцев и важности этих жаргонов для изучения истории языка. В статье приведено множество примеров, доказывающих использование жаргонов в казахской художественной литературе с целью раскрытия образа героя в произведении.

Ключевые слова: тайный язык, жаргон, арго, вербальные средства.

References

- 1 Suleymenova, E.D., & Shaimerdenova, N.Zh. (2002). *Slovar sotsiolingvistikikh terminov* [Dictionary of sociolinguistic terms]. Almaty: Kazakh universiteti [in Russian].
- 2 Priyomysheva, M.N. (2009). *Tainye i uslovnye yazyki v Rossii XIX v.* [Secret and conditional languages in Russia of XIX century]. Sanit-Petersburg: Nestor Istoriia [in Russian].
- 3 Shults, V.L., & Liybimova, T.M. (2016). *Tainye yazyki kak konstrukty sotsialnoi realnosti* [Secret languages as constructs of social reality]. *Sotsiologicheskie issledovaniia – Sociological studies*, 6, 3–13 [in Russian].
- 4 Kaliyev, G. (1960). *Kazak dialktolohiasynyn maseleleri* [Problems of the Kazakh dialectology]. Almaty: Ana tili [in Kazakh].
- 5 Makhmutov, A. (1963). *Kazak tilindehi konerhen sozderdin baska leksikalyk toptarmen karym-katynasy* [Communication of archaism with other lexical groups of Kazakh]. Almaty: Sanat [in Kazakh].
- 6 Kenesbayev, I., & Zhanuzakov, T. (1966). *Russko-kazakskii slovar lingvistikikh terminov* [Russian-Kazakh dictionary of linguistic terms]. Almaty: Akademiia KazSSR [in Russian].
- 7 Likhachev, D.S. (1964). *Arhoticheskie slova provissionalnoi rechi* [Argotic words of the professional speech]. Moscow [in Russian].
- 8 *Kazakh tili ensiklopediasy* (1992) [Encyclopedia of the Kazakh language]. Almaty: Kazakh universiteti [in Kazakh].
- 9 Golovin, B.N. (1969). *Voprosy sotsialnoi differentsiatsi yazyka* [Issues of social differentiation of language]. Leningrad [in Russian].
- 10 Akhmanova, O.S. (1966). *Slovar lingvistikikh terminov* [Dictionary of linguistic terms]. Moscow: Sovetskaiia entsyklopedia [in Russian].
- 11 Aiapova, T. (2003). *Soileu ontogenezi* [Ontogenesis of speech]. Almaty: Raritet [in Kazakh].
- 12 Bitiyeva, M. (2009). Arho kriminalnoho mira [Slang of the criminal world]. *Lingua-universum*, 66–69. Nazran [in Russian].
- 13 Chasanoff, B. (1998). Kazakh tili — kalkymyzydyn kalykaralyk katynas salasyndahy kaharly bolhan til [Kazakh — powerful language in the sphere of the international relations in the country]. Cultural contexts of Kazakhstan: history and modernity: *Mezhdunarodnoho seminar, posviashchennoho 100-letiiu M.O. Auezova – International Seminar on the 100th anniversary of M.O. Auezov*. (pp. 11–19). Almaty: NISA [in Kazakh].
- 14 Khasenov, A. (1992). *Til bilimine kirispe* [Introduction to linguistics]. Almaty: Sanat [in Kazakh].

ОТАНДЫҚ ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОТЕЧЕСТВЕННОГО

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

ACTUAL ISSUES OF DOMESTIC LITERARY CRITICISM

UDC 821.512.122

M. Ekici¹, Zh.A. Aimuhambet², A.A. Mirzakhmetov²

¹Ege University, Izmir, Turkey;

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: a_zhanat@mail.ru)

The meaning of mytho-archetypal motifs in the story of Sh. Aitmatov «Teniz zhagalai zhurgen targyl tobet»

The focus is on the archetypal plots and images which lie in the basis of story the writer Chingiz Aitmatov's «Spotted dog, running the edge of the sea». Tasks of work: to characterize the literary process of the second half of the twentieth century; to characterize the literary environment, which had an impact on the individual style of Ch. Aitmatov; to define the concepts «motif» and «image»; to analyze literary researches devoted to Ch. Aitmatov's creativity and novels of the writer; to explore the peculiarities of Ch. Aitmatov's novels, to identify and to analyze the artistic features of the author's style; to analyze the system of images and the motivic structure of Ch. Aitmatov's novels.

Keywords: Chingiz Aitmatov, archetype, archetypal image, archetypal plot, analysis.

There are various interesting situations about the creative process, about the creation of the composition. Once a representative of Siberian literature, a prominent writer Vladimir Sangi told Chingiz Aitmatov how he went to sea with his grandfather as a child and long missing in the thick fog of Sakhalin. While they were astrayed, his grandfather heard the noise of the wings of the Siberian owl. Grandfather knew that owls flew in only two directions: to the island, where it fed on seals, and to the shore. The noise of the wings, which came from afar, helped them to find the shore and they came alive. Sangi wrote in his memories: «Since Aitmatov was very interested in this story, so I presented it to him. Then he used this story in one of his compositions...» [1]. It was the novel «Teniz zhagalai zhurgen targyl tobet».

Throughout the novel «Teniz zhagalai zhurgen targyl tobet», major works of world literature are blowing as the wind of «Tlangila». This phenomenon is typical for any work by Chingiz Aitmatov as a whole. Whether the author of this work has a special writing talent in the literary world or a general depiction inherent to all descriptors is to be decided by his loving readers and elegant researchers... «Grandfather, dad, son», who went at different times from the hill Targyl-Tobet, there are three Islands in this hunting journey of the reader like «three breast Islands». They are: a novel by Herman Melville «Moby dick or the white whale», a novel by Ernest Hemingway «The Old Man and the Sea» and the novel by Vladimir Sangi «Kewangans' marriage».

Herman Melville's novel «Moby dick», which became the top ten best hundred novels in the world, is a composition that united all philosophical thoughts about the sea. Philosophical thoughts in the novel «Teniz zhagalai zhurgen targyl tobet» like «the beginning of life from the sea», «the eternal battle of land and sea are in tune with the thoughts of Ahav, who chased the white whale. Since the day was as a day, and night as a night, the world was created, forever, both at day and at night, this grand battle does not stop. Both at day and at night...» [2; 423]. The characters of two compositions survived alone in the endless sea.

If the character of Chingiz Aitmatov is on a boat, the character of Herman Melville uses a coffin instead of a boat. Comparing the ship that went to hunt the whale and the boat that went to catch the seal, the idea comes that this is a small model of a big novel. We should conclude that as many differences between the whale and the seal, so many there are differences between the novel and the story.

At first sight, there are no similarities between the novel of Sh. Aitmatov «Teniz zhagalai zhurgen targyl tobet» and E. Hemingway's novel «The Old Man and the Sea». But, not to mention the topic, images, motives, there can be seen the connection in their conceptual downstream. Two word talents fully answered these questions from the points of their views. Coming to the key moment, we could say that the Aitmatov's solution that the continuation of the generation is at first place is deeper.

We want to use the typological parallel not to define that one writer is better than another, but to define national features in their creative thinking, culture of the nation, attitude to the world. In both compositions there are the images of children. You can see the image of the child as a bright ray of hope for the future, for the next day. The difference is that Hemi's character, which is named Santyago, dreams as «Ah, if I had a child by my side!». In the first composition, the slogan is that it is necessary to live, to fight for life, to strive for the dream of «change», and in the second composition, as its legal continuation, if necessary, you can die. In both, the image of an old man was smart, reasonable, fighter.

The story «Teniz zhagalai zhurgen targyl tobet», using the method of socialist realism, has considerably widened the horizons of human worldview in the creative plan. The author puts in the mouth of Organ to confront the fate of man and realize his own destiny. He said, straightly looking at death: «It is the way the fate is: if you want, then put up with it, if you do not want, then fight. At last, the light you see and the taste you feel are over, so that others can see the sun, it is better to accelerate your fate» [2; 244]. The Nivkh brothers also opposed their fate. Hemingway's character also confronted fate, but because of tragedy and inevitability he came to the following conclusion: «lost karpun, broken knife and the injured hand do not buy happiness...» [3; 235]. These two decisions can be called a fundamental difference between the two works.

In the compositions by Vladimir Sangi, which is a representative of the Siberian literature, there were used myths from «Teniz zhagalai zhurgen targyl tobet». Even exacerbating it, the whale and man comes together, two of the four children born as whales, two of them born as humans, a village on the shore will grow out of that generation, and the offspring forgets it and kills whales. We perceive as a literary consonance that the motive, common to the Siberian peoples, is reflected in the compositions of Aitmatov.

When Kirisk was bathing in a spring, his mother, touching her sister on her side, told «how special he was»; this event recalled the moment in Markes's «Zhus zhyldyk zhalgyzdyk» Ursula being admired, when she saw her naked son Arcadia. This modesty, found within the narrative, can be accepted as to be made all to think about the fact that Kirisk said about the smaller outer islands. In this regard, we believe that this is in harmony with the masterpieces of world literature.

The novel «Teniz zhagalai zhurgen targyl tobet» begins with a penetration of the world of myth. The myth is «the creation of land» with the feather by the duck Louvre to hatch the eggs, all described in children's fantasy.

The creation of the world from an egg is a mythical story widespread among the nations around the world. It is found in cosmogonic myths of all nationalities in the world. For the first time the notes about World Egg were found in the ancient Egyptian papyri of the new Empire period. In the Egyptian «Book of the Dead» the first hermopolitan (located 300 km South of Cairo) gods appeared in the sea and created eggs. It is said that the egg was hatched by the almighty Sun in the form of bird. The Egyptian «Sarcophagus text» also says that the egg was the first matter to be created. At a religious festival in honour of Osiris, along with holy objects people carried the eggs as well.

In many legends egg is characterized as gold in regard as a symbol of the Sun. It sailed in the world oceans. Some legends also speak of the Mother Bird, for example, in Egyptian myths. In Indian mythology, Brahma was created from Hiranyagarbhi which was floating in the centre of the world egg water. In Chinese legends, the world is described to be originally as a chicken egg, and then the genus Pan-gu was born from it.

In the Finnish epos «Kalevala», the same story is narrated: from the bottom part of the egg shell came Earth-Mother, from the top of it did the blue sky. Especially in Russian fairy tales is widespread motive that the egg falls from a duck into the sea.

As in the ancient Greeks, Iran, there are such motives.

Academician S. Kaskabasov, who studied national folklore, noted that the name «Time of dreams» was established for such mythical time in ethnographic works, and saying: «In the myths of all countries, the

world was originally born from the barren abyss, endless and infinite universe (emptiness), the sea without the bottom and the shores, darkness, fog» [4; 8] provided the following examples:

«There was unspoiled chaos, addle ocean Nun (the ancient God) in the very beginning. The Sun god appeared from the water. He was Atum, who made it himself, the second name was Khepri, the very first hill. The hill was the first solid place coming out of the ocean and was the beginning of the creation of the world» [5; 228]. «In all the theogonies and cosmogonies of Egypt, it is said that in the period before the world, there was an ocean that covered the world» [6; 99]. In Indian «Rigveda»:

«There were neither the things which do not exist

Nor things which exist,

There was no air space, and no sky above it.

What was moving from place to place then?

Where?

Under whose control?

What water it was as deep as bottomless?»,

«There was neither death nor eternity,

Neither were the signs of day and night.

However, something did not move the air to breath,

And nothing else was there»,

«It was a night filled with the darkness in the very beginning,

All the world was infinite ocean which was not to be defined...» [7]

In the mythology of the ancient Greeks, the world in the beginning is described as follows:

«At first there was only endlessly infinite and dark Chaos. The source of life lay in it. Everything in the world and the gods who live eternity emerged from the infinite Chaos...» [8; 7].

How the world first appeared is written as follows in the world famous «Bible»: «God created the sky and the earth in the very beginning. The earth was invisible and empty, rootless cavity filled with darkness...» [9; 11].

We see there is a sequence among myths about the appearance of the world. It is no coincidence that people who are on two different sides of the Earth tell one considerable motive. What is the secret of what people tell about the events when there is no man there?

«In order to answer this question, you need to turn to natural science for help, «said the academician S.Kaskabasov. According to the biogenetic law of the famous scientist-biologist Ernst Haeckel, during the 9 months of the existence of human sperm in the mother's uterus it undergoes the development through the way mankind was changed from the insect to the person for million years, and is born as a person (Homo)... [10]. After the birth, the baby in the first year covers the period of time when mankind reached the stage where he could stand, and in the subsequent 2 years, the child is held up to the time when mankind is mentally developed to Homo Sapiens... There was an assumption: «Some qualities that are in the depths of the human soul, as well as in behavior, appearance, signs are manifestations of every trait that our ancestors had at different times of the past. That is, not only historical, but also biogenetic memory is signaled in a person. Thus, the myths about the appearance of the world, about which people lately speak evenly, could be a fruit of biogenetic memory, which preserved the traces of these ancient evolutionary epochs...». The academician from this point of view considered myths and spoke about the appearance of man on the basis of biology. Taking into account the theories of Darwin and Haeckel, which suppose that all of the animals developed as the different creatures in water, gradually leaving it for the land, and changed their state, he said that the fetus of Homo sapiens develops in the water for 9 months, «changing its state through the development», in other words, is created as a small point in the womb, gradually enlarges, at last no longer fits there, and changes to another state.

And myths about the origin of the Earth out of the water are in such way too. There is surprising secret In the myths, telling that the Earth planet is a hard thing (dot) emerged in the dark bottomless ocean. How did the ancient myth-makers know that the Earth is similar to the shape of an egg? The academician says that this is due to the influence of the biogenetic law. «While the child is lying in the womb, it receives genetic information from the traces of evolutionary development, as each person has a genetic code for the fetus and the darkness of the water in the uterus creates favorable conditions for this» [4; 8].

This mythical story, although not found in Kazakh mythology, is found as an image. Generally, in the category of holy birds such as swan, goose, duck is not mentioned much. The name of the hero, the character of one of the tales in Kazakh folklore, is associated with one of a few ignorant birds (ducks), Karauirek

Batyr. However, in some mythical stories, referred to along with geese, ducks have so much respect, and it cannot start only with Kempirbay. In one of the songs, which is presented at the ceremony of marrying a daughter:

Let the black saba (a large jar of smoked tanned horse leather for preparation and storage of horse milk) you take be fertile,

And brown duck snore in it...

– these lines are written; in mythical stories, when the second wife of wealthy man flew as swan, the first wife cooked the saba and brown duck flew out from it. The mythical image of a brown duck that is associated with saba is a sign of holy characteristic of this bird» [11]. Talking about the fact that the duck that gives the image of the verse is blue, then according to the mythologist S.Kondybai this colour is related to «a mythical image, holy reserves, in which rituals relating to his cult were held» [12; 214]. in poetry, the image of a duck is widespread.

The legend about Mother-Deer from «Aq keme», «Teniz zhagalai zhurgen targyl tobet», «Borandy beket», and the legends about Woman-fish were the bases for the composition by Shyngys Aitmatov. The characters are similar in both: grandfather and grandson. In «Aq keme» Momyn old man was a very shy, obedient man, in «Teniz zhagalai zhurgen targyl tobet» Organ old man was a smart, business man. Momyn and Organ believed into the legends about Mother-Deer and Woman-Fish, respectively. These beliefs have become a criterion of their humane qualities. For them, the legend is not an empty fantasy, which is spoken about, it is spiritual wealth, concept, consciousness and history of the people», — said philosopher G.Esym in his interview about the compositions of Sh. Aitmatov [13].

Explorer poems of myth E.M. Meletinskii describes the main characteristics of the archaic, that is, the ancient classical myths as follows: a) linking the essence of an object with its appearance; b) narrating how it appeared; c) narrating the history of the world creation [14; 142].

In the story, Louvre duck enter the dream of the child Kirisk, when representatives of the three tribes of the Nivkh, who went to sea, got lost in a thick fog. The myth was not taken for the composition accidentally. The legends about Woman-Fish, white owl, blue mouse saturated the colour of the story, while developing together with Louvre duck. One of the events that appear mythical content is a Woman-Fish. «The dream of Organ old man about Woman-Fish was the event that took place in ancient times. The eldest of three brothers, who lived in Targyl tobet mountains, married the daughter of a deer-a man, and the youngest married the daughter of a woodsman. And the middlest, who was born lame, one day meets woman-fish who came out of the sea. But, unfortunately, in a small moment to his happiness, lame fisherman lost the woman. Walking along the shore, «told to the woman-fish let me see you once more» and found the naked baby at the water ledge. This was his child from Woman-Fish» [15]. The plot, often found in the myths of the nations of the world, is the merger and divorce of man and the daughter of the spirit, including the daughter of the water spirit. It is known that people of ancient times understood that they dispersed from an animal or a bird, that is a deer, a wolf, a whale. For example, the totem of the Kyrgyz people in the myth of the deer-mother is deer... One totem of Turkic tribes is wolf. Zoroastrianism, considered the most ancient religion, explains human and animal as blood relatedness. N.Bachurin noted that there is «the legend based on myth» [16; 221] along with the historical definition of origin of Ashin in ancient Chinese chronicles «Suishide». T.Zhurtbay wrote: «Today, all the older and younger generation develops their indigenous distribution from the animal. It is a cognitive trust that is not remembered from the old life», and gave an example of blue wolf who is considered to be the origin of Turkish tribes. In the mythical line, the descendants of the mother — wolf and father — human blue wolf (Chinese «Ashina» — kind wolf) were married with Turfan girl and spread the tribe of blue wolf of the Turkish. In one legend, there is a boy from the wolf, who was born by one of the girls hung-Tengri, which did it according to the order of blue Tengri. Legends about blue wolf were widely spread among nomadic peoples in B.C. V-IV centuries and they were left in the consciousness as holy animals. Famous scientist-historian, researcher of the Turkic world L.N. Gumilev wrote about the religious beliefs of the Turks, particularly focused on the myth of blue wolf in his works [17; 78]. Totemic myths most believed in the relationship between humans and animals, some of whom believed their parents, some of whom are saints.

The source of the storyline of fish-woman in the story by Aitmatov is in this knowledge. For Organ old man, who always kept Woman-Fish close, it is an eternal longing, desires that he waited all his life. Myth about a woman-fish is harmonious with the events in which a people married with the girls of spirits. «In Kazakh folklore, the legends about Asan kaigy state that he fell in love with the daughter of Baba Hairy Aziz spirit and got married, also in one embodiment of the narrative he was unhappy because was married to

the daughter of spirit. In one legend, foreseer, seeing the fate of Asan, told him that had to marry a daughter of water spirit, he would meet a girl in one of the four big rivers. The daughter of a spirit came from the Irtysh water. However, he could not stay long with a girl. Because he could not cope with girl's conditions. After that, the girl flew to the sky, and the Asan then became in grief» [15]. As any of these stories are ended with much grief, so Woman-Fish never meets Organ old man, who waited for her throughout his life, in the composition of Sh. Aitmatov. It is like the author is showing the main desire of Organ old man, who saw the event in his dreams, waited for Woman-Fish all his life, to understand the meaning of life and humanity. Through recalling old worldview, reviving archetypes, which were kept deep in the human psyche, consciousness, writer rises today's humanity important problems, and shows an example of saint aims. Sh. Aitmatov shows the importance of harmony with animals and environment coming out from the belief of equality of nature and human through adding the mythical storyline like Mother-Deer to «Aq keme», Woman-Fish to «Teniz zhagalai zhurgen targyl tobet», Louvre duck to the events of the compositions. As much Momyn old man believes the legend about Mother-Deer, so much Organ old man believes the legend about Woman-Fish. The faith in these legends, which came from early descendants, became a basis for humanity, measure of sanity for these two old people. For them, the legend is the spiritual wealth, the concept of ancestors, the fate of the country and the history of the past [15]. The stories caused by such ancient knowledge are very necessary for the writer to show the image of today.

In the novel by Shyngys Aitmatov «Teniz zhagalai zhurgen targyl tobet», the only boat lost between the fog, similar to the fate of the child. Inviolability of nature and inviolable force, as well as care are accompanied by mythical and real events. To save Kirisk baby elder people jump one after another into the sea. In such a way, they step forward to continue the generation. Their dream came true, the child came out alive. It was a great bravery to escape from the captivity of the sea to keep Kirisk. When the thirst pressed down, he recalled mother's saying, the child's imagination that asks Blue Mouse for water, the faith into Louvre duck, White owl support Kirisk upto the shore. On this way father, grandfather, brother threw themselves into the sea. Through Kirisk, who was taken out by heritage, the author shows the viability of human nature. But we should not forget that the meaning of human creation is the power of nature, the power of creation.

References

- 1 Ярошенко А. Азбука Севера / А. Ярошенко // Неделя. Дальний Восток. — 2016. — 7004 (136). — С. 36–39.
- 2 Айтматов Ч. Теңіз жағалай жүрген таргыл тобет / Ч. Айтматов. — Астана: Аударма, 2004. — 305 с.
- 3 Хэмингуэй Э. Избранное: [В 10 т.]. — Т. 4 / Э. Хэмингуэй. — М.: Гос. изд-во худож. лит., 1968.
- 4 Каскабасов С. Тандалу: [2 т.] Т. 2 / С. Каскабасов. — Астана: Фолиант, 2014.
- 5 Культура Древнего Египта / под ред. С. Канцельсон. — М.: Культура, 1976. — 444 с.
- 6 Коростовцев М.А. Религия Древнего Египта / М.А. Коростовцев. — М.: Культура, 1968. — 508 с.
- 7 Ригведа. Избранные гимны / под ред. Т.Я. Елизаренковой. — М.: Наука, 1972. — 418 с.
- 8 Кун А. Ежелгі Греция мифтері мен аңыздары / А. Кун. — Алматы, 1979. — 492 с.
- 9 Библия. Книги Священного писания Ветхого и Нового Заветов. — М.: Изд-во Московской Патриархии, 1995. — 1300 с.
- 10 Мюллер Ф. Основной биогенетический закон / Ф. Мюллер, Э. Геккель. — М.; Л., 1940.
- 11 Аскербекқызы Ж. Қазақ поэзиясындағы «өлеңнің» мифопоэтикалық-концептуалдық бейнесі [Электрондық ресурс] / Ж. Аскербекқызы. — Қолжетімділік тәртібі: <https://adebiportal.kz/kz/news/view/1514>
- 12 Қондыбай С. Арғықазақ мифологиясы: 6 т. Т. 2 / С. Қондыбай. — Алматы: Дайк-пресс, 2004. — 504 б.
- 13 Есим Г. Айтматов — әлем тұтастығын сезіне алған қаламгер / Г. Есим // Аңыз адам. — 11 (23). — Б. 15–181.
- 14 Мелетинский Е.М. Поэтика мифа / Е.М. Мелетинский. — М.: Наука, 1976. — 407 с.
- 15 Аймухамбет Ж.Ш. Айтматов шығармаларының мифопоэтикалық құрылымы [Электрондық ресурс] / Ж.Ш. Аймухамбет. — Қолжетімділік тәртібі: https://adebiportal.kz/kz/news/view/sh_aitmatov_shigarmalarinin_mifopoetikalik_kurilimi_14227
- 16 Бичурин Н. Сведения о народах, живших в Средней Азии в древности / Н. Бичурин. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1953. — 382 с.
- 17 Гумилев Л.Н. Көне түріктер / Л.Н. Гумилев. — Алматы: Білім, 1994. — 478 б.

М. Екиши, Ж.А. Аймухамбет, А.А. Мирзахметов

Ш. Айтматовтың «Теңіз жағалай жүгірген тарғыл төбет» повесіндегі мифо-архетиптік мотивтердің маңызы

Мақалада жазушы Шыңғыс Айтматовтың «Теңіз жағалай жүгірген тарғыл төбет» повесіндегі архетиптік сюжеттер мен образдар қарастырылған. Шыңғыс Айтматовтың қаламгерлік шеберлігі шындалған XX ғасырдың соңғы ширегіндегі әдеби орта, әдеби үрдіс; «мотив» пен «образ» ұғымын анықтау; Шыңғыс Айтматовтың шығармашылығына, сонымен қатар, романдық шығармашылыққа арналған әдебиеттану зерттеулеріне; Шыңғыс Айтматовтың қаламгерлік ерекшеліктеріне, авторлық стилінің көркемдік даралығын анықтау және зерделеу; Ш.Айтматов шығармашылығындағы образдар жүйесі мен мотивтерді талдау ғылыми мақалада кеңінен қамтылған.

Кілт сөздер: Шыңғыс Айтматов, архетип, архетипикалық бейне, архетипикалық сюжет, талдау.

М. Екиши, Ж.А. Аймухамбет, А.А. Мирзахметов

Значение мифо-архетипических мотивов в повести Ч.Айтматова «Пегий пес, бегущий краем моря»

В центре внимания находятся архетипические сюжеты и образы, лежащие в основе повести писателя Чингиза Айтматова «Пегий пес, бегущий краем моря». Для достижения этой цели авторами был проанализирован ряд вопросов, а именно: характеристика литературного процесса конца XX века, определение литературной среды, в которой формировалась творческая манера Ч. Айтматова; значение понятий «мотив» и «образ»; обзор и анализ литературоведческих исследований, посвященных творчеству Ч. Айтматова, а также романному творчеству; исследование специфики романов Ч. Айтматова, выявление и анализ художественных особенностей авторского стиля; анализ системы образов и мотивов романов Ч. Айтматова.

Ключевые слова: Чингиз Айтматов, архетип, архетипический образ, архетипический сюжет, анализ.

References

- 1 Iaroshenko, A. (2016). Azbuka Severa [Alphabet of the North]. *Nedelia. Dalnii Vostok — Week-far East, 7004 (136)*, 36–39 [in Russian].
- 2 Aitmatov, Sh. (2004). *Teniz zhahalai zhurhen tarhyl tobet [Spotted dog, running the edge of the sea]*. Astana: Audarma [in Kazakh].
- 3 Hemingway, E. (1968). *Izbrannoe [Selected]*. (Vols. 1–10; Vol. 4). Moscow: Gosudarstvennoe izdatelstvo hudozhestvennoi literatury [in Russian].
- 4 Kaskabasov, S. (2014). *Tandamalu [Selected]*. (Vols. 1–2; Vol. 2). Astana: Foliant [in Kazakh].
- 5 Kantselson, S. (Eds). (1976). *Kultura Drevneho Ehipta [The culture of ancient Egypt]*. Moscow: Kultura [in Russian].
- 6 Korostotsev, M.A. (1968). *Relihiia Drevneho Ehipta [The religion of ancient Egypt]*. Moscow: Kultura [in Russian].
- 7 Yelizarenkova, T.Ya. (Ed.). (1972). *Rihveda. Izbrannye himny [The Rigveda. Selected hymns]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 8 Kun, N.A. (1979). *Ezhelhi Hretsiiia mifteri men anyzdary [The myths and legends of ancient Greece]*. Almaty [in Kazakh].
- 9 *Bibliia. Knihi sviashchennoho pisaniiia Vetkhoho i Novoho Zavetov [Bible. The old and New Testament Scriptures. Canonical]*. (1995). Moscow [in Russian].
- 10 Myuller, F. & Gekkel', E. (1940). *Osnovnoi bioheneticheskii zakon [Basic biogenetic law]*. Moscow [in Russian].
- 11 Askerbekkyzy, Zh. (2014). *Kazak poeziiasyndahy «olennin» mifopoetikalyk-kontseptualdyk beinesi [The mythopoetic-conceptual image of «poem» in Kazakh poetry]*. *adebiportal.kz*. Retrieved from <http://adebiportal.kz/kz/news/view/1514> [in Kazakh].
- 12 Kondybay, S. (2004). *Arhukazakh mifolohiasu [The mythology of pre-kazakhs]*. (Vols. 1–6; Vol. 2). Almaty: Daik-Press [in Kazakh].
- 13 Esym, G. (2011). Aitmatov — alem tytastyhyn sezine alhan kalamher [Aitmatov is the writer that sensed the integrity of the world]. *Anyz Adam — Man Legends, 11 (23)*, 15–18 [in Kazakh].
- 14 Meletinsky, E.M. (1976). *Poetika mifa [Poetics of myth]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 15 Aimukhambet, Zh. (2017). *Sh. Aytmatov shyharmalarynyn mifopoetikalyk kurylymy [The mythopoetic content of compositions of Sh. Aitmatov]*. *adebiportal.kz*. Retrieved from <https://adebiportal.kz/kz/news/view/1517> [in Kazakh].
- 16 Bichurin, N. (1953). *Svedeniia o narodakh, zhivshikh v Srednei Azii v drevnosti [The information about the nations living in Middle Asia in ancient times]*. Moscow: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR [in Russian].
- 17 Gumilev, L. (1994). *Kone turikter [Ancient Turkish people]*. Almaty: Bilim [in Kazakh].

Ж.Ж. Жарылғапов, Б.Е. Сыздықова

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: zharylgapov_zhan@mail.ru)***Қазіргі қазақ прозасындағы мифтің поэтикалық қызметі**

Мақалада қазіргі қазақ прозасындағы мифопоэтикалық ізденістер жан-жақты сараланды. Миф пен жазба әдебиетінің арақатынасы, мифопоэтика мен экспрессияның байланысы, мифопоэтика мен дүниетанымның байланысы туралы көзқарастар жүйеленді. Қазіргі қазақ қаламгерлерінің дүниетанымдық негіздері мен көркем ойлау жүйесіндегі мифтік сарындардың алатын орны айқындалды. Ежелгі мифтердің қазіргі поэтикалық жүйедегі қолданыстарының әдіс-тәсілдері нақтыланды. Мифологизмнің реализммен, романтизммен байланыстары ғылыми тұрғыдан талданды. Әлемдік әдебиетте бой көрсетіп, қазір іргелі ағымға айналған неомифологизмнің идеялық-эстетикалық сипаттары көрсетіліп, типологиялық қырлары ашылды.

Кілт сөздер: миф, мифопоэтика, мифологизм, неомифологизм, романтизм, сюжет, образ, архетип.

Қазіргі қазақ прозасында модернистік эстетиканың әбден орнығуы неомифологизммен тығыз байланысты. Қазақ әдебиетінде ескі аңыздары қайта жандандыра отырып көркем игеру, мифтік сюжеттерді көркем сюжетке айналдыру тарихы ХІХ ғасырдан басталады. ХХ ғасырдың алғашқы ширегінде аңыздарды көркем құралдар арқылы игеру дәстүрін қалыптастырған М. Жұмабаев, С. Сейфуллин шығармашылықтарында поэмалық сюжет жасаудың үлгілері түрінде көрінді. Ұлттық прозада бұл орайдағы Ғ. Мүсіреповтің сәтті бастамалары («Ер Қаптағай», «Жеңілген Есрафил» тәрізді әңгімелері) мифологиялық ойлаудың, мифологиялық мәтіндерге, кейіпкерлерге иек артудың мысалдары ретінде көзге түседі. Біз қарастырып отырған кезеңдегі проза ертедегі және классикалық аңыздарды көркем шығарма құрылымына батыл енгізе отырып, оларды трансформациялау, стилизациялау арқылы жаңаша мән үстеуге деген ізденістерімен айрықшаланды.

Қазіргі әдеби даму әдебиеттану ғылымының алдына күрделі міндеттерді шешуді коюда. Сондай міндеттердің бірі әдебиеттанудағы мифологизм мәселесі. Фольклорлық санамызға берік орын тепкен, қазіргі прозада ұлттық негізбен байланыстырылатын рухани байлығымыздың бір қайнар көзі мифтер болып табылады. Қазіргі қазақ прозасындағы миф — бұл өте таңғажайып сан қырлы құбылыс. Қазіргі таңда ежелгі мифтердің жаңа дәуір әдебиетінде қайта түрлену үрдісі байқалуда. Осыған орай мақаламыздың басты мақсаты қазіргі қазақ прозасындағы мифопоэтикалық ізденістер мәселесін жан-жақты талдап көрсетуге бағытталады.

Әдебиет пен мифология байланысы әлемдік әдебиеттанудың ХХ ғасырдағы өзекті мәселелерінің біріне айналды. Жалпы әлемдік әдебиеттануда миф жаратылысты түсінудегі, дүниені танудағы адамзаттың рухани мәдениетінің алғашқы формасы түрінде түсіндіріледі, яғни, мифологизм, мифопоэтика ұғымдары туралы пайымдаулар әлемдік әдебиеттануда өзінің бастауын әріден алады.

Д.Досжановтың «Тілегімді бере гөр» атты повесінде Шалқардың шалғай түкпірінде жас журналист жігіт Дана сол маңнан мемлекеттік қорық аштырмақ болады. Жергілікті «Охотсоюздың» қорықшысы, өкіметтің байлығына қолын салып, тегін ішіп-жеп отырған араны ашылған Молдаберді зиянкестік әрекет жасап, жас жігітті ай далада соққыға жығып тастап кетеді. Біраз жыл өткен соң Молдаберді ұшты-күйлі жоғалып кетеді. Бұл повесте автор «аш бөрідей» деп қазақ айтпақшы өмірінде «тою» дегенді білмей, өмірі ашкөзденіп, аш қасқырдай жалаңдап өткен Молдабердінің образын символмен ұтымды берген. Автор неліктен кейіпкерін қасқырға айналдырды? Бұл ретте ел арасында тараған танымал аңыз желісімен келетін болсақ, халық қарғысына ұшыраған Қарынбай сараңның суырға айналуын тілге тиек ете кетуге болады. Молдабергеннің қасқырға айналуы оның аш көзділігінің салдары болса керек. Д.Досжановтың тағы бір «Қызылқұмның желі не деп жырлайды» атты әңгімесінде түйеден өзге уайымы жоқ қария алдындағы малды совхоз басшысы басқа кісіге алып бермекші болғанда, шарт ашуланып, түйесіне мінеді де, құмға сіңіп, ұшты-күйлі жоғалып кетеді. Автор бұл жерде кейіпкерін неліктен түйеге айналдырып отыр? Көзін ашқалы көргені түйе, бар ынта пейілі өзінің алдындағы аз ғана түйесінің қамы болған, адамдардан гөрі түйемен тіл табысу оңайырақ тиетін Мүсіркеп шалды түйе малынан басқа малға айналдырудың жөні жоқ сияқты. Көркем

шығармалардағы фольклорлық жанрлардың шығармашылықпен пайдаланылу үлгісі Т.Ахтановтың «Алыстан жеткен сарын» әңгімесінің тұтас желісіне арқау болған фольклорлық аңыздан байқалады. Жазушы фольклорлық әңгіме жанрына тән шарттылықтар мен әңгімешілдік қабілеттің қыр-сырын тани білгендігін көрсеткен. Бұл әңгімеде фольклорлық ұғымдар мен түсініктер авторлық айналымға түскен. Т.Ахтановтың талданып отырған туындысындағы әрбір оқиға нақтылы өмір шындығы іспетті баяндалады. Хан уәзірінің баласы мен елден ерек батыр тұлғаларының арасындағы сұлу қыз үшін тартыс — талай фольклорлық әңгіме-аңыздың сюжеттік негізі. Намыс алаңында айқасқан екі жігіттің сынға түскен ерлігі мен ездігінің, ақылы мен парасатының қозғаушы күші — Айбарша сұлу. Фольклорлық образдарды сомдаудың поэтикасына сәйкес Айбаршаның азғындық пейілі мен тұрақсыз көңілін шегіне жеткізе көрсету үшін автор жазба әдебиетке суреткерлікпен келеді. Тән сұлулығы мен әке байлығына және мансабына мастанған Айбаршаның адамдық болмысынан гөрі қанағатсыздық пен нәпсіқұмарлық ісі кең суреттелген. Ол ер-азаматқа ғана емес, туған жер мен ел-жұртына да қайырымсыз мінез иесі ретінде бейнеленген. Фольклордың басқа жанрларына карағанда, ауызекі әңгіме қандай да бір оқиғаға негізделіп туындайды. Болған оқиғаны бейнелеп шығады. Жазушы фольклорлық жанрдың осы ерекшелігін сақтай білген. Аярлық пен қулықтың құрбаны болған жігіттің батырға тән аңғалдығымен қоса аңғырттығы эпостық жырлардағы батыр тұлғаларын еске түсіреді. Батырлық пен ерлік мінездермен жарыса өлермендікпен жасалған зұлымдық та шығарма соңына дейін сақталған. Қаламгер талантының бөлекше бітімі осы жазаға ұрындыру үшін кейіпкер мінезін қилы оқиғамен, шешуші іс-әрекеттермен сабақтастыра бейнелеудің амал-тәсілдерінде жатыр. Әңгіменің «Алыстан жеткен сарын» аталуының да мағынасы терең. Сол сарынның бүгінгі жас ұрпақ, жалпы адам баласы үшін де айтар ұлағаты мен тағылымы айқын. Ол — әділет үшін өмір сүру идеясы. Перзенттің ата-анаға, туған отаны мен еліне озбырлығы неге жеткізеді, сатқындық, аярлық түбі қайда апарады дейтін мәңгілік сауалдарға жауап беруде автор өзіндік шешім тапқан. Бұдан шығатын қорытынды шеберлікпен пайдалана білгенде аңыз, әңгімелер қашан да өміршең ой идеялар берудің құралы бола бермек.

Белгілі жазушы А.Алтай өзінің «Алтай балладасы» атты шығармасының жанрына қатысты роман-миф терминін қолдануы тегін емес, өйткені онда қазақ халқының тотемдік, шамандық мифтері пайдаланылған, көне түріктердің, оның ішінде қазақтардың, үш сатылы әлем туралы наным-сенімдері кеңінен көрініс берген. Аю мен адамның арасындағы жақындық туралы халық шығарған, бізге ертегі немесе аңыз пішінінде жеткен және оның тотемдік миф болып табылатынын анық аңғартады. Аюдың дене-тұрқында және күн көру тәсілдерінде де, тұрмысында да адамға ұқсас жайттар көп екенін қарастырылып отырған туындымен танысу барысында айқын сезінеміз. Жазушының бұл туындысында ерекше көңіл бөлген мәселесі — Алтай өлкесінде бұрын болған қызыл қасқырлардың тағдыры. Қызыл қасқырлардың жер бетінен жоғалғаны да Ұлардың жанын жегідей жейтіні аңшы жігіттің: «Кешегі Марқакөлді мекен еткен қызыл қасқырлар секілді бұл...Тұқым қалмаған», –деген ішкі монолог түріндегі естелігі арқылы аңғарылады. Қызыл қасқырлардың қайта оралуын «Алтай балладасының» бас кейіпкері де аңсайтыны сол туындыдағы Ұлардың көрген түстерінің бірінен байқалады.

Сонымен қатар осы автордың «Туажат» роман — модернінен мына бір сәтті мысалға келтіре кетуге болады:

«Аңшы жігіт қанша уақыт алаңсыз ұйықтағанын білмейді, кенет бетін желпіген әлдеқандай қанат лебінен оянып кетті. Жүзін желпіген де торғындай жұмсақ, сәби деміндей майда леп. Қамасқан кірпіштерін аша алмай, түйсікпен ғана сезіп жатыр.

Қарқ еткен қарға дауысы кенет құлақ түбінен естілді. Сонда ғана Байбура қой көздерін ашып қалды. Кеудесінде қаздып қара қарға отыр да, бейіт ішін боз сәуле кеулеп кетіпті. Кенет тіксініп қалған аңшыдан сақ қарға жалп етіп ұша жөнелді. Ол мұның көз алдында зират күмбезін шеңберлей көтеріліп, төбедегі тақиядай тесіктен шығып кетті.

Байбура өңі екенін, түсі екенін түсінбеді. Аң таң күйі тіктеліп отырды. Тыста түн түнегі айқара басып, алақаншық боран бебеулей түссе де, төребейіт іші бозаң түске ұйып, бар маң анық көзге шалынып тұрғанына аңшы айран-асыр. От баяғыда сөніп қалыпты. Бойы да қара терден дегдіп, бұла қуатын жиып алыпты. Тап жамбасы жанында жатқан «32» нөмірлі мылтығын сипап қойды. Құндағы кесілген шалақ қаруы орнында екен.

Байбура арқасын қабырғаға тіреген күйі басын шалқайта көзін жұмды. Жарғақ құлағынан баяғы бір боранның ұлы сарыны шықпай қойды. Ұйқы қашып кетіпті. Шалқайған күйі жанарын ашты. Сол бір сәт Төребейіт күмбезі төбесіндегі тақиядай тесіктен аппақ нұр ішке қарай

саулай құйылды. Өлгі бір боз нұр Байбура кірпік қағып үлгерместен қарсы алдына ақ сәулеге шомылған бөрі сұлбасына енді.

Бұл ұлылық қана орын тебетін ғарыш көгінен көктей өтіп, боз боран билік құрған байтақ жер төсінде иненің жасуындай жарықтан саулай түсіп, тәңірі иесі күдіреті мен аң киесі — Ана-Бөрі сұлбасы боп оралған ғажайып құбылыс еді... Бөрі болмысты Бозие еді.

Аңшы бозбаланың үні үрейден өшіп қалды...

Ақ сәулеге бөккен боз бөрі құйрығы сөлеңдеп, оты өшкен ошақ басында олай-былай жүзіп, бұған кесе көлденеңдей керіле тұрды. Бауыр тұсындағы емшектері салақтап, өзі терісін тірідей сыпырған қаншық қасқыр — Ана-Бөрі екенін аңдатты... Мұндай қияметте ғана кездесетін жұмбақ құбылысты өңі түгілі түсінде де елестете алмайтын Байбураның тілі байланып қалды.

Аңшы алдында Бозие — Ана-Бөрі сұлбасы ақ сағымдана алшайып тұрды...

Төребейіт ішін боз тұманға бөктіріп, көк төрінен боз сәулеге малынып түскен Ана-Бөрі алшиған бойы аңшыны барлайды. Тек шоктай жанған көздері ғана сол қалпы. Жалын атқан көк жасыл жанары Байбураның қой көздеріне қандауырдай қадалып қалған. Нұры таймаған жанары бозбаланың өңменінен өтіп, өзіне арбай ұйытып тастаған. Есін аудыра, ал сезімін болса суынта елтіткен.

Байбураның бойында да үрей басылып, үркініш сейілді. Түсініксіз бір таңдану басым! Санасыз күйде орнынан көтерілді. Аппақ сәулеге оранған Ана-Бөрі де бауырындағы ақ мамалары салпылдай сыртқа беттеді. Бозбала өз еркінен тыс күй билеп, соңынан ерді. Бойына Бозиесіне деген кәміл сенім ұялаған.

Тыста түлей таңның бозғыл реңі еніпті. Боз боран абынып күбініп тұр. Бет қаратар емес. Ана Бөрі құйрығы бұлғандап, алдына қарай бет түзеді. Боз шидің басы жығыла майысып, Байбураның алдын орады. Оған бірақ бозбала аңшы бой берген жоқ, оталулы мотошанасын сүйемелдей итеріп, бөрінің артынан еріксіз ере берді.

Алай-дүлей ақ кебін ораған тамұқ дүниеде Ана-Бөрі аңшының алдына түсті. Бозаң бөрі бұлаңдап келеді. Байбура бөріден бөлініп қалмауға тырысты. Енді адаса қоймасын да аңшылық түйсікпен сезді.

Ал бұла дүние булығып, буырқанған дауыл ұйытқып тұр. Көк төрінен көк тәңірісінің көктей түскен боз сәулесі — бөрі болмыс Бозие құрық салым жерде бұлаңдап барады» [1; 9, 10].

Мәтіндегі тағы бір көрініске назар аударалық: «... бас терісі мен тізеден төмен терісін, қызыл шақа бұтына қысқан құйрығын ғана өзіне қалдырып босатып жіберді... Қатты аязда тоңазыған қызыл шақа тәнінен көтерілген аппақ бу өзімен бірге ерді. Бөрі шалма лақтырым жерге дейін буы бұрқырап, сенделіп барды да, сылқ құлап түсті» [1; 21].

Осы мәтін туралы сыншы Дулат Тұрантегі былай дейді: «Бір кезде бүкіл аспан тұтасып, аласапыран Тесікұяның дүлей дауылы басталып кетті. Байбура аққұйын боранмен алысып, көп қиындықтар кешіп Төребейітке жетіп, соны паналады. Талықсып ұйықтап кеткен жігітке таң алдында түстей болып ақсәуле бейіт күмбезіндегі кішкене тесіктен саулап құйылып, бөрі кейпіне еніп, мұны сыртқа бастап алып жүрді. Осыдан кейін романның өн бойында кейіпкердің қысылған, тығырықтан жол таппаған, енді қайтсем екен деген шарасыз шақтарында көктен, алыс ғарыштан түсіп, жол көрсетіп, аман алып шығып жүрді. Байбура оны шақырмайды. Бөрі ана өзі келіп, қамқор пейілін ақ сәуле болып бұған беймәлім жағдайлардан түсіне еніп, хабардар етіп жүреді. Бұл бір ғажайып құбылыс. Қисын бойынша өзі қуып ұстап алып, тірідей терісін сыпырып алған қасқыр кектеніп қалса керек еді. Бірақ бұл олай емес. Өйткені ол өлген жәй бір қасқыр. Ал одан бу болып ұшып, ақ сағымға айналған жалпы қасқыр атаулының жиынтық, баяғы...баяғы Бөрі Ана кейпі екенін сезіп біз кейіпкеріміз құсап шошына, түршігіп қаламыз. Бәлкім адамдармен қатар тіршілік ететін параллель дүние деген осы болар. Бәлкім суға кетіп бара жатқан адамдарды құтқарып жататын дельфиндердегі түйсік пен мына құбылыстың арасында байланыс бар ма екен? Жо-жоқ, дельфиндердікі құтқару түйсігі ғана. Кие емес!» дей келе: «Мемлекеттік тұрғыдан байбураның қазіргі жағдайы қылмыскер. Бірақ, сонда да болса оқушы оны қорғаштап, оған жанашырлық білдіріп отырады. Тосыннан бір ашық сот отырысы бола қалса, кім де болса кітап кейіпкерінің жағында болып, оны ақтап алғысы келіп тұрары сөзсіз деуге болады.

Негізінен «Туажат» романы биылғы жыл басындағы қазақ прозасының ұтымды беташары іспетті. Алдағы кезде ләйім да осындай көркем дүниелер көп болғай» депроман жайындағы пікірін түйіндейді [2; 173].

А.Алтайдың бұл туындысында қасқырлар мәселесін көтеруінің символдық мәні бар, себебі, роман-миф жарық көрген кезде түркі халықтарының басым көпшілігі егемендік алып, түркілік идеялар осы заманның ең өзекті мәселесі ретінде көтеріле бастағаны белгілі. Құрып кеткен

касқырлардың бір туындының бас кейіпкерінің түсінде, я өңінде көрініп барып, аңшы жігіт Байбураны өзімен бірге ертіп әкетуін бейнелеу арқылы автор түркі халықтарының ежелгі біртұтастығын қалпына келтіруге кедергі келтіріп тұрған шешуін таппаған мәселелердің молдығын мезгеп тұрғандай. Жазушы байырғы қазақ дүниетанымындағы қасқыр тотемінен туындаған мифтік образды қазақтың жаңа прозасына өзінше трансформациялайды.

Жазушы Б.Сарыбайдың «Ертегі» әңгімесінің фольклорлық сипаты композициялық құрылым мен жалпы стиліне ғана емес, негізгі кейіпкердің іс-әрекеті мен ой-санасына толық сіңірілген. Халықтық тәрбие құндағында өскен бала санасының нені көксейтінін автор жеріне жеткізе суреттейді. Әңгіме кейіпкері — Адалбектің адал жолдан айнуына себеп болған түрткі де фольклорлық ұғымдармен байланысты. Ол себеп — арғымақ атын сұрау үшін өтірік айтуға мәжбүрлілік. Өйткені ол ойына алған батырлық, жігіттік ерлігін ұнатқан қызы алдында дәлелдеу эпостық жырлар мен ертегілеріміздегі батырлық сынақ алдындағы тұлпар жарату мотивін еске түсіреді. Әңгіме түйінінде автор кейіпкерін өз тәлім-тәрбиесінің бесігіне қайта оралтады. Атасы үйреткен өмірлік қағидалардан ауытқудың жақсылыққа апармайтынына көз жеткізген бала көңілінде еріксіз айтылған бұл өтірік өмір бойы сақталып қалады. Сондай-ақ, А.Сейдімбек «Аңшы өтірік айтпайды» атты әңгімесінде әңгіме ішіндегі әңгіме арқылы аңшылық өмірдің қызық жағы ұтылу, ұту, ерлік пен естілікті, қару сайысы мен қабілет сайысының тартысы болып табылатынын аңғартады. Әңгімедегі Жәкен қарттың жүйрік тазыларының түлкі аулаудағы қимыл-әрекеті арқылы жазушы ит жүгірту кәсібін бүгешүгесіне дейін көрсетуге ұмтылған. Мұндағы түлкінің айлакерлігі, оның тіпті бірнеше рет тазыларға ізін көрсетпей кетуі қызғылықты әңгімеленеді.

Мифтік таным негізінде туындаған оқиғалар мен сол негіздегі бейнелер адамзаттың эстетикалық мұраттарына қызмет етіп келе жатқанына арғы-бергі дәуірлердегі фольклорлық мұралар, ауыз әдебиетінің үлгілері және қазіргі көркем әдебиет туындылары яғни жазба әдебиеті мысал бола алады. Әлем әдебиетіндегі классикалық дәуірден басталып, бүгінгі постмодернистік әдебиетке дейін жалғасқан, жаңашыл әдебиетте жаңаша жаңғырған мифтік дүниетаным сан алуан бейнелілікті, көркемдік қалыптарды түзіп, өзінің мүмкіндігін танытуда. Адамзат санасының терең де мәнді «қабаты» болып саналатын мифтік таным өз бойына тылсым сырды, киелілік пен қасиет, ең әуелі адам болмысы турасындағы мағыналы ойларды жинақтаса, сол мифтік таным адам атты күрделі болмыстың «ішкі әлемін» бейнелеуде де маңызды көркемдік тәсілге айналды.

Қазіргі жазба әдебиетіндегі жаңа белестер көркемдік көкжиектің кеңеюіне әкелері анық. Әлемдік әдеби үдерістен шет қалмаған қазақ прозасында М.Әуезов шығармаларында алғашқы белгілері көрініс беріп, XX ғасырдан XXI ғасырға дейінгі аралықта жаңаша прозаның туындауына негіз болды. Тіршілік заңдылығы, өмір мен өлім, ізгілік пен зұлымдық, жақсылық пен жамандық, ақ пен қара арасындағы бітіспес қарама-қайшылық постмодернизм әдебиетінде мүлде жаңа қалпымен мүсінделді. Фәнидің қас қағым сәттілігі мен бақидың мәңгіліктігін көркемдік танымында жаңаша түрлендірген жазушыларымыз бұл заңдылықты табиғат құбылысымен ағастыра бейнеледі.

Фольклорлық мұралардан нәр алып, қазақ әдебиетінің классиктері қалыптастыра алған мифологиялық ойлау жүйесі із-түзсіз жоғалып кеткен жоқ. Ол дәстүр қазіргі қазақ прозасында жаңа мән иеленіп, реалистік принциптер аясынан табыла бермейтін сипат алды. Енді аңыздық желілер, мифологиялық кестелер тарихи-реалды уақытқа негізделген түрде ғана емес, шығарма логикасынан шет тұра да беретін автономдық мағынасын күшейте бастады. Сонымен қатар мифологияланған образдар архаикалық сананың қайта жаңғыруы ғана емес, түрленуі кейпінде көрініс тапты. Мифологизмді енді қазақ жазушылары болмыс жұмбақтары мен өмірдің мәнісі туралы философиялық ой айтудың тәсілі тұрғысынан өрістетті. Бір сөзбен айтқанда, неомифологизм құбылысы аталмыш кезеңнің модернистік сипатын толықтыра түскен тәуелсіз әдеби ағымдардың біріне айналды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Алтай А. Туажат: роман-модерн / А. Алтай // Жұлдыз. — 2012. — № 1. — Б. 10–86.
- 2 Тұрантегі Д. Туажат романы хақында бірер сөз / Д. Тұрантегі // Жұлдыз. — 2012. — № 6. — Б. 173–176.

Ж.Ж. Жарылгапов, Б.Е. Сыздыкова

Поэтическая функция мифа в современной казахской прозе

В статье проанализированы мифопоэтические искания в современной казахской прозе. Систематизированы взгляды на соотношения мифа и письменной литературы, связи мифопоэтики и экспрессивности, мифопоэтики и мировоззрения. Выявлена роль мифических мотивов, занимаемая в системе мировоззренческих основ и художественного мышления современных казахских мастеров пера. Уточнены методы использования древних мифов в системе современной поэтики. С научной точки зрения изучены связи мифологизма с реализмом и романтизмом. Показаны идейно-эстетические характеристики неомифологизма, возникшего в мировой литературе и превращающегося в настоящее время в основательное течение, его типологические грани.

Ключевые слова: миф, мифопоэтика, мифологизм, неомифологизм, романтизм, сюжет, образ, архетип.

Zh.Zh. Zharylgapov, B.E. Syzdykova

Poetic function of myth in modern Kazakh prose

The article comprehensively analyzed mythopoetic quest in modern Kazakh prose. There were systematized views on the relationship of myth and written literature, the relationship of mythopoetics and expression, mythopoetics and world outlook. The role of mythical motives, occupied in the system of worldview foundations and artistic thinking of modern Kazakh masters of the pen was clarified. The methods of using ancient myths in the system of modern poetics are specified. From the scientific point of view the connections of mythology with realism and romanticism are analyzed as well. The ideological and aesthetic characteristics of neo-mythology's, which emerged in the world literature and is now turning into a thorough course, its typological facets are shown.

Keywords: myth, mythology, mythology, neo-mythology, romanticism, plot, image, archetype.

References

- 1 Altai, A. (2012). Tuazhat: roman-modern [Another's: modern novel]. *Zhuldyz — The Star*, 1, 10–86 [in Kazakh].
- 2 Turantegi, D. (2012). Tuazhat romany khakynda birer soz [Word of the novel «Another's»]. *Zhuldyz — The Star*, 6, 173–176 [in Kazakh].

И. Насипов¹, Ж. Жарылғапов²¹М. Ақмолла атындағы Башқұрт мемлекеттік педагогикалық университеті, Башқұртстан, Ресей;²Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: nasipov2004@rambler.ru)**М. Әуезов поэтикасындағы сентиментализм**

Мақалада қазақ прозасының қалыптасу кезеңінде әлемдік әдебиетте бой көрсетіп, әдебиеттегі ірі ағымдардың біріне айналған сентиментализм поэтикасы қарастырылып, олардың типологиялық сипаттары ғылыми тұрғыдан дәйектеледі. Сентиментализм ағымының идеялық-эстетикалық ерекшеліктерінің М. Әуезов поэтикасындағы көрінісі көрсетілді. Жазушының новеллалары мысалға алына отырып сентиментализмнің негізгі тәсілдері анықталды. Автордың сентименталистер стиліне тән шартты сюжет, шартты образдар, контрасты пейзажды қолдану сипаттары теориялық тұрғыдан талданды. Рационалистік танымның әсершіл сезімінен туындап жататын көңіл-күй құбылыстары, қуаныш пен мұң сияқты тебіреністерінің алма-кезек ауысулары арқылы көрінетін элегиялық сарын жазушының дүниетанымдық өзгешеліктерімен байланыстырылды. Сентименталист-жазушының адамдардың аянышты тағдырларын бейнелеу арқылы кейде торығуға, күйректікке, өткенге елегізу, болашақтан күдер ұзу сарындарына да барғаны көрсетілді. М. Әуезовтің «сезімшілдікті» бірінші кезекке шығару арқылы қазақ прозасына лирикалық прозаға жол ашқаны жан-жақты талданды.

Кілт сөздер: қазақ прозасы, М. Әуезов поэтикасы, сентиментализм, сентименталистік образ, сентиментализм ағымы, лиризм, модернизм.

Кеңес әдебиеттануында солшыл авангардтық ағымдар ретінде сыналып келген модернистік эстетиканың символизм, сентиментализм, экзистенциализм, имаженизм, импрессионизм сынды т.б. әдеби құбылыстары қазақ әдебиетінде таза күйінде кездесіп, жетекші позицияларды иемденбесе де әр ағымның идеялық және бейнелеу ерекшеліктері әр түрлі деңгейде байқалап отырды. Мәселен, М. Жұмабаев пен Б. Күлеевтердің поэзиясында символизм ағымының әлемдік әдебиетте қалыптасқан дәстүрлі сілемдері барынша қанық бояулармен көрініс беріп, қазақ поэзиясының тағы да бір көркемдік-эстетикалық айқын бағдарын танытты. Ал қазақ прозасында символизм ұстанымдарымен қатар, сентиментализмнің, экзистенциализмнің өмір құбылыстарын игерудегі ерекшеліктері, бейнелеу тәсілдері, әсіресе М. Әуезовтің, Ж. Аймауытовтың шығармашылықтарында, басқа да жазушылардың жекелеген туындыларында айғақталып отырды.

XVIII ғасырдағы еуропалық әдебиетте классицизм және рококо тәрізді көркем шығармашылық тенденциялармен қатар негізгі әдеби ағымдардың бірі болған сентиментализм қоғамдағы ағартушылық рационализм ұстанымдарының әлсіреуі кезінде туды. Өзінің атауын ағылшын жазушысы Л. Стерннің «Франция мен Италияға сентименталды саяхат» (1768) атты аяқталмаған романынан алған аталмыш ағым қоршаған әлемді танып білу мен адамның ақиқат дүниеге қатынасында салқын сана мен сарабдал ақылдан сезімшілдікті, «жүрек әмірін» немесе «сезім культін» бірінші кезекке қойды. Сентименталистердің ойынша, дүниедегі жамандық пен жақсылықтың, зұлымдық пен имандылықтың ең басты төрешісі — адамның сезімі. Олар өздерінің шығармашылығында сезім еркіндегі адам образын жасай отырып, өз концепцияларын адамның «табиғи таза қасиеттері, шынайылығы» ұғымынан өрбітті.

Дүниежүзілік әдебиеттен көзіміз жететіндей, сентиментализм ағымының екі түрлі тенденциясы байқалады. Біріншісі — рационализмнен бас тарта отырса да, ағартушылық эстетикадан мүлде қол үзіп кетпеген сентиментализм. Бұған Ж.Ж. Руссо, Д. Дидро, Н. Карамзин, В. Капнист т.б. жазушылардың сентименталды танымға құрылған шығармаларын жатқызуға болады. Екіншісі — кейбір батыс ғалымдары «ілкі романтизм» (предромантизм) деп атап, жеке ағым мәртебесін бере зерттеп жүрген, романтизмнің тууына идеялық-эстетикалық негіз қалаған сентиментализм (Л. Стерн, Голдсмит, Смоллетт, Р. Бейдж, У. Годвин, Р. Бейдж т.б.). Әрине, бұлай жіктеу тым шарттылыққа бастаса да, сентиментализмнің әр түрлі стильдік реңктерде бой көрсеткенін анықтауға септігін тигізеді.

Сентиментализм ағымына тән әдеби-эстетикалық компоненттердің романтизм элементтерімен араласа қолданысы М. Әуезовтің әңгімелерінен айқынырақ көзге түседі. Енді соған үңіліп көрейік. Сана түкпірінде жатқан туған елге деген сағыныш, азаттық аңсары сияқты сарындар М. Әуезовке

романтизмнің поэтикалық құралдарын сентиментализмге тән көркемдік компоненттермен қатарласа қолдануына алып келді. Бұған «Қыр суреттері» топтамасындағы «Қысқы түн», «Қысты күнгі дала» новеллаларын талдау барысында көз жеткіземіз. Екі шығармада да жыл мезгілдерінің бірі қыс пейзажы, негізінен, реалистік таныммен қабылданады. «Қыстың ұзақ түні. Үлкен таудың ішінде жел гуілдеп соғып, ақ боран ұйтқып ойнап тұр. Қараңғы, тұманды түннің жанды шошытатын суығы қаһарлы. Ашуы келіп, аласұрған қатты дауыл бетіне қарсы қараған затты жерге қаққандай болып, құлшынып тұр. Ысқырып, бұлқынып, жынданып келе жатқан жолында беті қара жартаc, жапырағынан айрылған әлсіз ағаш, қарауытқан кішкене қора көрінсе де екпіндеп келіп, кеудесімен соғып, ақ түтек боранның қиыршықтанған ақ тозаңын шашып, беттерін дамыл алмай көміп тұр... Ақ боран көк пен жерді бір-біріне араластырғандай. Аспандағы ай-жұлдыз, жердегі қара-құрадан ешбір белгі жоқ. Айнала аппақ болып тұтасып алған» («Қысқы күн») [1; 135]. «Қалың қарды жамылған ақ дала. Айналада көз тоқтатарлық бұдыр жоқ. Ақ кебінге оранған дүние ұзақ ұйқыға батқандай, өлім тыныштығындай зор тыныштық басында бағып ұйықтатып тұрғанға ұқсайды. Тіршіліктің бір белгісі білінбейді. Көзге түсетін жан иесі жоқ. Жер жүзін тылсым бұғандай, ызғарлы қар, суық аяз тас қылып қатырғандай» («Қысты күнгі дала») [1; 137]. Қаламгер қысты күнгі табиғаттың объективті суреттемесін ұсынады. Жер бетін қымтап алған қарды ақ кебінге теңегенін айтпасақ, жазушы айшықтау мен ажарлау құралдарына сараң қалып танытады. Алғашқы новеллаларда мүлде басқа ассоциациялар туғызатын «ай» мен «жұлдыз» да өзінің астрономиялық мағынасында қолданылады. Сөздердің нақты мағынасында қалуы автордың әрбір детальды қалт жібермейтін реалистік байқағыштығына бір мысқал да нұқсан келтіре алмайды.

«Қысқы түннің» пейзажы тек байқағыштық, әр құбылыстың өзгерістерін дәл басатын суреткерлік қырағылықпен ғана кемел емес. Жазушы мұнда «жел гуілдеп соғып, ақ боран ұйтқып ойнап тұрған» тіркестері арқылы дыбыстық детальдарды да қамтиды. Мұндағы табиғат образы суық, қатал, қатыгез және құдыретті. Табиғаттың осы құдыреттілігін таныту үшін автор пейзаждың реалистік бастауына күрт өзгерістер енгізіп үдемелі-динамикалық суреттеуге көшеді. Енді табиғат стихиясы дүлей кейпімен, алапат сойқанымен, дүниенің барлығын өзіне бағындырған үстемдік күшімен беріледі. «Биік тауға екпіндеп ойнап шығып, шың басында өнеріне сүйсінгендей ойнақ салып, етекке қарай ысқырып құлап жөнелгенде, долы дауыл сай бойында жын-перінің күйіне билегендей болады. Ағындап құтырып келіп, жартасқа соғып қорқытпақ болып, көрігін басып гуілдейді. Жер тарпып шаңын аспанға шығарып, ақ көбігін атқытып шабынады. Біресе жабысып келіп құшақтап, жарығына кіріп ысқырып, тербетіп, оятпақшы болады.

Кейде одан өтіп, өзектегі қалтырап жаурап тұрған жас тоғайға келіп, жерге шейін басын игізіп, тәжім еткізіп, арасынан суылдап бұраң қағып, ойнап өтеді. Кей-кейде бұның бәрін тастап, ұрысайға тығылып отырған кішкене қораның үстіне келіп, ақ түтек болып ұйтқып, ойнағын салып, жер жүзінен жоғалтпақшы болады» [1; 135, 136]. Пейзаждың реалистік тұрғыдағы кіріспесінде қыстың онсыз да сұсты бейнесіне қанық болған едік. Әрмен қарай табиғат мінезінің қаталдығы кейіптеу тәсілі арқылы шегіне жеткізе үдетіледі. Алғашқы үзіндідегі дәлдік әсіре-динамикалық бейнелеуге ұласады. Жаңа мәнге ие болған тіркестер қысқы түннің райын білдірушіліктен де жоғарылатылады. Адамға тән әрекеттерді білдіретін «қорқытпақ болып», «біресе жабысып келіп құшақтап», «басын игізіп, тәжім еткізіп», «жер жүзінен жоғалтпақшы болады» деген тіркестердің асқан тегеурінге, бөлекше адуынға ие болуы — бұрын романтикалық поэзияда ғана кездесетін әсірелеулер. Табиғат жаратылысының қаталдығын кестелеуде прозалық әсірелеулерге баруы жазушы шеберлігінің тағы бір айғағы болып қана қоймай, қазақ әдебиетіндегі аталмыш жанрдың жан-жақты дамуына, эстетикалық тұрғыдан кемелденуіне үлкен ықпал жасады. Жазушы реалистік баяндауға икемделгенімен, әуелгі әңгімелерінен желі тартқан романтизмнің айтарлықтай пәрмені реализм принциптерінің толық үстемдік алып кетуіне мұрша бермеген. Әдебиет теорияшыларының: «Поэтикалық бейнелеу құралдары жағынан қарастырар болсақ, романтиктер өздері үшін ғажайып боп көрінгенді де, сұрықсыз көрінгенді де әсерлілік қуатын әлсіретпей жеткізуге себі тиетін көтеріңкі сарындағы сөздерді жасайтын тәсілдердің алуан түрін бірдей пайдаланады», — деген тұжырымына назар аударсақ, аталған пейзаждың көркемдік қасиеттерін ашуға бір табан жақындаған болар едік [2; 149, 150]. Реализм құбылысының ішінде романтизм элементтерінің үйлесе қолданылуы М. Әуезовтің 1920 жылдарда жазған әңгімелерінің стильдік өзгешелігін айғақтап тұрады.

Тандап алынған әрбір жыл мезгілдері суреткердің ой өзегімен терең тамырласып жатыр. Жаз, жазғытұрымдағы жайма шуақ мезгіл шығармалардың көтеріңкі пафосы мен лиризм әсерін арттырса, күзгі мезгілдің сұрқай көріністері сентименталды мұраттармен ұштасады, қыстың қатқыл

да қайырымсыз мінезі осы шақтағы немесе келер шақтағы трагедиялық ахуалды ишараттайды. Пейзаждың переспективтік қызметінің классикалық үлгілері, әсіресе, жазушының эпикалық тыныстағы шығармаларында мол ұшырасады. Ландшафтық суреттер алдағы оқиғаның, кейіпкерлер әрекеттерінің кіріспесі мен меңзелуі түріндегі мәнге ие болады да реализм талаптарының үдесінен шығуға бастайды. Ал жазушының әңгімелеріндегі пейзаж, негізінен, субъективті көңіл-күйдің, я болмаса жеке тұлғаның жан әлеміндегі өзгерістерін ашуға, сыртқы дүниемен қарым-қатынасын танытуға ыңғайландырылады. «Қысқы түндегі» ысқырып ойнақ салған ақ түтек боранның қаһарлы суреті әбден жүдеген кішкене үйдің ішіндегі тағдырдың азабын тартқан жандардың қасіретіне лайықтанады. Олар — ұл мен келіннен жастай айрылып, «көздерінен улы жастарын ағызған» шал мен кемпір, сүзектен сұлдері ғана қалған, өлім халіндегі бала. Бастарына аса ауыр тауқымет түскен кейіпкерлерінің биографиясына қысқаша шолу жасау жағынан реалистерге тән бейнелеу сипаттарының белгілері көрініп отырғанмен, олардың ақиқат өмірмен байланысы өте шартты тұрғыда. Олардың трагедиясын туғызған объективті жағдай, әлуметтік-практикалық себептер мүлде айтылмайды. Аласұрып елірген табиғат көрінісінен тіршіліктің әлсіз ғана нышанын беріп тұрған кішкене жүдеу үй готикалық мағына иеленеді. «Жалғыз қабат терезеге екпіндеп келіп соққан қатты дауыл біресе гуілдеп шыдамсызданып, біресе ысқырып әлек салып, біресе дүрсілдетіп ат ойнатқандай болып құтырып, ауру баланы қайта-қайта шошытып оятады» [1; 136]. Алғашында реалистік нақтылыққа құрылған визуалды-панорамалық пейзаж енді символдық мағынаға көшеді. Ендігі жердегі пейзаждың мақсаты кейіпкердің ойы мен рухани дүниесімен сәйкесу-сәйкеспей ғана емес, адамның әр жағдайдағы эмоциясы мен сезімінің берілу мүмкіндіктерін тану үшін, рухани рефлексияларға жол ашу үшін дамытылады. Ойнақ салған дауыл, үскірік жел, ақ түтек боран — қорқыныш пен үрейдің, жақындап қалған әлдебір жамандықтың, тіршілік үйлесімін жоқ ететін хаостың символдары. Табиғат көріністерінің эмоционалдық қуаты ішкі «меннің» өзгеше жағдайын, автордың жүрек қалауынан туатын инстинкті ұмтылыстарды айғақтайды. Бұл — сөз жоқ, сентименталистердің эстетикасына тән белгілер.

Асқан сезімшілдікті тудырудағы табиғаттың экзотаттық суреттері Батыс еуропалық әдебиеттегі, әсіресе ХУІІІ ғасыр ағылшын әдебиетіндегі «готикалық романдарда» кеңінен қолданылды. «Готикалық романдардың» кейіпкерлері қаншалықты ұнамды тұлғалар болғанымен, кездейсоқ құпияға, беймәлімдікке толы әлем алдында қорғансыз және қауқарсыз. «Готикалық роман» өкілдері — А. Рэдклиф, Ш. Смит, Г. Уолпол, К. Рив, Р. Бейдж, Ч. Мэтьюрин, Э. Инчболд, Т. Холкрофт, У. Годвин т.б. шығармаларында үрей мен қорқыныш сезімін барынша асқындыра отырып, оқырман эмоциясына тікелей әсер етуді көздегені белгілі. Сонысымен олар ағартушылар мен классицистерге қарсы тұрды. Олардың шығармаларында готикалық көріністер сентиментализм элементтерімен қатар өрілді. Мысалы, өлілер мекені — бейіт, тұңғыық тұманға оранған орман, қара түндегі сұрықсыздық сияқты көріністер қайғы-мұңға, уайымға берілу тәрізді меланхолиялық-пессимистік көңіл-күй қалыптастырды.

Сентиментализмнің күшейіп, ағартушылық сананың күйреуге ұшырауы ілкі романтизмді тудырғаны белгілі. Демек, толыққанды романтизмнің жалпылық сипат алуында сентиментализм маңызды белес, өтпелі кезең еді. Күйзелген, әбден тапталған тағдырлы адам жайындағы концепция романтизмнің сентименталистік алғышарттарын жасады. Мұндай тенденция кейін Стерннің әйгілі «Сентименталды саяхатын» тудырды. «Сезімшілдік, — деп жазады Н.А. Соловьева, — ХУІІІ ғасыр мен ХУІІІ ғасыр басында үстемдік еткен әлемге деген механикалық көзқарасқа, интеллектуализмге қарсы реакцияның басы болды. Сана мен еріктің бақылауына бағынудың орнына адам енді өзін интуициясы мен сезімталдығына сәйкес ұстауға құқылы болды. «Готикалық романдар» жасандырақ болса да сезімшілдікті бірден жоғары көтеріп жіберді. Бұл орайда олар беймәлім, түсініксіз, кездейсоқ нәрсенің алдындағы қорқынышты ояту сияқты қарапайым құралдарды пайдаланды» [3; 64].

Әрине, «готикалық романдардың» Өуезов шығармашылығына тікелей ықпал жасады деуге нақты дәлелдер жоқ. Алайда адамзаттың көркемдік даму көшіндегі типологиялық құбылыстарды, эстетикалық ортақ заңдылықтарды елеуге де болмайды. Қорқыныш пен түнек жайлаған әлем, үрей мен өлімнің символы дәрежесіне көтерілген табиғаттың сұсты бейнесінің қорғансыздықпен, панасыздықпен шендестіріле бейнеленуі «Қорғансыздың күні», «Жетім», «Қысқы түн» әңгімелерінде барынша анық бедерленді. Небәрі екі беттен тұратын «Қысқы түн» әңгімесінде жазушының сентименталистік қыры барынша ашылады деуге болады. Сентиментализмнің тұрақты атрибуты — оқиға өтетін мекеннің сұрықсыз атмосферасын беруде сентименталистік лексиканың орны ескеріледі.

«Сары уайымның таңбасы», «қу моладай құлазып қалатын жетімдік, қу бастық», «суық пішін», «суық дауыл» т.б. сияқты тіркестер мен фразалар — кейіпкерлердің эмоционалдық халі мен автор көңіл-күйінің де маңызды айқындауыштары. Шығармадағы белсенді әрекеттері жоқ, қара жамылып, уайым мен торығуға берілетін кейіпкерлер («қураған кемпір мен шал және он шақты жасқа келген ауру бала») эпизодтық тұрғыда ғана бейнеленгенімен, олардың ішкі дүниесіндегі күйзелістері шексіз, сезім буырқаныстары аса күшті. Оқырманға эмоционалдық әсер етуді діттейтін қаламгердің кейіпкерлерге қатысты субъективті сезімі де лықсып шығады. Қаһармандармен қатар күйзелу, олармен бірге мұңға бату, болашағына алаңдау шығармадағы сентименталистік мазмұнды айғақтайды. «Ендігі өмір не болар? Келесі күн қандай күйге ұшыратар? Белгісіз... Түсі суық... Жылдай созылған ұзақ түн өтпеді... Суық дауыл, ақ боран ашылған жоқ, бұрынғысындай құтырып, шабынып тұр. Зерлі түн әлсіз жанды жұтқалы жалана берді. Бұл түнмен ауру баланың өмірі жарыса алған жоқ. Аздан соң демі бітіп үзілді. Түнгі боран басқан жалғыз қурайдай, айдаһарша аласұрған суық табиғаттың арасында баланың әлсіз өмірі де таусылып, жарығы сөнді...» [1; 137].

«Қыр суреттері» циклы «Қысты күнгі дала» новелласымен аяқталады. Мұндағы пейзаж алдыңғы әңгімедегідей дүниенің барлығын апырып-жапырып келе жатқан сондай қорқынышты күйде суреттелмегенімен, ауыр мұңға негізделген элегиялық сарын байқалады. «Жабырқау тартып түнерген сұр бұлттар», «даладағы күнгірт түс», «жауратып, жүдеу тарттырған ызғарлы аяз», «айналадағы жансыздық, өлім ызғары», «жетімсіреген елсіз дала», «күннің жансыз жарығынан қажыған табиғат», бәрі-бәрі — автордың меланхолиялық, мұңды көңіл күйінің белгілері. Туынды күйеуі өліп, қайғығы батқан Рабиға жайында, теперіш көрген келіншектің ауылдан қашуы (әмеңгерлік жолмен ие болмақ болған кәрі шал Жақайдан), қыстың өңменнен өткен суығымен арпалысуы, ақырында Мұқаш інісінің келіп құтқаруы турасында айтылады. Жазушы циклды осындай оптимистік финалмен түйіндеген. Өз тағдырын өз қолына алмақ болған әйелдер тағдыры — әрине, жаңалық емес, төңкеріске дейінгі әдебиеттен бері тұрақты тақырып. Осы таныс тақырыптың айналасынан-ақ Әуезовтің өзіндік концепциясы ашылады. Мұнда жазушы адам мен табиғатты тағы да бетпе-бет қалдырады. «Қыр суреттері» циклында адам болмысына үкім айтушы да, төреші де, адам рухын сынаушы да — табиғат. Табиғатпен бетпе-бет келмей, оның заңдылықтарына бағынбай адам өзін-өзі ашуы мүмкін емес. Міне, табиғат және адам сияқты жалпыадамзаттық мәселеге орай оның жаратылыс заңдарымен үйлесімдегі табиғи адам туралы романтикалық идеясы анықталады.

Асылында, сентименталист ақын-жазушылар пейзаждың ішкі мағынасына аса зор көңіл бөлді. Пейзаж арқылы заттар мен құбылыстардың беймәлім сырларына бойлады. Сентименталистерге тән мұндай ерекшеліктерді «Қыр суреттерін» тұтас қарағанда, жалқы туынды деп бағалағанда, көзіміз жете түседі. Ең бастысы, сентиментализм ағымының негізгі тәсілі болмыс қасиеттерін ашық контраста бейнелеу аталған туындыда барынша анық аңғарылады. Контрастық бейнелеудегі басты рольды атқаратын көркемдік компонент — пейзаж. «Қыр суреттеріндегі» «Кешкі дөң басында» және «Түнгі ауыл» деп аталатын алғашқы екі новеллада дала табиғаты өзінің ғажайып әсемдігімен көтеріңкі стильде суреттеледі. Табиғаттың қайталанбас сұлулығы табиғатпен әдемі үйлесім тапқан далалықтардың өмірі арқылы әсерлі беріледі. Ал «Қысқы түн», «Қысты күнгі дала» новеллаларындағы пейзаж мүлде қарама-қарсы сипатта, аса қатыгез, айналасына қайғы мен қасірет зәрін төгіп келе жатқан мылқау күш бейнесінде көрінеді. Мұнда табиғаттың қатал мінезі «Қорғансыздың күніндегідей» оқиғаны дамыту үшін алынып, мотивировкалық қызмет атқармайды. Автор дүлей боранды кейіпкерлер сезімдік қырларын ашу үшін қолданады деуге де негіз жоқ. Қаһармандардың мінез-болмысын жан-жақты ашуды қаламгер мақсат етпеген де. Автор табиғат құбылыстарын әсірелеу барысында ол көріністердің дәлдігінен гөрі әсерлілігін көздейді. Кейінгі туындыларда көрініс беретін бірді-екілі кейіпкерлер шартты тұрғыда алынып, автордың субъективті мақсатына орай кескінделеді. Алғашқы екі шығармадағы туған далаға деген сағыныш пен құштарлықтың, жастық өмірін өткізген өлкеге деген ынтығушылықтың жетегімен жасалған табиғаттың поэтикалық суретінен сентиментализмге тән пафосты танимыз. Жазушы аса айқын контрастқа өз идеалын айқындау мақсатында барған. Барынша айқын образдар жасамауы, сюжеттің фрагменттік деңгейден аспауы, оқиға мен құбылыстың себеп-салдары мен нақтылығына қатаң түрде мән бере бермеуі — сентиментализм үшін қалыпты жағдай. Жазушының субъективті ұмтылысы идеалистік таным қырларымен еншілес. Бір сөзбен айтқанда, шартты сюжет, шартты образдар, контрасты пейзаж — барлығы сентименталды идеал төңірегіне жұмылдырылады.

Теориялық ұғымдармен негіздесек, өткен күндер елесін, далалықтар өміріне елжірей ұмтылушылығы жағынан консервативтік романтизм деп айқындау жөн бе? Алайда консервативті

романтизмде өткен дәуірдің жарқын бейнесі барынша идеалдандырыла келіп, автор мүлде қабылдай алмаған бүгінгі заманның болмысы ашық қарсы қойылады ғой. Және де романтизмнің мұндай түрінде әлеуметтік салмақ негізгі роль атқарады. Жазушы болса әлеуметтік қатынастарға «Қыр әңгімелері», «Қыр суреттерінде» барынша тереңдеуді көрсетпейді. Мұндағы кейіпкерлер әлеуметтік ортадан тәуелсіз тұрғыда алынады да, шартты суреттеулер доминанттық сипат алады. Ойлана қарасақ, бұл әңгімелерде әр құбылысқа баға бере отыратын рационалистік танымнан гөрі қаламгердің әсершіл сезімінен туындап жатқан көңіл-күй құбылыстары, қуаныш пен мұң сияқты тебіреністерінің алма-кезек ауысулары арқылы элегиялық сарын танылады.

Мұндай белгілер Мағжан поэзиясында да үлкен орын алған-ды. Элегиялық романтизмде символизмнің ғана емес сентиментализмнің де элементтері мол ұшырасып отырады. Оған жоғарыда «Қысқы түн» мен «Қысты күнгі дала» новеллаларын талдау арқылы көз жеткізе түстік деп ойлаймыз.

Қаламгердің субъективті аңсары мен жүрек толқыныстарынан туатын сезімшілдік авторлық «менді» әбден даралауға жағдай жасады. Ішкі сезімді алдыңғы қатарға шығарушылықта суреткердің өзі элегиялық қаһарманға айналуы «Қыр суреттерінің» жанрына байланысты сұрақтар туғызады. Бұл шығармадағы шартты бейнелеулер мен автор тұлғасының көңіл әуендерінің берілуі, пейзаждың әсіре поэтикалық кескінделуінен шығатын ерекшеліктер прозадан гөрі поэзиялық жанрдың талаптарын еске салады. Лирика элементтерінің молынан ұшырасуы «Қыр суреттерін» поэзия формасына жатқыза, өлең жанрына қатысты әдістемелермен де тексеріп көруге болатынын айтқымыз келеді. Өйткені сентиментализм прозаға терең лиризм дарыта алды (Туындының жанрына қатысты кең талдауларға бару осы еңбектің мақсатына кірмегендіктен, ол тараптағы ойларды ғылыми тиянақтау келешек үлесіне қалдырыла тұрады).

Қорыта айтарымыз, қазақ прозасының қалыптасу кезеңінде әлемдік әдебиетте бой көрсетіп, әдебиеттегі ірі ағымдардың біріне айналған сентиментализм поэтикасы да айқын танылды. С. Торайғыров, Ә. Ғалымов, С. Дөнентаев, Ж. Аймауытов, М. Әуезов сынды т.б. қаламгерлер сентиментализмнің әдебиеттегі жеке адамның рухани болмысына ден қоюын, образды психологиялық талдаудағы тәсілдерін, адамгершілік-ұждандық мәселелерді қозғаудағы жетістіктері мен әдеби-эстетикалық құралдарын ұлттық сөз өнерінің заңдылықтарына сай пайдалана алды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. — Т. 2. / М. Әуезов. — Алматы: Ғылым, 1998. — 432 б.
- 2 Ахметов К. Әдебиеттану әліппесі / К. Ахметов. — Алматы: Қазақпарат, 2000. — 184 б.
- 3 Соловьева Н.А. У истоков романтического метода. (О взаимодействии методов в английском предромантизме) / Н.А. Соловьева // Творческие методы и литературные направления. — М.: Изд-во МГУ, 1987. — С. 52–70.

И. Насипов, Ж. Жарылғапов

Сентиментализм в поэтике М. Ауезова

В статье рассмотрены основные аспекты поэтики сентиментализма, проявляющиеся в казахской и мировой литературе. Научно обоснованы их типологические характеристики. Представлены идейно-эстетические особенности сентиментальной поэтики в творчестве М. Ауезова. На примере новелл писателя определены основные методы сентиментализма. Подробно проанализированы характерные для стиля сентименталистов условные сюжеты, образы, свойства использования контрастного пейзажа. Уделено внимание эмоциональному фону произведений, который образуют смена настроений героя от радости к печали, лирические авторские отступления. Сделан вывод о тематическом поле сентиментальной прозы писателя, который описывает печальные судьбы людей, мрачное прошлое и потерю надежды на будущее. М. Ауезов открыл путь к лирической прозе в казахской литературе, придавая ей неповторимую чувственность.

Ключевые слова: казахская проза, поэтика М. Ауезова, сентиментализм, сентиментальный образ, течение, лиризм, модернизм.

I. Nasipov, Zh. Zharylgapov

Sentimentalism in M. Auezov's poetics

The article deals with the poetics of sentimentalism, which in the period of formation of the Kazakh prose is manifested in the world literature, which has become one of the major trends in literature, scientifically substantiates their typological characteristics. Ideological and aesthetic features of sentimentalism in M. Auezov's poetics are presented. The main methods of sentimentalism are determined by the example of the writer's novels. The author theoretically analyzes the conventional plots, images, and properties of the contrasting landscape typical for the sentimentalists' style. Phenomenon of moods formed on the background of rational cognition and synthetic feelings, with the help of such feelings as joy and sadness gradually replacing each other shows feature of worldview writer. Also shows that the writer-sentimentalist sometimes touches on such topics as the description of the sad fate of people, depression, a dark past and loss of hope for the future. M. Auezov analyzed in detail the way to the lyrical prose of the Kazakh prose through the first place «sensuality»

Keywords: kazakh prose, poetics of M. Auezov, sentimentalism, sentimental image, lyricism, modernism.

References

- 1 Auezov, M. (1998). *Shyhamalarynyn elu tomdyk tolyk zhinahy* [Collected works in fifty volumes]. (Vol. 2). Almaty: Hylm [in Kazakh].
- 2 Ahmetov, K. (2000). *Adebiettanu alippsi* [ABC of literature]. Almaty: Kazakparat [in Kazakh].
- 3 Solovieva, N.A. (1987). U istokov romanticheskoho metoda (O vzaimodeistvii metodov v anhliskom predromantizme) [At the origins of the romantic method (on the interaction of methods in English pre-romanticism)]. *Tvorcheskie metody i literaturnye napravleniia — Creative methods and literary directions*, 52–70. Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian].

**National originality of I. Esenberlin's artistic style
(based on the trilogy «The nomads»)**

The article discusses the issues of national originality of the artistic style of the Kazakh writer I. Esenberlin. The object of the research is the epic trilogy «The Nomads» (1978) by I. Esenberlin, which describes the centuries-old struggle of the Kazakh nation for an independent state, and most fully displays the uniqueness of the writer's style. The urgency of the problem stems from the lack of a comprehensive analysis of expressive means of the language used by the author to disclose original national thinking of nomadic people. The authors analyze such visual and expressive means of the Kazakh language as comparison, metaphor, metonymy, epithet, phraseological units that reflect the originality of the national culture in the trilogy. The national coloring of poetic images is determined mainly by the comparison of phenomena and objects characteristic of nomadic life, which are quite a lot in the work, since the aesthetic experience of the people has been accumulated for many centuries.

Keywords: writer's artistic style, comparison, metaphor, metonymy, phraseological unit.

Introduction

An artistic style of a writer, according to the dictionary of literary terms, is «an aesthetic property of a work of art, or commonality of all parties and elements of a work, which gives it its uniqueness and originality» [1; 201]. Moreover, it is a method of artistic expression and is characterized by high level of emotionality and picturesque imagery of speech. A writer uses possibilities of various styles, expressive vocabulary, various literary devices in order to produce an aesthetic impact on the reader. The works of famous Russian and Kazakh scientists, such as A.M. Peshkovsky, L.V. Scherba, V.V. Vinogradov, G.O. Vinokur, R. Syzdyk, Z. Bisengali, K.M. Jukusheva, M.B. Balakayev, R. G. Syzdykova, E.N. Zhanpeisov, S.M. Isayev, are devoted to issues of an artistic style of a writer. The academician R. Syzdyk argues that «themes, a composition, a style and descriptions of historical novels show the pinnacle of Kazakh artistic word» [2; 19]. The Kazakh literary theorist Z.K. Bisengali believes that «among all other literary genres, opportunities of the genre of historical novel are especially great, since human and social, events and problems might be displayed on a large scale, clearly in time and space, in artistic language, and with the use of a variety of tools» [3; 34].

National character, spiritual culture, worldview, mentality — all are embodied in the national language, which forms and preserves an ethnic group. The Russian linguist S.G. Ter-Minasyan claims that «the language is a treasury, a storeroom, and a piggy bank of culture. It stores cultural values of a nation in vocabulary, grammar, idioms, proverbs, sayings, folklore, art, and literature in the forms of written and oral speech» [4; 5].

Discussion

I. Esenberlin discloses original national culture with the help of such literary devices as comparison, metaphor, metonymy, epithet, and phraseological units. National coloring of poetic images is determined by comparing phenomena and objects which are specific to nomadic way of life. The novel is rich in such artistic images because the aesthetic experience of the nation has been built up over many centuries. However, national features of artistic thinking are defined not by the breadth of the use of figurative expressions, as Z.A. Akhmetova points out, but by originality of artistic and aesthetic evaluation of phenomena and objects [5; 88].

The use of comparison, or the stylistic device based on comparing objects and states with one another, contributes to the birth of vivid figurative associations, which allowed the writer to reveal national imaginative thinking fully and vividly. The choice of objects and phenomena for comparison says much about the lifestyle of nomadic people and their system of values. Since life of nomads was closely connected with nature, then comparisons are based on analogies with surrounding nature, life of domestic and wild animals, as well as ancient mythology and weaponry. Comparison has introduced a special poetry of live folk language to the narrative.

Poetic comparisons associated with the steppe landscape and natural forces are inherent in Kazakh poetry and prose:

«My soul, broad as the steppe, is placed in your little palm».

«The Khan's policy is similar to the changeable spring wind and varies according to the circumstances».

«The multi-thousand detachment of tulenguts stormed over like an avalanche in the mountains».

«Rage is like a frenetic river washing everything away in its path. The more it rages, the shallower it flows then».

«Human blood has become similar to regular water in the river for the Khan».

The analogy with running water conveys movement and rhythm in the following example: «The Kazakh troops rushed over to the valleys like a spring brook flooding the desert».

Kazakhs use comparisons with animals and birds more often than any other nation because such expressions convey a special attitude of nomadic people toward animals, which is possible only in a pastoral society. In Z.A. Akhmetov's view, poetic images of animals and birds have national-specific features for two reasons: first, they are characteristic only for steppe and desert areas, and, secondly, such word combinations have become fixed in Kazakh literature [5; 45]:

«The old man came to an end of his story like a racing horse».

«Kuralai rushed to the falling young man with the cry of a mortally wounded bird».

Interestingly, Kazakh batyrs (heroes, warriors) are compared with animals and birds, which are sacred for Kazakhs, such as a horse, a camel, a golden eagle, and a lark. Such comparisons bear a definite positive connotation in the text:

«Syzydyk rushed over to the village like a colt released from the leash».

«Suddenly, Zholaman Batyr leaned forward like a steppe eagle noticed by a fox».

«Although our people are small like larks, they could rise higher than now».

Jungars and Chinese, the enemies of nomads, are frequently compared with predators and reptiles. Analogies with jackals, vultures, and cobras have always been associated with negative characteristics, such as cunning, malice, meanness, cowardice in the minds of Kazakhs. Such figures of speech have a pronounced negative estimation in the novel:

«The Chinese rulers, like predatory vultures, watched closely everything that was done in Mogolistan».

«People were slaughtering one another like wolves, and flowers have sprouted in Mizhhiria».

«Khans, emirs, hakims like wolves from different packs broke into one herd, growling, looking around, watching one another».

«Wise Bukhar-Zhyrau knew the Chinese emperors' nature of the beast. He said that they are greedier than starving jackals, and urged the Kazakhs to sharpen their pikes».

«The rulers of Sozak and Sygnak like cobra embarked on their tails hissed at the approaching Kazakh army».

Sometimes comparisons are based on body parts of animals:

«Our steppe Desht and Kipchak are as spacious as a camel's skin».

«The steppe looked like a raccoon coat pulled out of a stuffy chest».

Extended comparisons amaze the reader with their depth and originality of poetic language. Such comparisons clearly manifest the author's point of view, who does not provide a positive or negative assessment of the characters directly, but through an accurate choice of analogies: «After the death of Shah Haydar the companions of Abulkhayr began to break away from the Horde. They were like mutts which bark only from their master's doorsteps. And when it was necessary to act independently, like greyhounds chasing a wolf, they tucked their tails quickly» [6; 40]. The colloquial expression «mutt», «tuck tails» convey the author's ironic attitude toward the renegade khans.

The juxta position of «wolf» and the «wolf-dog» illustrates a deep irreconcilable antagonism of the parties: «They hovered near each other like a mother wolf and ferocious wolfhounds and waited for the moment when they could grab each other's throat, and then roll on the ground in a mortal combat» [6; 58].

The analogy between the Dzungarian army and a bulldog in the following example indicates the extreme degree of danger bearing down on the Kazakh steppe: «Junggars were like a bulldog which clings to the throat and does not let go of its prey. And this bulldog slowly, persistently, every summer ever closer was reaching for the main vein of the Kazakh country's neck» [6; 201]. As it is known, the bulldog is one of the most dangerous fighting species of dogs and is notorious for its aggressiveness and resistance to training.

In another example, the first comparison of the enemy army with a bull also indicates a threat to the Kazakh army, while the next analogy between the Kazakh militia and a swarm of gadflies hints at the possi-

bility of victory over the enemy due to numerous lightning attacks: «The army of Shah Haidar looks like a powerful bull. And one big bull is the easiest to be overpowered by gadflies attacking from different sides. They swoop and sting it until it is unable to bear the torture, and the bull raises its tail and runs away without even giving it a second thought» [6; 98].

The history of nomads is a history of recurrent wars against foreign invaders and internal feuds. That is why carrying of weapons was the duty of each member of nomadic society. The weapon as one of the main components of material culture of Kazakh people is displayed in the following figurative comparisons:

«All ten of your sons and my brothers look like damask daggers».

«The heart of Sultan Kasim's heart was pierced by these words like by a sharp dagger».

The Kazakh nation has rich folklore traditions which have been passed from generation to generation by word of mouth since ancient times. That is why many comparisons are based on mythological images:

«Man on the Khan's throne feels like riding a fire-breathing hydra. To avoid being swallowed by it, he must feed it with his father's or his son's flesh. That has always been the only price to pay for the power over other people» [6; 87].

«Human grief is like Iskander's horns... If it is not shared with anyone, it grows with its tips inside the man, wounding his soul deeper and deeper [7].

At the household level, simple and clear analogies with human body parts were often drawn:

«Since we are the torso, then you are the head. How long will the head live without the body? If you think about it, the snow will catch the fire [7].

«Like tuberculosis erodes a patient's chest, so does Genghis' passion for conquest» [6; 92].

«The accords became muffled as if the dombra were soaked with blood» [7].

The author of the novel also uses another kind of comparison, the metaphor, which stems from an analogy between objects and pinpoints their general features. In the trilogy, the metaphor is one of the most common artistic tropes which is used for creation of vivid and memorable images. Metaphors, as well as comparisons, are usually based on an analogy between animals and humans. This trend is quite natural for people who led a nomadic lifestyle: «I think you should speak to the wolf (Abulkhair) like a wolf. I don't think he understands any other language. And we are not wretched saigas» [6; 54]. Comparison of the wolf with the saiga on the ground of force is characteristic only for the Kazakh language, since the habitat of saigas is Asian steppes and semi-deserts.

The next trope, based on the analogy with ants, emphasizes a huge quantity of enemy troops: «That year the bogdykhans were creeping and creeping to the Dzhungarian gate with ants' persistence» [6; 111].

The fixed expression «black snake» in another metaphor is used to create an image of a man who is hatching evil plans: «A black snake settled in Konur Kuldzha's chest and gave him no rest until he had a chance to revenge» [6; 226].

There are many metaphors in the novel which are based on comparing negative traits of a hero with distinctive characteristics of a snake. Thus, the following extended metaphor illustrates evil intentions of the khan: «The snake curled up in a ball in Khan's chest and did not unfold. At the last moment, the image of a man stepping on the tail of a sleeping snake flashed through Khan's mind. The snake wakes up all at once and bites to death, because it has accumulated poison during hibernation. Who knows how much poison has been accumulated in this Akzhol-biy, and whether he is going to unleash it all at a time when biting an unprotected place» [6; 211].

In another fragment, a country is compared to a river on the basis of magnitude: «Russia is a great river, and we are only a small brook. And I am struggling to let it flow like it used to do from century to century» [6; 502]. Thus, it is possible to conclude from this metaphor that the Kazakh Khanate was inferior to Russia in size.

The analogy between enemies of the nomads with wolves and jackals has a derogatory connotative meaning in the following metaphor: «Who might count on all these wolves and jackals, who, chasing one deer, bite one another? Even wolves don't do that. We can subdue all of them only with sharp fangs» [6; 21].

Another extended metaphor has specific national colouring: «Khan Ablay managed to serve as a cushion between the White King and Chinese Emperor for a long time, and when they tried to lean against it on one side, prickly feathers were crawling out of the cushion. Now the cushion has long been without a pillowcase, and feathers are flying out of it in the wind. Russian troops are pushing from one side, fierce Khiva has grabbed almost a third of the Kazakh lands from the second side, cunning and treacherous Kokand is crawling from the third side» [6; 256]. Here the lexeme «cushion» means a tool for reducing the force of impact in a collision, which is defined by the term «buffer» in the modern language. In the Kazakh language, this met-

aphor is based on a household object used by nomads in their everyday life. This example is also notable for the use of metonymy with the names of the cities of Khiva and Kokand for Uzbek conquerors.

Metonymy, or a literary device in which the name of one concept is used for another with which it is closely associated, is broadly used in the trilogy. In contrast with metaphor, which is based on similarity, metonymy works by contiguity between things. Metonymy gives special expressiveness and national originality to the narrative: «And just as now, an insatiable thousand-headed Shurshut dragon has crawled here from distant valleys, wishing to absorb them, to suck their blood and to spit out their bones, so that no memory about the ancient nation was left. But each time, having broken off its teeth, the dragon crept away across the stone desert» [6; 352]. As it is known, the image of a dragon occupies a dominant place in Chinese culture. The Chinese call themselves «descendants of a dragon», «children of a dragon», and believe the mythical creature to bring them wealth, fortune and prosperity. For many centuries, the dragon was the symbol of the Chinese Emperor. The word «dragon» stands for the Chinese country and army in the trilogy.

The national characteristic of I. Esenberlin's artistic style is the proximity to Kazakh oral culture largely due to epithets, or descriptive poetic terms. The author uses attributes from an unexpected side and creates vivid images. Epithets in the trilogy help to reveal the author's attitude toward characters and events, and allow to convey feelings and experiences of characters in a deeper way.

Emotional figurative epithets illustrate close links between nomadic people and nature in the following examples: «mirror lake», «silver fish», «giant thousand-horseshoe», «icy hurricane», «fat pastures», «fierce blizzard», «mighty forest», «ferocious storm», «fiery frost», «vital rivers», «free steppe», «merciless heat», «emerald green cane», «tangible, endless silence», «bloody lunar disk».

The writer strives to embody his ideal of female beauty using lyrical epithets and comparisons drawn from admiration for the beauty of native nature: «eyes like a bottomless lake in calm weather», «beautiful face whiter than snow», «eyes like water in a mountainous lake».

The Kazakhs always respected their elders. The author shows this ancient tradition ending with wise old men with such poetic epithets as «unsurpassed master of the word», «nightingale trills of sages».

The author admires courage and strength of Kazakh batyrs and uses such folk expressions as «living invincible memory», «fiery batyr», «uncrackable horsemen», «impregnable riders», «stately horseman», «violent temper».

Emotional evaluative epithets reveal people's suffering and pain for their homeland: «sharp shards of unreliable countries», «soul burned with hot iron», «crippled warriors», «bloody game», «cosmic disaster», «monstrous murder», «daunting battle», «wild cries», «broody frown old men», «grieving people», «a thousand-year grudge», «unquenchable mourning», «out of measure sad», «red-eyed tragedy», «scariest slaughter», «inhumane conditions», «unheard ills», «guerrilla raids».

Folklore epithets, or fixed epithets related to oral literature, pass condemnation of unfair policy of Kazakh khans: «inherent hardness of heart», «terrible Sultan», «gnawing eyes», «sheepish eyes», «fiery eyes», «ruthless severity», «severe laws», «unjustified anger».

Metaphorical epithets, which combine characteristics of a metaphor and an epithet, are used in the trilogy to describe enemies of the Kazakh Khanate and to increase the feelings of hostility and indignation at them: «all-ruining bloody invasion», «the faceless Chinese regiments», «blue faceless mass», «poisonous thorn», «cruel-hearted snake», «insatiable thousand-headed dragon», «insidious enemy».

Wide use of phraseology is another factor which contributes to national uniqueness of the language of the trilogy. By definition of the Russian linguist N.M. Shansky, an idiomatic expression is «a unit of the language which consists of two or more stressed components of word character and is fixed on its composition, structure and meaning» [8; 8]. The basis of phraseological units of the Kazakh language is mythological concepts, which stem from the depths of centuries, and are associated with cultural and historical traditions and practical experience of the nation. By using them, people demonstrated their comprehension and their attitude toward the surrounding world, as well as characterized themselves and their activities.

The Russian scientist V.N. Telia suggests that the phraseological composition of the language is «the mirror in which the language-related cultural community identifies its national identity», because it contains information about history, culture, life, customs and traditions of the nation [7; 13]. With the help of idiomatic expressions people passed down, according to the Russian linguist I.F. Buslaeva, «moral laws and common sense, which are the legacy from ancestors to be used as a guidance by their descendants» [9; 388].

I. Esenberlin displays originality of Kazakh national thinking and shows richness and uniqueness of oral language by incorporating words of edification and quotes by famous storytellers, parables, fables, proverbs, sayings, riddles into narrative. Such didactic expressions of Kazakh folklore are notable for instructiveness,

insightful thoughts, a subtle subtext, an expressive rhyme, and rhythm. Like other figures of speech, they arise from the nomads' mode of life.

Since Khan was the head of the Kazakh state, many proverbs show the attitude of common people toward their ruler:

«A hasty decision, and under the influence of anger, is the first master's enemy».

«Before you rule the khanate, learn to rule your own yurt».

«Mamai is dead, and so is your former greatness».

The nomadic way of living required that man should be a warrior, a defender of the tribe, and a breadwinner for his family:

«Wherever you can, do without any bloodshed».

«If you want to overpower a new enemy, then be a friend to an old one».

«Poor peace is better than a good argument».

«Lest the eyes should peck each other, Allah placed a nose between them».

Cattle have always been the main value of Kazakhs, that is why many folk sayings are based on similarities with domestic animals:

«Rather than being a goose among geese, be a goose among crows».

«When two camels rub against each other, a fly dies between them».

«He who betrays his native land is like a horse sick with COAG».

«When the enemy grabs a collar, the dog grabs coattails».

«Every master values his baby goat more than another's goat».

«He who is inattentive will not notice a camel in front of him».

«Better to have your own calf than a common bull».

«The food that the dog has lapped becomes inedible».

One of the main activities of nomads was hunting. Naturally, many proverbs are based on analogies with wild animals and birds:

«A maiden's love is like a fox that has flashed ahead. If you haven't managed to grab hold of her fluffy tail, you should blame yourself».

«If time is cunning like a fox, then turn into a hound to catch up with it».

«A clever wolf will always run in front of ten dogs. And it will turn to them with its fangs as soon as the dogs stretch out in line».

«When you want to measure your strength with a lion's, you should protect your ribs in advance».

«The chick in its first flight will take that which it's seen in its nest».

«Happiness is like a little bird, it always sits next to the feeder».

«Kazakhs have scattered across the steppe like kulans, and their leaders are jealous of each other».

«A crow won't peck a crow's eye».

Kazakh people have always paid great attention to education. They taught patience, hard work, endurance, kindness for youngsters:

«Rejoice at thy neighbour».

«Forty men can't out-argue a stubborn man».

«What could be more dangerous than a fire in your own home?»

«When people get fat, you can't raise them with a whip».

«Even fingers of man's hand are not the same».

«Do not throw your fur coat into the fire if you got angry with lice».

«You'd better be a head of someone's body, rather than a sole of your own».

When speaking about fixed word combinations, attention must be drawn to color symbolism in the novel. White is sacred for Kazakhs and symbolizes purity, righteousness, justice, and also high social status of a person. For instance, *aksakal*, namely, «white beard», means the tribal elder, honorable old man; «white bone» refers to the reigning families of Genghis Khan; each newly elected Khan was washed in the milk of a white mare and raised on a white felt mat. Milk and dairy products have a symbolic meaning for Kazakhs, and they have always treated their guests with *koumiss* to welcome to their home.

Unlike the Russian language, in which black is a symbol of misfortune, in the Kazakh language this color, in addition to a negative connotation, such as «black thoughts», «black snake», «black intentions», black has a positive meaning, for instance, «*kara-bukhara*» denotes a strong and numerous nation, «*karashanyrak*» refers to a sacred hearth.

Yellow symbolizes sadness for Kazakhs in such word combinations used in the novel as «yellow sorrow» for painful sadness, «sarytosek» for illness. Besides, yellow («sary» in Kazakh) is used in geographical names: Saryarka, Sarysu, Saryagash.

Red, which was initially associated with the color of the sun and fire, is associated with bloodshed, cruelty, and war in the trilogy, for instance, «a bloody game», «red-eyed tragedy», «bloody invasion».

Blue, the color of the sky and grass for Kazakhs, is used in such terms as «KokOrda» for The Blue Horde, «kokzhailau» for a summer pasture.

Conclusion

Thus, the national distinctiveness of I. Esenberlin's writing style stems from the use of immensely powerful expressive means of rich folk language. They have allowed the author to fully disclose the mode of life, national worldview, and spiritual values of the nomadic nation. It is difficult to disagree with Z. Bisengali that «the use of the art system of national prose is so strong in the novel that it produces an impression of a tale converted to a special style of narrative» [3; 8].

References

- 1 Белокурова С.П. Словарь литературоведческих терминов: учеб. пос. / С.П. Белокурова. — СПб.: Паритет, 2006. — 314 с.
- 2 Сыздык Р. Стилль художественной литературы / Р. Сыздык. — Алматы, 1997. — 95 с.
- 3 Бисенгали З.К. Казахский роман начала XX века / З.К. Бисенгали. — Алматы: Қазақ ун-ті, 2003. — 398 с.
- 4 Тер-Минасова С. Язык и межкультурная коммуникация / С. Тер-Минасова. — М.: Слово, 2000. — 146 с.
- 5 Ахметов З.А. Современное развитие и традиции казахской литературы / З.А. Ахметов. — Алма-Ата: Наука, 1978. — 327 с.
- 6 Есенберлин И. Кочевники: Историческая трилогия / И. Есенберлин. — М.: Сов. писатель, 1978. — 720 с.
- 7 Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский. — М.: Высш. шк., 1963. — 156 с.
- 8 Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты / В.Н. Телия. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. — 288 с.
- 9 Васильева В.Е. Буслаев Федор Иванович // Православная энциклопедия: [В 54-х т.]. — Т. 6 / В.Е. Васильева. — М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. — 752 с.

Р.М. Абдикулова, А.М. Оспанова

I. Есенберлиннің көркемдік стилінің ұлттық ерекшеліктері туралы («Көшпенділер» трилогиясы материалы негізінде)

Зерттеу нысанына қазақ халқының тәуелсіз мемлекет құру жолындағы сан ғасырлық күресіне арналған І. Есенберлиннің «Көшпенділер» (1978) эпикалық трилогиясы алынды, өйткені бұл шығарма жазушының ерекше қайталанбайтын стилін толық көрсетеді. Мәселенің өзектілігі көшпенділердің ұлттық ойлау ерекшелігін көрсетуге автор қолданған тілдің көркем бейнелеу құралдарын жеткіліксіз білуіне байланысты. Авторлар трилогияда ұлттық мәдениеттің өзіндік ерекшелігін көрсететін теңеу, метафора, метонимия, эпитет, фразеологиялық бірліктері сияқты қазақ тілінің көркем-бейнелеуіш құралдарына талдау жасады. Поэтикалық образдардың ұлттық бояуы негізінен шығармада көп кездесетін көшпелі өмірге тән құбылыстар мен заттарды салыстырумен анықталады, өйткені халықтың эстетикалық тәжірибесі ғасырлар бойы жинақталды.

Кілт сөздер: жазушының көркем стилі, теңеу, метафора, метонимия, фразеологизм.

Р.М. Абдикулова, А.М. Оспанова

О национальном своеобразии художественного стиля И. Есенберлина (на материале трилогии «Кочевники»)

В статье рассмотрены вопросы национального своеобразия художественного стиля казахстанского писателя И. Есенберлина. Объектом исследования выбрана эпическая трилогия «Кочевники» (1978) И. Есенберлина, посвященная многовековой борьбе казахского народа за построение независимого государства, поскольку данное произведение наиболее полно отражает особенности неповторимого

стиля писателя. Актуальность проблемы обусловлена недостаточной изученностью изобразительно-выразительных средств языка, применяемых автором для отображения самобытного национального мышления кочевников. Авторами проанализированы такие изобразительно-выразительные средства казахского языка, как сравнение, метафора, метонимия, эпитет, фразеологические единицы, которые отражают своеобразие национальной культуры в трилогии. Национальная окраска поэтических образов определяется, главным образом, сопоставлением характерных для кочевого быта явлений и предметов, которых довольно много в произведении, так как эстетический опыт народа накапливался в течение многих веков.

Ключевые слова: художественный стиль писателя, сравнение, метафора, метонимия, фразеологизмы.

References

- 1 Belokurova, S.P. (2006). *Slovar literaturovedcheskikh terminov [Dictionary of Literary Terms]*. Saint-Petersburg: Paritet [in Russian].
- 2 Syzdyk, R. (1997). *Stil khudozhestvennoi literatury [Style of Fiction]*. Almaty [in Russian].
- 3 Bisengali, Z.K. (2003). *Kazakhskii roman nachala XX veka [Kazakh Novel of the Early XX Century]*. Almaty: Kazakh universiteti [in Russian].
- 4 Ter-Minasova, S. (2000). *Yazyk i mezhkulturnaia kommunikatsiia [Language and Intercultural Communication]*. Moscow: Slovo [in Russian].
- 5 Akhmetov, Z.A. (1978). *Sovremennoie razvitie i traditsii kazakhskoi literatury [Modern Development and Traditions of Kazakh Literature]*. Alma-Ata: Nauka [in Russian].
- 6 Esenberlin, I. (1978). *Kochevniki: istoricheskaya trilogiya [Nomads: a Historical trilogy]*. Moscow: Sovetski pisatel [in Russian].
- 7 Shansky, N.M. (1963). *Frazeologiya sovremennoho russkogo yazyka [Phraseology of the Modern Russian Language]*. Moscow: Vysshaya shkola [in Russian].
- 8 Telia, V.N. (1996). *Russkaya frazeologiya: Semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokulturnyi aspekty [Russian Phraseology: Semantic, Pragmatic and Linguocultural Aspects]*. Moscow: Shkola «Yazyki russkoi kultury» [in Russian].
- 9 Vasilyeva, E.V. (2003). *Buslaev Fedor Ivanovich [Buslayev Fedor Ivanovich]*. Moscow: Tserkovno-nauchnyi tsentr «Pravoslavnaia entsiklopediya» [in Russian].

L.R. Shevlyakova, K. Suvorina

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: ksu_suv@mail.ru)***Russian Classic in Postmodern Coordinate System:
Pushkin 's Personality and Creativity in Terz 's Assessment**

The article considers features of postmodern representation of personality and creativity of A.S. Pushkin in A. Terz's work «Walks with Pushkin». The authors of the article focuses on aesthetic and philosophical principles of postmodern art, forming a special type of deconstructing letter, in the framework of which the image of A.S. Pushkin, created by the official literature, is subjected to demiphologization and decanonization. The authors focuses on the interpretation of certain aspects of the personality and creativity of A.S. Pushkin, directed by A. Terz to change the perception of the public consciousness of the image of the poet as a super-human. The analysis of the text «Walks with Pushkin» makes it possible to conclude that the revision of historical and philological material concerning the personality and creativity of A.S. Pushkin is intended not to expose the poet, but to assert the right of the creative personality to independence from any ideological systems.

Keywords: postmodernism, A.S. Pushkin, deconstruction, decanonization, demiphologization, pure art, principle of play.

The emergence and development of postmodernism as a literary direction in post-Stalin Russia was a natural response of the critical part of society to the increasing pressure from the Soviet totalitarian system, which tightly controls not only political life, but also personal, creative, spiritual.

To express a person 's need for freedom from Soviet ideology 's impersonating values, as before, has become a mission of literature because of its ability to influence and transform public consciousness. This purpose is due to the characteristic features of postmodern aesthetics, which do not correspond to the expectations of the ordinary reader, who is used to the canons of Soviet «neoclassicism». It is the attempt to destroy the existing ideological structure that explains the new, postmodern type of writing, which is based on deconstruction, understood as re-structuring any cultural object, that is, the postmodern method is based on the operation of disassembling and assembling a cultural object in a new form. In this way, postmodernists seek to «clear» the object of ideological plaque, show it in a different light, and thus free the reader 's thinking from artificially imposed ideas, images, stories, stereotypes. And since consciousness-strengthening images and ideas are actively broadcast by official culture through engaged literature, postmodernism has turned its destructive potential to Russian classical literature, or rather to its image created by Soviet official science and became the truth in the last instance.

In works of postmodernists of the first wave (A. Terz, A.G. Bitov, V.V. Erofeev). It is possible to find the main features of postmodern poetics, such as «intertextuality, play, theoretical reflection about own writing, exit abroad of literature — in the sphere of theory of literature, aesthetics, cultural studies, textual heterogeneity, the principle of nonsense, the desire to give sense multiplicity, which implies and multiplicity of interpretations, reception of «author's mask, irony, parody, often just in a form of pastiche, dual coding» [1; 160]. Contrary to the external mockery of the literary authorities of the 19th century, postmodernists perceive their activities as a separate stage of the literary process, necessary to return to literature its essence — to be an area of free manifestation of spirit, not a «servant» of one-dimensional ideological system. Therefore, Russian postmodernist writers do not aim to completely downplay the previous culture, their deconstructing letter is aimed only at the official version of this culture in the person of socialist realism, which at the level of art governs the masses, promotes the anti-human ideals of totalitarian power, allowing it to manipulate the consciousness of the multi-million population of the country.

Postmodernists decanonize 19th-century classics, first of all, as an area of vulgar and dogmatic representations deliberately created by Soviet literature for illiberal masses subject to stereotypical perception of the facts of literature history. According to I.S. Skoropanova, «postmodernists rejected the principle of ideological reading, which triumphed in Soviet society, refused to follow the demand of the partyness of literature, strongly preferring it non-involvement, independence of intellectual and artistic search» [1; 79]. Then the figures of great Russian writers, who at the will of official historians of literature play the role of predictors of revolution and socialism, postmodernists are acquired a deliberately reduced, almost cartoon appear-

ance. The rejection of various kinds of seriousness in postmodernism is due to the desire to show that hierarchization leads to inequality in the sphere of ideas, and therefore to the emergence of stereotypes of consciousness, faith in the unity of truth — the foundations of totalitarianism. When creating an alternative to official texts of culture, postmodernists «expand the artistic space of the work by «meta-text», which means all connotations added by the reader to the denotative meaning of words in the text, i.e. «simple textual meaning» [2; 192]. Unlike dogmatic texts of Soviet literature, postmodern text guides the reader to a creative, critical, problematic reading that forms a pluralistic view of things. At the same time, the postmodern author often uses a mask to distance himself as a biographical personality, thus showing that what the hero author said may not be shared by the personality author. Such a split of the post-modern writer is intended to demonstrate that he does not possess the ultimate truth in any question, and therefore the choice is always for the reader.

The inextricable connection of postmodernist creativity with Russian literature of the 19th century is carried out primarily through an appeal to the personality and creativity of A.S. Pushkin, who occupies a central place in the gallery of Russian classics. The poet's image and works become the main source of literary activity of many writers of postmodern direction. However, in the system of postmodern coordinates this image takes on a slightly different outline, because in this case it is not copied from the already known, but is rethinking in order to turn the poet from a bronze idol, «copper rider», «stone guest» into a living free artist.

One of the most successful attempts of postmodern deconstruction of the image of A.S. Pushkin, certainly belongs to Andrei Sinyavsky, the author of the famous «Walks with Pushkin», published under the pseudonym Abram Terz. The postmodern setting on the subjective assessment and the interpretative freedom of Pushkin's personality and creativity is evident already in the title, which assumes the treatment of the great poet not as an unquestioned authority in the field of poetry and thought, but as a living, multifaceted personality. By refusing to recount the already known social-realistic truths about the poet, which primitive his real internal content, Terz debunks the lube propaganda image of the poet and tries to reconstruct his true appearance, even if it is perceived as an abuse of genius. As an artist, Terz sees his task in returning qualities such as freedom love, dissent, ease to the poet, as the absence of these character traits is particularly acutely felt under a totalitarian regime. The image of Pushkin, put to the service of the state, turns out to be false in the eyes of Terz, as an unbiased analysis of biographical and literary materials indicates the existence of «another» Pushkin. Terz suggests that «it is easier for us to comprehend Pushkin not from the front entrance, forced by crowns and busts with the expression of irreconcilable nobility on the chel, but with the help of anecdotal charges returned to the poet by the street as if in response and in retaliation for his loud glory» [3; 7].

During the deconstructing research of Terz this updated image of the poet appears, and from the first pages literally shocks with the surprise. Thus, Tertz's task consists in comprehension of uniqueness of Pushkin, but not in the proof of its revaluation by contemporaries and descendants. It is absolutely incorrect to perceive «Walks ...» of Tertz as the criticism as such position is not inherent to the postmodernist at all. Tertz does not criticize, and prefers «tease, enrage (using along with solid sources of semi-comical and «folk» material), to enrage (familiarity of the attitude towards Pushkin), to dumbfound (singularity of the offered treatments and concepts), to irritate (fragmentariness of statement, the unacademic nature of the used language)». In this sense Terz proves as the successor of that poetic line which was put by Pushkin. «Pushkin did not develop and did not continue, and teased tradition, continually stumbling in the parody and with its help receding from a way, trunk in the history of literature, aside. He went not forward, and sideways. Only afterwards works of school and the opera he was bend upwards and brought to the highway. He selected country lane» [3; 27, 28].

Terz implements the postmodern principle of the game in relation to Pushkin, his heroes and official interpreters of his personality and creativity. The sense of humor, which permeates the whole text of «Walks...» serves as a means of opposing the bureaucracy, the efforts of which Pushkin was turned into a mythical figure of a cultural hero, giving «dark» people the fruits of enlightenment. It contributes to demiphologization and in places almost area language of the author, which is intended to provoke the reader, «revive» channels of his perception. Pushkin in the representation of Terz is «our Charlie Chaplin, the modern ersatz-Parsley, who got dolled up and became adept into the rhyme» [3; 8]. His creative environment, the workshop of his style and method is a bed. It is not unexpected that «such Pushkin» caused an unprecedented scandal in the official literary and ideological Soviet environment [4;104]. This is understandable when in the narrative of the first steps in literature instead of a fateful meeting with Derzhavin the reader faces such

an interpretation: «On skinny erotic legs ran Pushkin into great poetry and made a fright» [3; 13]. Epatage replicas to Pushkin are by no means an end in themselves, they serve the main task of Terz's work. It is not difficult to prove this, for the completeness of the picture we will give from «Walks...» statements about Pushkin of a different nature, which supporters of the civil trial of Terz somehow do not take into account: «Pushkin for all managed to write everything», managed to give us a whole universe, «caught passes for Russian literature for centuries to come», from Pushkin in literature began progress, «Pushkin — a golden section of Russian literature», he became Russian Vergilius, etc. [3].

When Terz reflects on the qualities of Pushkin's personality, which have a family attitude to the poet at the level of anecdotes, bars, stories, the author-character «Walks...» subjects all these folklore texts of demetaphorization, which allows to translate the conditional into a real biographical plan. As a result Pushkin's image as poet who is formed: 1) refused image of the superman — the demonic personality (an image which was actively cultivated in Pushkin time on the example of Napoleon and Byron), instead of the eminence over the contemptible world chose absolute acceptance of the world («world family»); 2) was able, in general, to get rid of more subtle temptations: in the demonstration of a living face to enjoy the privilege of genius and to attribute to himself-man impassive tricks of the Poet; 3) showed the desire and will to preserve their individuality, think and behave naturally, even knowing that this attracts increased attention, often not always endorsing; 4) enriched the poetry heritage with a huge volume of personal material, without trying to paint his image, as a result of which his appearance became close and understandable even to those who never met Pushkin; 5) gave ordinary life, devoid of event, unprecedented brightness, unusual, eccentricity, exotic, etc. This explains the reaction of the public: genius, but his own (property person), with which you can be «on a friendly foot». The undisputed and unquestioned Pushkin authority puts no pressure on anyone. And from countless anecdotal stories does not pale. And the reason for this lies not only in the poet, but also in the person, claims the author of «Walks...» Pushkin's work, according to Abraham Terz, marked not only the birth of Russian literature and its entry into the world arena, but also — most importantly — the emergence in Russia of such a phenomenon as individuality, which as a factor of historical importance received a wide public resonance. Pushkin demonstrated by his example that «man simply» (private person) to be not sick, updated and strengthened the status of the individual in the callous state system.

It is obvious that Pushkin individuality causes great sympathy on the part of the author of «Walks...», although he does not avoid talking at all about such aspects of the poet's character, about which Pushkinistics preferred to keep silent. As the essayist, free from the principles of scientific character, kind of negligent metaphorical strokes, trying means of the stylistics to show the feeling of ease, freedom, ease, carelessness, impudence, natural intimacy, emotional openness, virtuosity radiated by Pushkin, Abram Terts does a sketch of his dynamic psychological portrait. The writer collects together everything that is scattered throughout many Pushkin works and memories of him and that corresponds to his personal idea of the poet, sets the task of capturing the spirit itself, which radiates the personality of the poet (poetic and human). Avoiding sternness in Pushkin's image, Terz is still not alien to the reception of incision, humorous sharpening certain features of Pushkin's personality and creativity. After as if a serious entry Abram Terz suddenly turns to a joking, eccentric statement of thoughts, and vice versa: «Before Pushkin there were almost no easy verses. Well, Batyushkov. Well, Zhukovsky. And we stumble. And suddenly, quite unexpectedly, with nothing, with no one comparable reveruses and turns, speed, interference, jumping, ability to garch, gallop, take obstacles, make twine and then pull, then stretch verse. But before dancing like this, Pushkin had to undergo lyceum training — to learn to unravel, to develop flexibility in speeches known to be not serious, to nothing obliging and engaging mainly by the ease of tone, with which there will be a conversation around objects of nothing, devoid» [3; 9].

Of course, it should not be forgotten that «Walks with Pushkin» is not a purely literary study, in them the philological analysis is connected with the inherent artistic prose game beginning. At the same time, «the organizing center of the work appears — and it is underlined at all levels of the structure of the text — the author himself, which inevitably causes the reader to feel the subjectivity of the narrative: the central character appears here at all not as the reader meets in the actual philological works» [5; 55]. The author of «Walks with Pushkin» prefers to strictly follow the chronology about the process of becoming the talent of the poet: the development of the plot is not due to the exact follow-up to the dates of life and creativity, but to the movement of thought leading to the understanding of what pure art is — this is how the Poet's idea of his (art and poet) high purpose is realized. And therefore poetry — Pushkin! — concerned with «the transfer of the surrounding life into poems» [6; 53], finds «universal silence»: «meticulously served as a garnish to the Pushkin general scale» [6; 55]. Pushkin at A. Sinyavsky truly, so to speak, is vast and eludes from all the

characteristics given to him by critics and readers: «Conflict with the world, break with morality, with society — and almost sanctity, goodness, lying on people of art, their strange influence, public authority. Pushkin! — after all, it is almost a state decree, the cornerstone of the embracing all mankind family and order — this is Pushkin who told: «Go away — what poet matters to you»? And we are not offended, we all care about him, we recognize his chart over us and the right to judge everything from his bell tower» [6; 118].

In our opinion, Terz's key artistic task was not to present Pushkin as «bad» or «good», as these categories are irrelevant to postmodern art. Terz presents simply «another» Pushkin, from this in «Walks...» there is a feeling of the presence of two authors, Professor Sinyavsky, who recognizes the genius and cultural significance of the poet, and his double-trickster Terz, who points out that this genius stems from no place from where it is used to bringing out official minds. For example, very combatively the author debunks the myth of Pushkin as a thinker and in the meantime he supports this with the real statements of the contemporary: «He did not play, but lived, joking and playing, and when he died, having played too far, Baratynsky, it is said, together with other commissioners broke the papers of the deceased, among which, for example», Copper Horseman, «exclaimed: «Can you imagine what amazes me most about all these poems? An abundance of thoughts! Pushkin is a thinker! Could that have been expected?» (I quote from the speech of I.S. Turgenev at the opening of the monument to Pushkin in Moscow)» [3; 12].

Anyway, Terz's efforts are limited to depriving Pushkin's personality and creativity of such dimensions as politics, nationalism, messianism, social order. Therefore, in contrast to Pushkin-colossus's usual image, Terz portrays him as a singer of ease. «Ease is the first thing we take from his works in the form of the most general and instant feeling. Ease in relation to life was the basis of Pushkin's world view, aspect of personality and biography» [3; 9]. In this ease Terz sees the reason that Pushkin becomes the founder of «pure art», which implies independence from any limiting factors in the form of time and space, politics, social stereotypes, etc. Undoubtedly, in Pushkin's poetry it is possible to find many other, no less, and perhaps more important features, but Sinyavsky focuses his attention on the liberation and emancipation of the poet, speaks of him as a free artist and, more broadly, a free, independent person from the state. Terz and Pushkin, walking through the «garden of Russian speech», oppose the Leninist demand of the party of literature literary game. Terz's Pushkin — singer of free art, evading the tasks imposed on him by society, dissent, dissident — speaking the language of the XX century [4; 105]. Pushkin Terz's creativity is regarded as pure art and the highest type of artistic creativity: «Pure art is not a doctrine invented by Pushkin to facilitate life, not a sum of views, not a fruit of many years of searches, but born in the chest inadvertently and without purpose, as love, as a religious feeling, not subject to control and coercion — force» [3; 120]. In this sense, it is difficult to say that Terz is trying to give an objective assessment of Pushkin's personality and creativity, as he understands that this is impossible because each new generation applies its optics, forming the image of a poet. What seemed completely objective about the poet yesterday already looks quite arbitrary today. Therefore, Pushkin Terz is sort of a projection of the author of «Walks...», he identifies himself with genius on the principle of commonality of aesthetic settings. After all, not just so Terz chooses Pushkin for his walks, not someone else in whom he does not see a potential ally in the «crusade» against the social order as the main driving force for the development of Russian literature.

The gravity to ease deprives the author's image of Pushkin and the seriousness necessary for the traditional image of the predictor of the forthcoming triumph of social justice and the fighter against imperialism. According to Terz, Pushkin fought only for freedom of art. This was evident in the fact that many of his works are defiantly parody, controversial for his time, although we are used to seeing the poet as the instigator of the tradition of realism. Realism for postmodernists is primarily related to limiting the possibilities of art, to forcing the artist to record reality. So Terz makes a new discovery — Pushkin is not a realist at all, he despises this direction, rather than being his instigator, which is usually proved by «Belkin's tales» and «Eugene Onegin». «His prosaisms, triviality, simplicity to a large extent were built as illegal techniques, hoping to shock the public. Reality appeared, as the devil from the hatch, in the form of a frivolous joke, a daring exception, which confirmed the rule that it is not accepted to talk about it in society» [3; 57].

Separately, Terz talks about the novel «Eugene Onegin» and, of course, does not see it as an «encyclopedia of Russian life». For him in the basis of the work poetry chatter, again free from some literary programs. «Pushkin purposefully wrote a novel about nothing. In «Eugene Onegin», he only thinks how to get away from the duties of the storyteller. The novel is formed of excuses that take our attention to the fields of the poem page and prevent the development of the fabula chosen by the writer» [3; 52].

The whole work of Terz is an apologies of Pushkin — the man who lived the life of a poet (not a statesman, not a prophet, not a historian, etc.). And the culmination of this apologies can be called

Terz's shocking passage about Pushkin's spiritual emptiness as a guarantee of his openness to the world. Here Terz frees Pushkin from even the measurement of human, comparing him to some divine instrument, to Mozart, who called himself «the pipe of God». «When communicating with everyone, everything is welcome, Pushkin seemed alternately native and alien to everyone», — brings to Terz the formula of Pushkin elusive ability. Here the principle of free art reaches its apogee, as artistic creativity must be deprived of even such dimension as ethics. With the same inspiration and sympathy, the artist can portray both a virtuous and flawed person without getting up on either side. And this is again a postmodern rethinking of the essence of art, because, according to a well-known statement, Russian literature from the initial stages of its development was anything, but not literature. This means that she performed the functions of philosophy, sociology, ethics, history, religion, that is, she was always a «servant» of society, gradually losing her autonomy, self-sufficiency. Therefore, Terz sees Pushkin as the pioneer of poetry as the vast spaces of individual expression.

In the passage about Pushkin's spiritual void, first of all, Terz discovers and glorifies in Pushkin relativistic attitude to the surrounding world. This consistently relativistic concept of perception of Pushkin creativity and leads the author of the book to a completely natural and logically justified conclusion: «Emptiness is Pushkin's content. Without it would not be full, it would not be, as there is no fire without air, inhalation without exhalation. First of all, it ensured the susceptibility of the poet, who obeyed the charm of any whimsy and colour absorbed by the hasty picture...» [3; 42]. And indeed, if we consider that Sinyavsky is right and Pushkin's attitude to everything around him and really was relativistic (friendly-indifferent absolutely to everyone), it simply makes no sense to talk about any depth of Pushkin's creativity. «The poet does not live as he writes, but rather as he lives» [3; 85]. Relativistic equalizing of everyone and everything in principle excludes any hierarchy of values, meanings, true and incorrect, true and false, top and a bottom, light and darkness, deep and superficial: «The frivolity was the main, main property of character of Pushkin» [3; 10]. If everything and everything is equalized, it loses any value and meaning content, because the world without hierarchy turns out to be amorphous. It is not surprising that the relativist Pushkin finds himself in this book similar to Khlestakov, who, according to N.V. Gogol, «speaks and acts without any consideration», Similar to Khlestakov Pushkin and becomes for Sinyavsky-Terz the visible embodiment of the relativistic ideal of the artist...

Does Terz condemn the poet? Does he justify him? Neither. Postmodern interpretation involves the return of Pushkin's right to remain in history as his contemporaries knew and as he considered himself. And the modern reader will return the right to read Pushkin works in his own way, without official signs and guides. In this case, there is a chance to get acquainted with «real» Pushkin. Terz, like other Russian postmodernists, was well aware that at first the canonized and subsequently mythologized personality of the writer could have a negative influence on public consciousness. Terz opposes Pushkin's interpreters boasting that they have known the nature of his genius, pasted the right label. Terz with his «Walks...» calls for the return of Pushkin to the right to speak with his voice, and to his contemporaries the right to live with his mind: «Some people believe that you can Pushkin. I don't know, I didn't try. You can walk with him» [3; 110].

References

- 1 Скоропанова И.С. Русская постмодернистская литература: учеб. пос. / И.С. Скоропанова. — 3-е изд., изм., и доп. — М.: Флинта; Наука, 2001. — 608 с.
- 2 Ильин И.П. Ризома / И.П. Ильин // Современное зарубежное литературоведение (Страны Западной Европы и США). Концепции. Школы. Термины: энцикл. справоч. — М.: Интрада, 1996.
- 3 Терц А. (Синяевский А.Д.) Прогулки с Пушкиным / А. Терц, (А.Д. Синяевский). — М.: Глобулус, Изд-во НЦ ЭНАС, 2005. — 112 с.
- 4 Машенко А.П. Деканонизация образа А.С. Пушкина в литературе первой волны русского постмодернизма / А.П. Машенко // Вопросы русской литературы. — 2012. — № 23 (80). — С. 100–110.
- 5 Карлов А.С. Поэтика филологического романа А. Синяевского (А. Терца) // Вестн. Рос. ун-та дружбы народов. Сер. Литературоведение, журналистика. — 2012. — № 4. — С. 54–66.
- 6 Синяевский А. Чтение в сердцах / Андрей Синяевский (Терц Абрам). Путешествие на Черную речку. — М.: Захаров, 1999.

Л.Р. Шевлякова, К. Суворина

Постмодерндік координаттар жүйесіндегі орыс классикасы: Терцтің бағалауындағы Пушкиннің тұлғасы мен қызметі

Мақалада А. Терцтің «Пушкинмен серуендеу» шығармасындағы А. Пушкиннің тұлғасы мен шығармашылығын постмодерндік бейнелеу ерекшеліктері қарастырылған. Мақала авторлары ресми әдебиеттануда жасалған А.С. Пушкин бейнесіне, демифологизация мен деканонизацияға ұшыраған, деконструктивті жазудың ерекше түрін қалыптастырған постмодерн өнердің эстетикалық және философиялық принциптеріне назар аударды. Автор А.С. Пушкиннің тұлғасы мен шығармашылығының жекелеген аспектілерін түсіндіруге басты мән берген, яғни А. Терц ақынның образын тәкаппар адам ретіндегі қабылдаған қоғамдық сананы өзгертуге бағытталған. «Пушкинмен серуендеудің» мәтінін талдау А. Пушкиннің тұлғасы мен шығармашылығына қатысты тарихи-филологиялық материалдарды қайта қарау ақынды әшкерелеу үшін емес, шығармашыл тұлғаның кез-келген идеологиялық жүйеден тәуелсіздік алу құқығын растау үшін жасалған деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: постмодернизм, А.С. Пушкин, деконструкция, деканонизация, демифологизация, таза өнер, ойын қағидасы.

Л.Р. Шевлякова, К. Суворина

Русская классика в постмодернистской системе координат: личность и творчество Пушкина в оценке Терца

В статье рассмотрены особенности постмодернистской репрезентации личности и творчества А.С. Пушкина в произведении А. Терца «Прогулки с Пушкиным». Авторы статьи акцентируют внимание на эстетических и философских принципах постмодернистского искусства, формирующих особый тип деконструирующего письма, в рамках которого образ А.С. Пушкина, созданный официальным литературоведением, подвергается демифологизации и деканонизации. Авторы сосредотачиваются на интерпретации некоторых аспектов личности и творчества А.С. Пушкина, направленной А. Терцем на изменение восприятия общественным сознанием образа поэта как сверхчеловека. Анализ текста «Прогулок с Пушкиным» позволяет сделать вывод о том, что пересмотр исторического и филологического материала, касающегося личности и творчества А.С. Пушкина, преследует цель не разоблачить поэта, а утвердить право творческой личности на независимость от любых идеологических систем.

Ключевые слова: постмодернизм, А.С. Пушкин, деконструкция, деканонизация, демифологизация, чистое искусство, принцип игры.

References

- 1 Skoropanova, I.S. (2001). *Russkaia postmodernistskaia literatura [Russian postmodern literature]*. (3d ed.). Moscow: Flinta; Nauka [in Russian].
- 2 Ilin, I.P. (1996). Rizoma [Rizoma]. *Sovremennoie zarubezhnoe literaturovedenie (Strany Zapadnoi Evropy i SShA). Kontseptsii. Shkoly. Terminy — Modern foreign literature (Countries of Western Europe and the USA). Concepts. Schools. Terms.* Moscow: Intrada [in Russian].
- 3 Terz, A. (2005). *Prohulki s Pushkinym [Walks with Pushkin]*. Moscow: Hlobulus [in Russian].
- 4 Maschenko, A.P. (2012). Dekanonizatsiia obraza A.S. Pushkina v literature pervoi volny russkoho postmodernizma [Decanonization of the image of A.S. Pushkin in the literature of the first wave of Russian postmodernism]. *Voprosy russkoi literatury — Issues of Russian literature*, 2, 100–110 [in Russian].
- 5 Karpov, A.S. (2012). Poetika filolohicheskoho romana A. Siniavskoho (A. Terts) [Poetics of the philological novel A. Sinyavsky (A. Terz)]. *Vestnik Rossiiskogo universiteta druzhby narodov — Journal of the Russian University of Friendship of Peoples*, 4, 54–66 [in Russian].
- 6 Sinyavsky, A. (1999). Chtenie v serdtsakh [Reading in Hearts]. (*Andrei Sinyavsky. Terz Abram*) *Puteshestvie na Chernuiu rechku — (Andrei Sinyavsky) Terz Abram. Journey to the Black River*. Moscow: Zakharov [in Russian].

L.M. Kharitonova, K. Kaletkenova

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: maks_141191@mail.ru)*

Terminosystems of literature as an object of comparative study

The study of various aspects of terminal science, such as the status, functioning and scientific description of thermosystems formed in different cultural, linguistic and scientific traditions, is becoming increasingly relevant today, including for solving issues of optimization of the process of translation of terms from one language to another. The present article is concerned with some of the problems of studying terminology in literature due to the specifics of humanitarian knowledge and literature as a science. Modern scientific communication requires comparative study of the conceptual-terminological «tools» developed in different languages as a universal means of consolidating the results of cognitive activity. Justification of the specificity of the composition of terminology systems, semasiological structure of values and logical-formal connections of terms, methods of their definition are considered as essential aspects of the study of the research apparatus of literature, which allows to characterize the peculiarities of linguistic and professional thinking in different cultural and linguistic traditions.

Keywords: literature, terminology, terminosystem, comparative analysis.

The intensive development of humanitarianism in the integrated space of world science contributes to the active development of processes of scientific interaction and communication. Introduction of new information technologies and telecommunication facilities creates the basis for carrying out scientific activity at a qualitatively new level, provides an opportunity to implement new models of distributed scientific environment built on technologies of remote access to information resources and computer communication facilities. In this context, the processes of linguistic, cultural and scientific communication are significantly intensified, which leads to the need to systematize and standardize the systems of scientific terms developed in different languages, which function in the professional sphere. The study of various aspects of terminal science, such as the status, functioning and scientific description of thermosystems formed in different cultural, linguistic and scientific traditions, is becoming increasingly relevant today, including for solving issues of optimization of the process of translation of terms from one language to another. This important problem requires both theoretical research in the field of terminology and the solution of practical lexicographic problems of an applied nature.

By scientific terminology, following D.S. Lotte, we will understand ordered sets of terms used in a certain field of knowledge, contrasted with disordered [1; 72]. It should be noted that various aspects of terminal science are actively studied in modern linguistics. Researchers are interested in the general linguistic issues of terminology formation semantic and functional-stylistic principles of terminology systems. Principles of formation of thermosystems of developing sciences, ordering of structure of thermosystems of already established sciences and socially communicative spheres, structuring of general features and methods of thermosystems formation are also considered.

In general, the whole set of scientific concepts of terminology study can be conditionally divided into normative and descriptive [2; 7]. The normative approach developed in the works of the first domestic terminology in the 1930s-1940s (Timofeyeva, Shmelyova, Superanskaya, Podolskaya, Vasileva). The researchers formulated the basic characteristics of the term from formal, functional and semantic perspectives, such as unambiguity and completeness, consistency of semantics and lack of synonyms, conformity with language norms, brevity, invariance and systemicity. This approach identifies terminology from the sphere of natural language and considers it as a set of special lexical units separate from the general language. Later, a descriptive approach to terminology was formed (Greenev-Greenevich, Leychik). Within this approach, the term is understood both as a unit of language and as a unit of professional speech. Some basic characteristics of the term have been rethought, and terminology has become to be studied by methods of linguistic theories.

The terminology of the humanities as a specific field of scientific speech became the subject of terminal science relatively recently, as this discipline was originally developed due to the need to solve the applied problem of standardization of scientific and technical terminology. However, recently there has been a significant increase in interest in the study of meta-languages in the social and human sci-

ences, which is due to a number of extralinguistic factors that determine the peculiarities of modern social and cultural development of society.

At the same time, because of its specificity, humanitarian terminology appears to be a more complex subject to study. Researchers note that compared to natural scientific terminology, it is characterized by such characteristics as greater conceptual inaccuracy, multi-value, valuability, stronger and more tangible connection with the general language. This is largely due to extralinguistic causes and the nature of humanitarianism as a form of knowledge of reality. While the principles of natural and scientific disciplines are based on the consistency of some physical laws, reveal their physical essence regardless of social importance, the nature of the humanities is connected with the idea of the principle heterogeneity and incomplete world, they are interested in socially and culturally conditioned forms of activity. The study of these specific features on the material of different social and human sciences is devoted to the research of A.A. Makarova, O.N. Shmelyova, I.B. Semyonova, N.P. Timofeyeva (terminology of economics), S.P. Khizniak, T.A. Moskalenko, T.A. Lazdin (terminology of Jurisprudence), I.Y. Berezhnavskaya, S.N. Vinogradov, N.V. Bugorskaya, V.V. Antimirova (terminology of linguistics).

The greatest interest for our work represent the researches of K.M. Ushakova, I.Y. Eliseeva, I.A. Degtyaryova devoted to the study of terminology of style and literature. The authors note that the conceptual apparatus of these disciplines has a number of important characteristics related to the specificity of the literature science itself, the breadth and diversity of the tasks before it: «Awareness of the essence and purpose of literary creativity, introduction with the arsenal of artistic techniques, visual and expressive means of poetry language <... > education of reading taste and public opinion about literary phenomena, development of criteria for their evaluation, methods and methods of analysis, commenting on literary texts <... > improvement of writing skills, synchronous and asynchronous description of the literary process, etc.» [3; 272]. The difficulties in categorizing literary concepts arising from the breadth and multidimensional nature of the subject matter of study are also pointed out by foreign researchers: «after all <... > we are only beginning to learn how to analyze a work of art in its integrity; we are still very clumsy in our methods and their basis in theory is still constantly shifting» [4; 33].

That is, the fundamental specificity of literature science is due to the subject of scientific study, which is understood to be the historical and literary process in a broad sense. In this connection, literature, performing the functions of accumulation of scientific facts, their systematization and reflection, at the same time remains to a certain extent a science of subjective and variable. It can often be said that literature itself is a form of artistic creation aimed not so much at reflecting objective reality as at transforming it. In addition to objective information, facts perceived intelligently and subject to strict scientific description, an emotional-intuitive component of literary knowledge is important here, due to the direct, emotional-sensual perception of the text. As an essentially integrated discipline, literature includes both a special field of knowledge as one of the humanities, and a field of culture and artistic creation, and a sphere of domestic communication.

Thus, literature as a social science takes an intermediate position between the aesthetic direction of human knowledge, which includes the sphere of artistic and visual arts, and the humanitarian fields of knowledge. In each of these spheres, literature draws on specific techniques of scientific description. The importance of such categories as artistic value in it predeterminates the gravity towards emotionally colored subjective-evaluation structures, while the nature of the humanities requires informative saturation of texts, systemicity and rigour in the application of the conceptual apparatus. The image of the scientific subject of literature is postulated on the basis of the definition of general laws of development of fiction (theory of literature), methods of analysis of works of writers (literary criticism), history of development of literary process as a whole (historical literature).

The mobility, variability and importance of the subject of literature, both in synchronic consideration and in historical perspective, naturally entails dynamic processes of rethinking and transformation of terminology. The intensification of literary meta-language is formed in close connection with psychology, ethics, philosophy, aesthetics. The dynamics of phenomena of social development, aesthetic representations and ideological principles of society are accordingly reflected in the development of terminology systems of literature. The philosopher and literary scholar A. Losev on this basis put forward and justified the principle of historical variability of the content of theoretical categories of literature, which is accordingly reflected in the semantic mobility of the units of the conceptual apparatus. At the same time, the meaning of the term is complicated by additional emotional-tint connotations, can be transformed under the influence of dynamic context use of the term, vary significantly depending on the individual views of the researcher and dominant cultural-historical concepts affecting the usual content of a term.

As a result, literary terminology exists as a fundamentally open system that is difficult to clearly systematize and parameterize. This feature was formulated within the framework of the historical and theoretical direction, which argued that in humanitarian knowledge science is determined not by the rigidity of the system of definitions, but by the completeness of the study. The regularity of conceptual and linguistic structures in literature is specific. They record not objective facts and patterns of the physical world, but unique phenomena of artistic verbal creativity, subject to constant interpretation, reflection, assessment and reassessment. Terminological units tend to serve as representants of aesthetic categories, making it possible to have a pronounced evaluation component in terminology.

Socio-cultural, historical-literary conditionality, importance of subjective-personal beginning of both author and interpreter of literary work fundamentally affects degree and quality of manifestation of the most important properties of the term as a special unit, such as consistency of semantics, unambiguity, priceless, stylistic neutrality [5; 55]. The meta-language of literature is heterogeneous and multi-layered, reflecting the terminosystems of various methodological and artistic directions that dominate during one period or another of the historical and literary process. All this makes it difficult to classify and typologize the phenomena studied by literature. It can be argued that virtually clear, consistent criteria for defining and systematizing terms of literature have not yet been worked out.

Another important feature of literary terminology is its close connection with natural language, which in a certain sense is also the object of the description of this science, an integral component of the historical and literary process. Thus, in the terminological systems of English-language literature there is a significant amount (65.5 % to 86.6 % of the vocabulary) of so-called consubstantial terms, that is, such terminology units, which have orthophonic equivalents in the general language, fully coincide with them graphically and in sound form. Such terms exhibit a much higher degree of multitasking and variability. For example, the dictionary definition of one of the key terms of the literature «form» emphasizes the existence of different meanings and understandings of it in English-language literature: «Form, a critical term with a confusing variety of means. It can refer to a *GENRE (e.g. 'the short story form'), or to an established pattern of poetic devices (as in the various *FIXED FORMS of European poetry), or, more abstractly, to the structure or unifying principle of design in a given work» [6; 100].

These properties of the scientific and categorical apparatus of literature, its considerable conditionality with national, cultural social characteristics, dependence on the general language determine the uniqueness and specificity of terminological buildings formed within the framework of different linguistic and national philological traditions. The cultural essence, social history and mentality of language significantly affects the characteristic of the term. Therefore, the peculiarities of literary terminology are particularly pronounced when comparing terminosystems of different languages. Comparative analysis of lexico-semantic and lexicographic characteristics of scientific apparatus of literature, formed and functioning in different languages, principles of their correlation and correlation, becomes a pressing task of linguistic research, having both theoretical and applied significance.

Comparative study of terminology in the Russian-speaking and English-speaking literary traditions involves solving a number of tasks: analysis of terminology buildings recorded in English-speaking and Russian-speaking terminology dictionaries, identification of principles of selection of terms and formation of categorical apparatus, regular models of terminology education; Identification of the scope, boundaries and structure of terms, dynamics of their semantic transformation, types and trends of variability; Definition of principles of language design and logical-semantic organization of definitions of key terminology units. The source of the study can be both literary, industry stylistic dictionaries and encyclopedias, push dictionaries, and literary texts themselves for the analysis of the native use of terms.

The study of the body of terms reveals significant differences in methodological approaches to literary analysis, segmentation of phenomena of historical and literary process within the framework of a specific cultural and linguistic scientific tradition. They make it possible to draw conclusions about the semantic value of terminological units, their usability, systemicity, termino-educational ability, combination.

One method of comparing units of different terminosystems is to analyze the principles of their fixation, that is, different methods of definition. The study of different approaches to the procedure of definition, modeling of terminological definitions, the presence of which is considered one of the conditions for the definition of a language unit as a term, allows to identify specificity and universal features of different terminosystems in Russian-language and English-language literature. The definition, as a category intended to describe the essential and distinctive characteristics of the objects or to reveal the meaning of the concept, must meet a number of universal requirements arising from the logic of scientific knowledge. Among these

are the need to define the term through the nearest genus and species difference; the principle of proportionality; logical consistency, clarity and acutance. The view characteristic must be a characteristic or a group of characteristics that are specific to the term and are not present in other concepts that belong to the same genus; a definition should not be defined through a concept that itself required definition; definition should not be only negative [6; 30].

As a tool of analysis, it is advisable to use the classification of definitions proposed by D.P. Gorsky, which involves their division into contextual, aspective and genetic (inductive). In contextual definitions, the meaning of a term is defined by some context or set of contexts on the basis of which it can be formulated. Such definitions are based on the identification of the «scope of definitions» of the term rather than its meaning» [7; 51]. The essence of classification and genetic definition consists in definition of a concept through its assignment to a certain class and specification of defined objects among this class of concepts — by some properties or methods of their formation, description, construction. According to researchers, the aspective type of definition formation is the most productive in the practice of term definition due to its logical-semantic universality, structural stability and compositional clarity.

In general, the principle in the definition is to follow the logic of a characteristic internal structure, in which the defining structure is more difficult to define from the point of view of the syntax structure. This complexity results from the fact that «the verbal definition of a term is an explanation of its meaning, anchoring in language the results of an analysis of a defined concept» [8; 30]. Thus, the most essential is the deletion of two opposing types of formal description of terms: descriptive (contextual definitions) and ancestral (classification definitions).

Another method of comparing terminosystems in different languages is a semantic analysis of terms based on a quantitative-descriptive statistical method, which allows to identify the volume and semasiological structure of terminological values, to detect their multi-meaning and semantic mobility. According to I.I. Mihina, multivarioussness is a characteristic feature of terms of English-language literature: «The same terms of literary genres become either indeterminate-significant, equivalent, or multivalued. At the same time, dictionaries reflect some components of the value, there are no others, there is a difference in their qualitative and quantitative composition. « Thus, the concept of allegory can be interpreted as a literary form: «a story or visual image with a second distinct meaning partially hidden behind its literal or visible meaning»; as a way of realizing an indirect meaning: «a description of one thing under the guise of another suggestively similar...»; as a form of narrative «a form of representation that functions as a trope, lying somewhere between personification and metaphor....» [9; 120]. The multi-meaning of literary terms is related both to the functioning of the term as a unit of language and to the dynamics of the development of the science of literature. In different terminosystems it can manifest in different ways: in the form of semantic variability, heurisey, ambisey, polysemy.

Thus, the terminology systems of literature have a number of essential features, both due to the general nature of humanitarian knowledge in general, and to the specificity of literature as a science, its subject matter, and the dynamics of development. The active development of scientific communication actualizes the study of conceptual-terminological «tools,» which have developed in different languages, as a universal means of forming thought and scientific knowledge, consolidating the results of cognitive activity. The justification of the specificity of lexicons of terminology systems, semasiological structure of values and logical-formal connections of terms, ways of their definition and lexicography will allow to characterize essential features of the research apparatus of literature, peculiarities of language and professional thinking in different language traditions, the process of accumulation and understanding of knowledge in the science of literature.

References

- 1 Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Д.С. Лотте. — М.: Изд-во АН СССР, 1961. — 158 с.
- 2 Шмелёва О.Ю. Терминологические процессы в синхронии и диахронии (на материале английского языка) / О.Ю. Шмелёва. — СПб.: Изд-во СПбГУ ЭФ, 2010. — 120 с.
- 3 Федотов О.И. Литературоведение / О.И. Федотов, В.А. Луков // Энциклопедия гуманитарных наук. — 2010. — № 4. — С. 27–278.
- 4 Wellek R. A History of Modern Criticism / R. Wellek. — London, 1986.
- 5 Гринёв-Гринеvич С.В. Терминоведение / С.В. Гринёв-Гринеvич. — М.: Изд. центр «Академия», 2008. — 304 с.

- 6 Baldick Ch. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms / Ch. Baldick. — New York: Oxford University Press Inc., 2001. — 280 p.
- 7 Жуков О.Р. Системные аспекты дефинирования в терминологии выразительных средств языка: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – «Русский язык» / О.Р. Жуков. — Саратов, 2017.
- 8 Горский Д.П. Определение (логико-методологические проблемы) / Д.П. Горский. — М.: Мысль, 1974.
- 9 Михина И.И. Семантическая вариативность термина и средства ее лексикографического отражения (на примере терминологии литературных жанров в английском и русском языках): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / И.И. Михина. — М., 1988. — 340 с.

Л.М. Харитонова, К. Калеткенова

Салыстырмалы зерттеу объектісі ретінде әдебиеттің терминологиялық жүйелері

Бүгінгі таңда терминологияның әртүрлі мәдени-тілдік және ғылыми дәстүрлерінде, соның ішінде терминдерді бір тілден екінші тілге аудару процесін онтайландыру мәселелерін шешу үшін қалыптасқан терминжүйелердің мәртебесі, қызмет етуі және ғылыми сипаттамасы сияқты аспектілерін зерделеу өзекті болып отыр. Мақалада гуманитарлық білім мен әдебиеттанудың ғылым ретіндегі ерекшелігіне негізделген әдебиеттанудағы терминологияны зерттеудің кейбір мәселелері зерттелді. Қазіргі ғылыми коммуникация танымдық іс-әрекеттің нәтижелерін бекітетін әмбебап құрал ретінде әртүрлі тілдерде қалыптасқан ұғымдық-терминологиялық "тәжірибені" салыстырмалы зерттеуді талап етеді. Терминологиялық жүйелер құрамының ерекшеліктерін, мағыналардың семасиологиялық құрылымын және терминдердің логикалық-формальды байланыстарын, оларды дефинирлеу тәсілдерін негіздеу әртүрлі мәдени-тілдік дәстүрлерде тілдік және кәсіби ойлаудың ерекшеліктерін сипаттауға мүмкіндік беретін әдебиеттанудың зерттеу аппаратын зерттеудің маңызды аспектілері ретінде қарастырылды.

Кілт сөздер: әдебиеттану, терминология, терминжүйесі, салыстырмалы талдау.

Л.М. Харитонова, К. Калеткенова

Терминологические системы литературы как объект сравнительного изучения

Сегодня все более актуальным становится изучение различных аспектов терминоведения, таких как статус, функционирование и научное описание терминосистем, сформированных в разных культурно-языковых и научных традициях, в том числе для решения вопросов оптимизации процесса перевода терминов с одного языка на другой. В статье рассмотрены некоторые проблемы изучения терминологии в литературоведении, обусловленные спецификой гуманитарного знания и литературоведения как науки. Современная научная коммуникация требует сопоставительного изучения понятийно-терминологического «инструментария», сложившегося в разных языках, как универсального средства, закрепляющего результаты познавательной деятельности. Обоснование специфики состава терминологических систем, семасиологической структуры значений и логико-формальных связей терминов, способов их дефинирования проанализировано как существенный аспект изучения исследовательского аппарата литературоведения, позволяющий охарактеризовать особенности языкового и профессионального мышления в различных культурно-языковых традициях.

Ключевые слова: литературоведение, терминология, терминосистема, сопоставительный анализ.

References

- 1 Lotte, D.S. (1961). *Osnovy postroeniia nauchno-tehnicheskoi terminologii: Voprosy teorii i metodiki* [Foundations of Scientific and Technical Terminology: Questions of Theory and Methodology]. Moscow: Izdatelstvo AN SSSR [in Russian].
- 2 Shmelyova, O.Yu. (2010). *Terminologicheskie protsesy v sinkhronii i diakhronii (na materiale anhliiskogo yazyka)* [Terminology Processes in Synchronia and Diachronia (on English language material)]. Saint-Petersburg: Izdatelstvo SPbHU EF [in Russian].
- 3 Fedotov, O.I., & Lukov V.A. (2010). Literaturovedenie [Literature]. *Entsiklopediia humanitarnykh nauk — Encyclopedia of Humanities*, 4, 271–278 [in Russian].
- 4 Wellek, R. (1986). *A History of Modern Criticism*. London.
- 5 Greenev-Greenevich, S.V. (2008). *Terminovedenie* [Terminal Studies]. Moscow: Izdatelskii tsenter «Akademii» [in Russian].

6 Baldick, Ch. (2001). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. New York: Oxford University Press Inc.

7 Zhukov, O.R. (2017). Sistemnye aspekty definirovaniia v terminologii vyrazitelnykh sredstv yazyka [Systemic aspects of definition in terminology of expressive means of language]. *Candidate's thesis*. Saratov [in Russian].

8 Gorsky, D.P. (1974). *Opredelenie (lohiko-metodologicheskie problemy)* [*Definition (logical and methodological problems)*]. Moscow: Mysl [in Russian].

9 Mihina, I.I. (1988). Semanticheskaia variativnost termina i sredstva ee leksikograficheskogo otrazheniia (na primere terminologii literaturnykh zhanrov v anhliiskom i rusском yazykakh) [Semantic variability of the term and means of its lexicographic reflection (on the example of terminology of literary genres in English and Russian languages)]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

ФИЛОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕР

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

MODERN APPROACHES IN PHILOLOGICAL EDUCATION

UDC 372.881.1

B.K. Ayazbayeva, M.K. Serikova, Zh.N. Rymkulova

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: bahit0108@mail.ru)*

Forming of communicative competence in teaching languages

In the modern world, pedagogical practice and science solve the problem of improving language teaching methods and forms aimed at solving the problems of modernizing education, improving the quality and efficiency of vocational training. In the article, the author focuses on the question of the formation of communicative competence in language education. Communicative competences are seen as a broad term that is based not only on the structural features of language, but also includes its social, pragmatic, and contextual features. Considering that the leading methodological principle in teaching languages is the principle of communicative orientation, the authors consider it important to select and organize linguistic material, specify situations and spheres of communication. On the basis of the analysis of the educational material, the authors conclude that the content of school language education is important, focused on the development of motivation of students to learn languages and on the formation and improvement of skills of cognitive, communicative, practical and creative activity.

Keywords: development of communication competence, teaching languages, modernization of education, efficiency of education, self-development and creativity, content of education.

In the conditions of integration, which currently covers almost all spheres of public life, the requirement of language knowledge is dictated by vital necessity. It is the search for work, better living conditions, realization of their creative and intellectual abilities and skills, career growth and achievement of success in professional activity, education abroad, advanced training and many other things. Such need of life is the best motivation for learning languages, including foreign languages.

We believe that the main purpose of language teaching is to develop communication competence of students, to master language as a means of communication; to achieve communication competence at the threshold level, i.e. knowledge not only of language forms (learning vocabulary and grammar), but also belief about how to apply them for the purposes of actual communication. Perhaps the heavy learning burden for students at school does not allow to devote more time for language learning, but this issue requires, in our view, special attention. In addition, participation in other cultures and participation in cultural dialogue is considered important in the acquisition of second and other foreign languages now. This goal is achieved by creating a capacity for intercultural communication. Exactly training organized on the basis of communication tasks, communication training on the basis of modern methods and techniques that is a distinctive feature of the lesson of language, Russian language (Russian language and literature), including.

It should be noted that communication is based on the theory of speech activity. Communicative language instruction is of an activity nature, as speech communication is realized through «speech activity,» which in turn serves to solve the problems of productive human activity in conditions of «social interaction» of communicating people. Participants of communication try to solve imaginary and actual tasks of joint activity through language. The activity essence of communication-oriented language education is carried out in the context of a humanistic approach to learning. This approach creates positive conditions for dynamic

and creative development of the individual in the activity. A humanist approach involves learning that is student-based. This means that teaching, or rather interacting students, is the center of cognitive activity in the lesson.

As for the definition of the concept, according to etymological studies, the development of communicative competence of students is based on the concept of «competence,» which has Latin roots and comes from «compete,» which is translated into Russian as «compliant,» I achieve, «I approach.» This concept has been applied in pedagogical literature for a long time, but increased interest in it has appeared only recently. This is obviously because modern education must meet the demands of the rapidly changing reality around us. In connection with the fact that the purpose of language education is to develop a culture of communication in the process of forming all components of foreign-language communicative competence, these competences involve the formation as purely linguistic skills (lexical, grammatical, phonetic) as their normative application in written and oral speech. The studied speech topics, texts are oriented to the creation of different types of speech activity, the development of sociocultural skills, which provides application for language as a means of communication, self-education, self-development, creativity, an instrument of interaction and cooperation in modern society.

Therefore, it is doubtless that the leading methodological principle in language learning is the principle of communicative orientation. This principle defines all components of the disciplinary-educational process by language. Consideration of language as a phenomenon of social (it provides communication of people) brings to the fore training for the communicative purpose — to learn to communicate on it using as graphic as sound code, highlighting first of all reading. The principle of communicative orientation determines the content of training — selection and organization of linguistic material, specification of situations and spheres of communication. At the same time, it is important what communicative skills are necessary to enter into communication, to carry it out in written and oral forms, and by what means it is possible to ensure mastery of the communicative function of language. According to the researcher S.D. Mukhamedzhanova, the principle of communicative orientation puts the teacher before the need for appropriate organization of training, application of different organizational forms for realization of communication. At the same time, the communicative goal of language learning is a common learning strategy [1; 1254].

It is common knowledge that the implementation of the main directions of reform in the teaching of languages implies ensuring the unity of education and education of students, their solid mastery of the basics of their native, Russian and foreign languages, and their ability to apply languages in practice. Thus once again emphasizes the practical — communicative orientation of the educational process by languages. Language curricula refer to increasing attention to moral, creative education of students; special emphasis is placed on the independent work of students in the lesson and out-of-school time, and the need to use computer technology is stressed.

As D.K. Vasichkina notes, the leading component in communicative competence is speech (communicative) skills, which are formed on the basis of country and linguistic knowledge, as well as language skills and knowledge [2; 52]. For example, in a foreign language, the minimum level of communicative competence includes the following skills:

- to communicate orally in standard situations of cultural, educational and work spheres;
- to read and understand authentic, simple texts (with understanding of the main content and with full understanding);
- orally briefly tell about yourself, environment, express opinion, retell.
- ability to write and transmit any information.

Of course, all this apply fully to both the native language and the Russian language. In the process of speech communication people use the means of language — its dictionary and grammar. This is necessary to build statements that are understandable to the addressee. However, knowledge of dictionary and grammar alone is not enough for communication in a given language to be successful. It is also important to know the condition of the use of certain language units and their combinations. This means that in addition to grammar itself, the learner must learn «situational grammar,» which requires the application of language not only in accordance with the meaning of lexical units and the rules of their combination in the sentence, but also depending on the nature of the relationship between the speaker and the addressee, the purpose of communication and other factors, the knowledge of which, together with the language knowledge itself, constitutes the communicative competence of the speaker.

According to I.F. Komkov, the use of language and its study include the actions of a person, in the process of carrying out which he develops several competences: general and communicative language. At the

same time competences mean the sum of knowledge, skills, skills and personal qualities, which allow a person to perform various actions. General competencies include competence, declarative knowledge, learning ability, skills. General competencies are not linguistic, they provide any activity, including communicative. Communicative linguistic competences include linguistic, pragmatic, sociolinguistic components and allow to carry out activities using language means.

Following the author, we list and define the following components of communicative competence:

1) Sociolinguistic competence — the ability to choose and apply adequate language means and forms depending on the purpose and situation of communication, on the social roles of communication participants, that is, who is a communication partner.

2) Formal or grammatical linguistic competence is the systematic knowledge of grammatical rules, phonology, and dictionary units that transform lexical units into meaningful utterances.

3) Discursive competence — the ability to build holistic, logical coherent statements of different functional styles in written and oral speech on the basis of understanding of different types of texts in auditing and reading; implies selection of linguistic means depending on the type of statement.

4) Cultural competence — knowledge of cultural peculiarities of the speaker of the language, their habits of traditions, standards of etiquette and behavior and ability to understand and adequately apply them in the process of communication, while remaining the bearer of another culture; formation of sociocultural competence implies integration of the individual in the system of national and world cultures [3; 38].

Communicative competence suggests that the person who has learned it is able to apply languages productively. For example, to use foreign language as a means of intercultural and inter-linguistic communication. Consequently, with the introduction of a competency approach, there is also a cultural approach that involves full interactive communication between individuals and cultures. According to E.N. Solovova, the formation of communicative competence of students is a common didactic problem. The author notes that various ways of solving the problem of creating communicative competence of students are popular in world practice [4; 10].

The content of school education is focused on the development of motivation of students to learn languages and on the formation and improvement of skills in all types of speech activities, the development of general educational skills, and the acquisition by students of experience of educational, cognitive, communicative, practical and creative activities. The main purpose of language study is to form a communicative competence, i.e. the ability and willingness to carry out interpersonal and intercultural communication with native speakers. The teacher can solve this problem most fully by developing communication competence of students according to the principle of spirality. Modern education should be conducted in such a way that students have an interest in knowledge, initiative and independence in work. During education, students should not only master the system of knowledge, skills, but also develop their abilities and creative skills. For this purpose, it is necessary that the school give a special place in such forms of classes as ensure active participation in the lesson of each student. At the same time, the teacher should organize and direct the work of the students to a greater extent. Thus, communication-oriented language training should take into account the peculiarities of real communication in reality.

Then, we consider it necessary to consider those types of competence that are directly relevant to the study of the Russian language. In this context, language competence is the practical mastery of the material of the language system. Linguistic competence includes knowledge of the basics of Russian language science, learning the conceptual base of the training course and formation of educational and linguistic skills to work with language material. Of course, the purpose of teaching Russian in the conditions of bilingualism in our state is related to the formation of communicative competence of one of the priority categories of lingvodidactics and the basic component of culture. This defines the content of Russian language education, which aims to:

- knowledge of linguistic knowledge (information competence);
- formation of ability to solve and set language tasks (competence) of problem resolution — self-management;
- application of language facts in written and oral communication.

At the same time, it is important to note the functioning of the Russian language as a language of inter-ethnic communication in close unity with civilization and world culture. In the simulation of the lesson, it is important to focus on the spiritual improvement of the students on the basis of the dialogue of cultures. The components of such model of the lesson can be real reality, represented by subject matter (drawings, photographs, illustrations); subject-verbally (teleshows, films, performances); artistic literature; educational

and popular texts of an educational nature, as well as proverbs, phraseological units, statements of popular people. The teacher should remember that the student's involvement in culture takes place not only in the study of the language, but also influenced by what he hears, sees, reads, under the influence of the speech environment in which the trainees are immersed. Of course, one of the tools that forms the developing speech environment is text. It is common knowledge that human existence, activity and communication presuppose the existence of information in the form of text. As scientists note, the turn of linguistics to the text has become a revolution in linguistics « [5; 19]. The function of the text is sense-forming, communicative and creative. Within the framework of the relevant question for linguistics about the interaction of language, speech, text, we consider legitimate the definition of A.E. Suprun that the text is a form of language existence [6; 154]. Based on the dialectic of the relationship between language and speech, many scholars follow that the text is both a speech and language phenomenon. On the one hand, «the text refers to the system of language units, i.e. to the language, and on the other — to the communicative act» [5; 25]. It is common knowledge that the main features of the text are communicative orientation, structural-sense unity, integrity, connectivity, communicative completeness, text orientation to a certain type of reader, author's intention. In addition, the following characteristics of the text are described in the scientific literature: transformed character of the text, dialogue, presence of sense wells in the text, lacuna, multidimensionality of the text, presence of subtext [5; 26]. At the same time, texts should necessarily contain material for work on grammar, educational orientation and aesthetic value. The system of tasks in Russian language classes involves the creation of a ready-made educational product: writing a reasoned essay, creative work focused on the tasks and goals of communication. As a preparatory phase, students are engaged in integrated text analysis, comparative analysis, and linguistic analysis. The definition of style, type of speech, theme, idea becomes not the goal, but only a tool for achieving a particular goal.

In the context of updating the content of education, we note that the issue of language instruction based on the text, in particular the artistic text, is very relevant. Language instruction within the framework of integrated school subjects «Russian Language and Literature,» Kazakh Language and Literature, «in our opinion, requires maximum readiness on the part of the teacher. At the same time it is meant both theoretical and methodological side of training of the specialist. The difficulty of objective analysis of artistic text is explained both by its multilevel, multi-importance, and great influence in its perception of the personality of the reader. According to N. Rubakin, «every literary work has the strongest effect on the reader, whose mental organization is the most similar to that of the author of this work» [7; 59, 60]. Consequently, communication is a focused process, where speech is one of the means, and the landmark holistic form of organization is text. From a communicative point of view, the essence of a text cannot be defined by only one language feature, because the text is a product of purposeful activity. Therefore, taking into account the focus of the text on the reader, the relevance of the communicative approach to the study of the text, in particular the communicative-activity approach in the teaching of the language (including Russian, Kazakh and English) on the basis of the text is noted. Of course, this takes into account the fact that the text reflects a certain culture, implies different interpretation.

Thus, language teaching is based on the role it plays in the life of the whole society and of each individual, as a priority means of knowing the world around it and communicating. Students need knowledge of their native language as a means of knowing their native culture, knowledge of Russian as a means of obtaining additional scientific knowledge, as a means of intercultural communication, as well as knowledge of foreign language as a means of mastering the world information flow. Russian plays a major role in modern society not only in the training of highly qualified specialists, but also in the education of their moral and spiritual development. Russian language training activates the creation of communicative competence, nurtures a language personality capable of professional and business intercultural communication, aspires to self-education and self-development, and is able to think creatively. We believe that the formation of communicative competence in language teaching, including on the basis of artistic text, provides quality education, increases the intensity of learning, develops the skills and creative skills of students, forms various competences, helps to teach students according to their needs. This confirms to some extent our analysis of didactic material of textbooks of Russian, Kazakh and English languages. At the same time, the formation of communicative competence should ensure in the future the ability to adequately build communicative goals and strategies necessary in achieving professional tasks and goals taking into account the conditions of intercultural communication, in which knowledge of sociocultural and situational contexts of native, inter-ethnic and foreign-language community is updated.

References

- 1 Мухамеджанова С.Д. Формирование коммуникативной компетенции учащихся при обучении английскому языку [Электронный ресурс] / С.Д. Мухамеджанова. — Казань: Молодой ученый, 2016. — № 10. — С. 1254–1257. — Режим доступа <https://moluch.ru/archive/114/>
- 2 Васичкина Д.К. Иностранный язык как средство развития коммуникативной компетенции [Электронный ресурс] / Д.К. Васичкина // Педагогическая наука и образование в России и за рубежом: региональные, глобальные и информационные аспекты. — 2013. — № 4. — С. 52–57.
- 3 Комков И.Ф. Методика преподавания иностранных языков [Электронный ресурс] / И.Ф. Комков. — Минск, 2008. — 98 с. — Режим доступа https://studopedia.ru/10_275669_komkov-if-metodika-prepodavaniya-inostrannih-yazikov--minsk-.html
- 4 Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: Базовый курс / Е.Н. Соловова. — М.: Аст-Астрель, 2014. — 127 с.
- 5 Маслова В.А. Современные направления в лингвистике: учеб. пос. для студентов высш. учеб. зав. / В.А. Маслова. — М.: Изд. центр «Академия», 2008. — 272 с.
- 6 Мечковская Н.Б. Общее языкознание / Н.Б. Мечковская, Б.Ю. Норман, Б.А. Плотников, А.Е. Супрун. — Минск: Высш. шк., 1983. — 456 с.
- 7 Рубакин Н. Психология читателя и книги. Краткое введение в библиологическую психологию / Н. Рубакин. — М.: Книга, 1977. — 263 с.

Б.К. Аязбаева, М.К. Серикова, Ж.Н. Рымкулова

Тілдерді оқытуда коммуникативті құзіреттілікті қалыптастыру

Қазіргі әлемде оқыту практикасы мен ғылым білім беруді кәсіптік оқытудың сапасы мен тиімділігін арттыру мәселелерін шешуге бағытталған тілді оқытудың әдістері мен формаларын жетілдіру мәселелерін шешеді. Авторлар тілдерді оқытуда коммуникативтік құзіреттіліктің қалыптасуына талдау жасады. Коммуникативті құзіреттілік тілдің құрылымдық ерекшеліктеріне ғана емес, сонымен бірге оның әлеуметтік, прагматикалық және контекстік ерекшеліктеріне де негізделген кең термин ретінде қарастырылды. Тілдерді оқытудағы жетекші әдістемелік қағида коммуникативті бағдарлау қағидаты екенін ескере отырып, авторлар тілдік материалды іріктеп, ұйымдастыруды, қарым-қатынас жағдайлары мен бағыттарын нақтылауды маңызды деп санайды. Оқу материалын талдау негізінде авторлар мектептегі тілдік білім беру мазмұны оқушылардың тілдерді үйренуге деген ынтасын дамытуға және танымдық, коммуникативті, практикалық және шығармашылық әрекеттерді қалыптастыру мен жетілдіруге бағытталған деген қорытындыға келді.

Кілт сөздер: коммуникативтік құзіреттілікті дамыту, тілді оқыту, білім беруді модернизациялау, оқытудың тиімділігі, өзін-өзі дамыту және шығармашылық, оқу мазмұны.

Б.К. Аязбаева, М.К. Серикова, Ж.Н. Рымкулова

Формирование коммуникативной компетенции при обучении языкам

В современном мире педагогическая практика и наука решают проблему совершенствования методов и форм обучения языку, направленных на решение задач модернизации образования, повышения качества и эффективности профессиональной подготовки. Авторами проанализированы вопросы формирования коммуникативной компетенции при обучении языкам. Коммуникативная компетенция рассмотрена как широкий термин, который основан не только на структурных особенностях языка, но и включает его социальные, прагматические и контекстные особенности. Учитывая то, что ведущим методическим принципом при обучении языкам является принцип коммуникативной направленности, авторы считают важным отбор и организацию лингвистического материала, конкретизацию ситуаций и сфер общения. На основе анализа учебного материала авторы приходят к выводу о значимости содержания школьного языкового обучения, ориентированного на развитие мотивации учащихся к изучению языков и на формирование и совершенствование умений и навыков познавательной, коммуникативной, практической и творческой деятельности.

Ключевые слова: развитие коммуникативной компетенции, обучение языкам, модернизация образования, эффективность обучения, саморазвитие и творчество, содержание обучения.

References

- 1 Mukhamedzhanova, S.D. (2016). Formirovanie kommunikativnoi kompetentsii uchashchikhsia pri obuchenii anhliiskomu yazyku [Formation of communicative competence of students in English language teaching]. (No. 10, 1254–1257). Kazan: Molodoi uchenyi. *moluch.ru*. Retrieved from <https://moluch.ru/archive/114/> [in Russian].
- 2 Vasichkina, D.K. (2013). Inostrannyi yazyk kak sredstvo razvitiia kommunikativnoi kompetentsii [Foreign language as a means of developing communicative competence]. *Pedahohicheskaiia nauka i obrazovanie v Rossii i za rubezhom: rehionalnye, hlobalnye i informatsionnye aspekty — Pedagogical science and education in Russia and abroad: regional, global and information aspects*, 4, 52–57 [in Russian].
- 3 Komkov, I.F. (2008). Metodika prepodavaniia inostrannykh yazykov [Methodology of Teaching Foreign Languages]. Minsk. *studopedia.ru*. Retrieved from https://studopedia.ru/10_275669_komkov-if-metodika-prepodavaniya-inostrannih-yazykov--minsk-.html [in Russian].
- 4 Solovova, E.N. (2014). *Metodika obucheniia inostrannym yazykam: Bazovyi kurs [Foreign Language Training Methodology: Basic Course]*. Moscow: Ast-Astrel [in Russian].
- 5 Maslova, V.A. (2008). *Sovremennye napravleniia v linhvistike [Modern Directions in Linguistics]*. Moscow: Izdatelskii tsentr «Akademiia» [in Russian].
- 6 Mechkovskaya, N.B., Norman, B.Yu., Plotnikov, B.A., & Suprun, A.E. (1983). *Obshchee yazykoznanie [General Linguistics]*. Minsk: Vysshaiia shkola [in Russian].
- 7 Rubakin, N. (1977). *Psikholohiia chitatelia i knihi. Kratkoe vvedenie v bibliolohicheskuiu psikholohiiu [The psychology of Reader and Book. Brief introduction to bibliological psychology]*. Moscow: Kniha [in Russian].

Л.Т. Қожахметова¹, Б.Ж. Омаров²

¹Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан;
²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: abina76@mail.ru)

Digital-технологиялар дәуірінде медианы дамытудың негізгі үрдістері

Журналистиканың трансформацияға ұшырауына цифрлану, яғни технологиялық фактор мен ғаламдық интернет желісінің пайда болуы әсер етіп отыр. Коммуникацияның жаңа арнасының пайда болуы журналистика функциясына да өзгерістер әкелді. Бұқаралық коммуникациядағы технологиялық жаңалық журналистиканың әлеуметтік функциясына да әсер етті. Жаңа технология бұқаралық ақпарат құралдарын ғана емес, Қазақстан қоғамын да жүйелі түрде жаңа деңгейге көтерген механизм болды. Дегенмен, жаңа коммуникациялық технологияның әсері бір жақты емес. Жаңа және дәстүрлі құралдардың қақтығысы журналистика құндылықтарына жаңа көзқарас қалыптастырды. Материалдық, заттық тасымалға негізделген бұрынғы журналистикаға қарағанда цифрлық дәуірде өзгерістердің әсері анағұрлым терең. Технологиялық төңкерістің бұрынғылардан айырмашылығы ақиқаттың виртуалды әлемге көшуі, интерактивтілік пен жаһандық сипат алуы. Бүгінде ақпарат тарату әдістері ғана емес, оны қолданушы орта да ауысты. Жаңа жағдайға бейімделген Қазақстан журналистикасы ақпарат таратудың кез-келген түрлеріне эксперимент жасауда. Мақалада цифрлық технологияның қазақ баспасөзіне әкелген жаңалығы талданған, бүгінгі күн тұрғысынан баға берілген.

Кілт сөздер: интернет, цифрлық технология, БАҚ, онлайн, сайт, баспасөз.

Интернет ұдайы өзгеріп отыратын құбылыс. Әлеуметтік желілер мен мобильді технологиялар интернеттің қарқынды дамуына жол ашты. Интернеттегі эволюция адамдардың қарым-қатынасына жаңа тәсілдер енгізді. 2004 жылы дүниеге келген Facebook 2230 миллион белсенді қолданушысы бар бүкіләлемдік желіге айналды. Мобильді технологиялар интернет таралымын арттырып, қолданушыларды көбейтті.

Интернет бұқаралық коммуникация құралдарының ішіндегі ең еркін ақпарат көзі болып отыр.

Цифрлық технологиялар мен интернет желісінің әсерінен бүгінгі күннің шындығы да жаңа сипат алды. Ақпарат тарату пішіні ғана емес, әлеуметтік жүйе өзгеруде. БАҚ арқылы әлеуметтік мәселелерді реттеу пішіндері өзгеріп жатыр. Ақпарат тарату мен БАҚ-тың аудиторияға әсер ету пішіндері жаңғырып, жаңа түрлері пайда болды. Қаржы көздері де жаңа ақпараттық технологияның пайдасына қайта қарастырылуда. Жоғарғы технология мен коммуникация саласындағы бизнесті ұйымдастыру пішіні мен құрылымы өзгерді. Журналистердің кәсіби қызмет әдістемесі, аудитория құрылымы мен бұқаралық-ақпараттық контент жаңғыруда.

Халықаралық Internet World Stats веб-сайтында жер бетіндегі аймақтар мен әлемнің 243-тен астам елінде интернетті қолдану, әлеуметтік желілердегі статистикалық деректер, интернет-нарықты зерттеу туралы ең соңғы деректер ұсынылған. Сондай ақ, Internet World Stats сайты — халықаралық онлайн-нарық, әлемдегі халық саны туралы статистикалық зерттеулер, телекоммуникация туралы ақпараттық хабарламалар мен әлем елдерінің Facebookті қолдану статистикасы салынған пайдалы дерек көзі.

Мәселен, www.internetworldstats.com сайтында 1995–2018 жылдар аралығында әлемдегі интернет қолданушылардың саны мен өсу пайызы көрсетілген.

<https://www.internetworldstats.com/emarketing.htm> сайтынан алынды

Дата	Қолданушылар саны	Әлем халқының саны %	Ақпарат көзі
1995 ж. желтоқсан	16 миллион	0,4 %	IDC
2005 ж. желтоқсан	1 018 миллион	15,7 %	Әлемдік интернет-статистика
2015 ж. желтоқсан	3,366 миллион	46,4 %	Әлемдік интернет-статистика
2017 ж. желтоқсан	4 156 миллион	54,4 %	Әлемдік интернет-статистика
2018 ж. маусым	4 208 миллион	55,1 %	Әлемдік интернет-статистика

Кестеде көрсетілгендей, 1995 жылдың желтоқсанында әлемдегі халықтың 0,4 % интернетті пайдаланған. Яғни 16 миллион пайдаланушы интернетке қосылған. 2005 жылы пайдаланушы 1 миллиард, 2015 жылы 3 миллиардқа өсті. 2017 жылғы желтоқсанда әлем халқының 54,4 % Интернет қол жетімді болды. 2018 жылдың маусым айындағы деректер бойынша 4 миллиард 208 миллион пайдаланушы интернетті тұтынады. Жер халқының 55 % — ы интернетке қосылған.

Жаһандану процесі Қазақстанды айналып өтпеді. Қазақстан Орталық Азияда телекоммуникациялық сектор бойынша көш бастап тұр. Азияның басқа елдерімен салыстырғанда Қазақстанда кең жолақты интернет қол жетімді, ұтқыр интернет белсенді пайдаланылады. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы 2017–2021 жылдар кезеңінде цифрландырудың бәсекеге қабілетті ұлттық инфрақұрылымын құруға бағытталған.

Сандық технология көршілес Ресейдегі ақпарат тарату саласын да өзгертті. Жаңа медианы табысты пайдаланған басылымдар монетизациялау тәжірибесін пайдалана отырып пайда табуда. АКАР мәліметтері бойынша, ресейлік баспа басылымдарына жарнамадан түскен түсімдер 2018 жылдың тоғыз айында 10 % — ға қысқарды. Ал Интернет-медиа, соның ішінде басылымдардың онлайн нұсқалары 2017 жылы 12 млрд рубль көлемінде жарнамадан пайда тапты. Бұл жағдайда газеттер мен журналдар оңтайландырылады, кейбіреулері жабылады, кейбіреулері басқа нұсқаға ауысады.

2018 жылы Ресейдегі ең ірі ақпараттық агенттік РБК жарнаманы көргісі келмейтіндерге ультриматум орнатты. Яғни, жарнаманы оқшаулайтын пайдаланушылар үшін сайтқа кіруге тыйым салынған, ақылы жазылу ұсынылады.

Ресейде ең танымал бизнес жобалардың бірі — краудфандинг. «Медиазон» және басқа басылымдар оқырмандардан түскен қайырымдылық қаражат есебінен өмір сүреді. Тіпті «The New Times» және «7×7» интернет-журналы Роскомнадзордың айыппұлын төлеуге қаражат жинады. Бұл бірінші жағдайда 22 млн рубль, екінші жағдайда 840 мың рубль болды.

Мобильді құралдардың таралуы және мобильді интернеттің жеделдігі медиатұтыну ісінде жаһандық өзгерістерге алып келді. Media Consumption Forecasts жүргізген зерттеуге сәйкес, 2018 жылы Ресейдегі халық гаджеттерге 24 % уақыт жұмсады. 2011 жылы ол тек 5 пайызды құрады. 2020 жылы медиатұтынудың 28 % — ы мобильді интернетті пайдаланады деп болжанып отыр.

2018 жылы мобильді құрылғылардағы Рунет аудиториясы алғаш рет десктоп аудиториясын басып озды, деп хабарлайды Mediascop зерттеу компаниясы. Мобильді аудиторияның танымал ресурстары «ВКонтакте», мессенджер Whatsapp, Google, Яндекс және Instagram. Олардың әрқайсысы 20 % — дан астамын пайдаланады [1].

Ресей мемлекетіндегі ақпараттық кеңістікте болған өзгерістердің Қазақстанға ықпалы зор.

«Виртуалды кеңістіктің қарқынды дамып келе жатқан технологиясы журналист мамандығын да өзгертетінін елестетпеу мүмкін емес. Алайда мамандықтың ішкі негізі, оның әлеуметтік маңызы жалпы өзгерген жоқ. 2010 жылы журналист-роботтар ғылыми фантастика ретінде танылды, ал 2015 жылы шындыққа айналды. 2012 жылы әріптестерімен бірге «РИА-Новости» редакциясына Chartbeat технологиясын енгізумен айналыстым. Бұл технология ақпараттық сайтты пайдаланушының қызметі туралы «тікелей эфир» жасайды. Өткен бесжылдықтың көрсетуінше, технология қызмет көрсету функциясын орындайды және олар адамдар тарапынан әсерді күшейтеді немесе әлсіретеді. Кез келген технология шындыққа, шындыққа, түсіндіру қабілетіне, тәуелсіз талдауға, уайымдауға және беруге деген көзқарасты өзгерте алмайды. Бұл журналистік іске жаңа «сандық ақиқат» ұсынатын ең басты сабақ, — дейді ресейлік ғалым С. Шомова [2].

Chartbeat технологиясы деректерді талдау саласындағы үздіктердің бірі болып табылады. 2012 жылы Ресейде пайдалануға берілген аналитикалық құрал — пайдаланушылардың сайт ішінде, сайттың жеке бетінде және сайттың нақты элементтеріне қаншалықты уақыт бөлетінін қадағалауға мүмкіндік береді. Бұл ретте өлшемдер екі негізгі параметр бойынша орындалады: recirculation (қайтару, сайт беттеріне өту, парақтағы элементтермен өзара іс-қимыл) және engaged time (сайтта пайдаланушылардың белсенді өткізу уақыты, сессия ұзақтығы). Сервисті әлемнің 60-тан астам елінде USA Today, CNN, The New York Times, Vox, Fox News Channel, The Washington Post, MSN, BBC, le Monde, Ringier, The Independent, El Tiempo, Caracol Television, Nikkei America, Media Prima сияқты БАҚ-тар пайдаланады.

Chartbeat жобасы Қазақстандық БАҚ-та 2018 жылы іске қосылды. «Жоба аясында 25 қазақстандық онлайн-басылым әлемнің жетекші БАҚ-тарында қолданылатын жаңа құралдарға қол жеткізеді. Жобаның операторы Қазақстандық баспасөз клубы болып табылады. Жоба Қазақстандағы АҚШ елшілігі арқылы инновациялар қоры есебінен қаржыландырылады. Chartbeat-ты редакциялық жұмысқа енгізу отандық БАҚ-тарға аудиторияны дұрыс талдауға, жақсы түсінуге, онлайн-өлшеудің дәл әдістерін пайдалануға және контенттің сапасын арттыруға көмектеседі. Жоба редакциялық саясатта метрикаларды кеңінен тарату арқылы онлайн-нарықтың жалпы кәсіби деңгейін арттырады. Қазіргі заманғы әдістерді қолдану отандық БАҚ-тың оқырман аудиториясын кеңейтуге және жарнамадан түсетін табысты арттыруға мүмкіндік береді. Конкурс негізінде 25 қазақстандық онлайн-басылым іріктеліп алынды, олар Қазақстан нарығында бірінші болып Chartbeat құралдарын тегін пайдалана алады. Сондай-ақ, жобаға қатысушылар оқудан өтіп, компания өкілдерінен тегін кеңес ала алады», — деп хабарлайды қазақстандық ақпарат көзі.

Журналистиканың кәсіби сипаты өзгерді. Түрлі медиақұралдар конвергенттік редакцияның пайда болуына әкелді. Аудитория баспасөзде көтерілген тақырыпқа, ақпараттық саясатты қалыптастыруға ықпал ете бастады.

Ақпараттық нарыққа енген жаңа сандық технология медиа тұтынудың дәстүрлі түрлерін өзгертті, бұл көптеген бұқаралық ақпарат құралдарын оқырманды ұстап қалу жолдарын өзгертуге мәжбүр етті.

Баспа басылымдары қағазға, баспаға, оның таралуына қаржы жұмсайды. Интернет ақпаратты тез және арзан таратуға көшті. Бүгін оқырмандар газеттен емес, интернеттен ақпарат алуға үйренді. Газет оқырмандарының саны күрт қысқарды. Көптеген газет басылымдары интернетте сайттарын ашты. Алайда сайттың ашылуы газетті құтқара алмады. Нарықтағы бәсекелестік бұл сайттарды мультимедиялық порталға айналдыруға мүмкіндік берді. Сайтта подкаст, видеороликтер, фотогалерея, анимация, слайд-шоу, радио-сұхбат, бейнерепортаж, видеоролик, инфографика, дауыс беру, рейтинг, бағалау, флеш ойындар және т. б. аудиторияны тек түрлі формалар арқылы ғана ұстап тұруға болады. Әртүрлі сандық құралдарды біріктіре отырып, ақпаратты аудиторияға беретін медиаконвергенция деген ұғым пайда болды. Дигитализация — мәтін, дыбыс, бейне арқылы мультимедиялық өнім жасау. «Мультимедиялық қызметтер, желілік қызмет көрсету, бағдарламалық өнімдерді жасау ажырамайтын байланыстармен бекітілген жаңа интеграцияланған нарық құрылды» [3]. Ғалым Е.А. Баранованың пікірі бойынша, конвергенция сандық құралдар арқылы бір реттік контентті бірнеше рет тираждау және түрлі медиаплатформаларға ұсыну [4]. Бұл ақпаратты берудің түрлі нысандарын табуға мүмкіндік береді. Мәтіннен басқа, мұнда фотосуреттер, бейнетаспалар, инфографикалар, радиобөлшектер болады. Мультимедиялық журналистикада шектеулер жоқ.

«Мәліметтер мен пікірлерді жинау кезінде оқырманға қандай формада ақпарат беру керектігі анықталады. Сөзді түсіндіру қажет болған жағдайда, картаны, диаграмманы, кестені, слайд-шоуды көрсету қажет. Ал оқырмандар пікірді білу керек болса, пікір қалдыра алатын пішін ойлап табады. Мультимедиялық редакцияда журналист оқырманның назарын аударатын режиссерге айналу керек» [5].

Бүгінде барлық қазақстандық редакциялар конвергенттік режимге көшуге дайын емес. Жас басылымдар жаңалықты оңай қабылдады, ал дәстүрлі, ұзақ жылдық тарихы бар басылымдарға мультимедиаға өту оңай болмады.

Бүгінде көптеген басылымдар өз контентін тарату үшін жаңа платформаларды пайдалана бастады. Бәсекелестік баспа басылымдарының интернет-сайттарын жасауға, оларды мультимедиялық порталға айналдыруға мәжбүр етеді. Басылымдарға сұраныстың төмендеуі редакцияларға конвергенттік тәсілмен жұмыс істеуге мүмкіндік берді. «Егемен Қазақстан» және «Казахстанская

правда» республикалық газеттеріне QR-кодты енгізумен электрондық басылым тізбегі құрылды, ол оқырманға гаджеттің қосымшасы арқылы газеттің электрондық нұсқасына көшуге мүмкіндік берді.

«Егемен Қазақстан» газетінің сайты 3 нұсқада жұмыс істейді, сондай-ақ кириллица, араб графикасы, латын нұсқасы негізінде Еуропадағы және Түркиядағы Қытай Халық Республикасындағы қазақ диаспораларына арналған беті бар. Сондай-ақ Android, iOS, Windows Phone үшін бағдарламалар жасалған. Дегенмен, елде сайттар рейтингісін ұсынатын жоғары рейтингі бар бірінші жиырмаға KZ сайтында баспа БАҚ-тың бірде-бір электрондық нұсқасы кірген жоқ. Кейбір редакциялар онлайн режимге көшті, кейбіреулері жабылды. 2016 жылы «Алаш айнасы» газеті нұсқасын жауып, сайт болды, «Дала мен қала» және оның орыс нұсқасы «Страна и мир» жабылды. Алайда бұл ауылда тұратын оқырмандар үшін тиімді емес. Ауылдық жерлерде интернетке қолжетімділіктің төмендігін ескере отырып, біз бұл оңтайландыру тиімсіз екенін көріп отырмыз. Астана мен Алматыға газеттің 35 %, өңірлерге — 65 % келеді. Біз көріп отырғанымыздай, Қазақстан аймақтарында газеттер әлі де сұранысқа ие.

«Казконтент» АҚ қарайтын e-history.kz сайт біререй тарихи контентті, National Digital History және жаңа интерактивті мүмкіндіктері бар ауқымды порталға айналды. Сайттың жаңа дизайны мен логотипі әзірленді, жаңалықтарды шығару және беру жақсартылды, «қазақстандық» бөлімі қосылды.

«Казконтент» АҚ құрамына кіретін Bnews.kz сайтында өз жұмысының сараптамалық-ақпараттық мәнін кеңейтті, әдеби портал adebiportal.kz сайтының редизайны өткізілді. Оның мобильді қосымшасын қосу жоспарлануда, оның көмегімен онлайн режимде кітаптарды оқуға, сондай-ақ аудиокітап тыңдауға болады.

«ҚазАқпарат» Халықаралық ақпараттық агенттігін жаңғырту оның техникалық инфрақұрылымын — компьютерлік паркті, бағдарламалық қамтамасыз етуді және бләйд-серверлік жабдықты жаңартудан бастады. Сайт аудиториясы тәулігіне 45 мың пайдаланушыны құрайды. Бұл санды екі есе арттыру жоспарлануда, бұл агенттікке елдің ақпараттық нарығы көшбасшыларының бірі болуға мүмкіндік береді. Ресурс мобильді қосымшаны әзірледі, сондай-ақ жекелеген жобаларды енгізуді жоспарлап отыр.

«Алайда, осыған қарамастан, Қазақстандағы желілік және Интернет-басылымдардың үлесі шамалы, БАҚ жалпы санының 7 % — ы ғана құрайды» [6].

Газеттің таралымын арттыру үшін Д. Пулитцер бір ғасыр бұрын ұсынған формула қазақстандық журналистикада кеңінен қолданылады. Белгілі журналист саяси жанжал, зерттеу, түрлі сенсация, спорт, әйелдер тақырыбы, иллюстрация, әзіл, жарнама үлкен таралымды қамтамасыз етеді деп санайды. Отандық баспасөз интернет-технологияларға және Қазақстандық ақпараттық кеңістікке енген абсолюттік бостандыққа дайын емес. Аудиторияның контентті пайдалануы ғана емес, сонымен қатар біздің баспасөзде контентті құру еркіндігі де бар. Сандық дәуірде контент мәтіні мен журналистика жанрлары өзгерді. Этикалық нормалар сақталмайды, сленгтерге басымдық беріледі. Бұл аудиториялар ойлау және сөйлеу сипатындағы өзгерістерге ұшырағанын көрсетеді.

Әлеуметтік желілер арқылы тілдік, моральдық нормаларды сақтамай жазу жұртшылық үшін күтпеген мүмкіндік болды. Бұл сондай-ақ мазмұнды тұтыну заңдылығына әсер етті. Бұл қазақ журналистикасы үшін күтпеген жағдай. Интернет дәуірінде мәдени, тілдік, әлеуметтік, идеологиялық, ағартушылық және басқа да нормалар қалыптасты. Енді ақпараттың мазмұны мен құрылымы көпшілік алдында анықталады. Цифрландыру Қазақстан журналистикасы үшін қоғамға деген қарым-қатынасты өзгертті. Автор мен аудитория арасындағы шекаралар жойылды.

Web 2.0 желісі арқылы әлеуметтік желілерден, блогерлерден, жарияланымға пікірлерден шексіз ақпарат шығарылады. Енді ақпарат тек жаңалықтар агенттігінен ғана емес, аудиторияның өзінен де келіп түседі. Бүгінде аудиторияға оқиғаны кездейсоқ куәгер немесе кәсіби тілші жариялай алады.

«Біздің ақпараттық ғасырда танымалдықты қолдан жаасуға болады», — деді М. Маклюэн [7].

Интернет-пайдаланушылар ақпараттық кеңістікте белсенді бола түсті. Осылайша, әлеуметтік желіге ерекше қызығушылық аудиторияның журналистикаға деген көзқарасын өзгертті.

Азаматтық журналистика ақпаратты таратуда жеделдікке ие. Алайда, ақпаратты тексеру — fact checking, оқиғаларды бағалау, іріктеу кәсіби журналистердің еншісі.

Жаңа медианың жеделдігін дәстүрлі БАҚ-тармен салыстыруға болмайды. Кез келген маңызды оқиға редакциялық өңдеусіз ұсынылады. 2019 жылы 1 қаңтарда Қарағанды қаласында армян ұлтының өкілі иелік ететін «Рим» мейрамханасындағы төбелес халыққа Facebook және Ватсап арқылы жедел тарады. Мейрамханада жаңа жылды қарсы алған қазақ жастары мен мейрамхана қызметкерлерінің арасындағы қақтығыс салдарынан бір адам қаза тапты. Бұл оқиға

қазақстандықтардың ызысын тудырды. Жүздеген адам далаға шығып, кінәлілерді жазалауды талап етті. Ақпараттың тек әлеуметтік желілер арқылы таралуының басты себебі 1, 2 қаңтар күні мерекені мерекелеуге байланысты баспасөз және телеарналар арқылы жаңалық тарату мүмкін болмады. Оқиға орнынан бейнетүсірілімдер, фотосуреттер салынып, пікірлер әлеуметтік желі арқылы үлкен резонанс тудырды.

«Оқиға 1 қаңтарда болды, бірақ депутаттар тек 9 қаңтарда ғана ресми мәлімдеме жасады. Осы кезеңде ақпараттық кеңістікте бұл оқиға туралы 140 материал шықты. Олардың 95-і қазақстандық, 45-і шетелдік БАҚ-та. 108 материал түпнұсқа, сілтеме жасалған 32 материал қайта жарияланды. 8 қаңтарда ПМ ресми баспасөз мәслихатына дейін қазақстандық БАҚ-тардың ешқайсысында «армян» сөз жарияланбаған. Баспасөзде төбелеске қатысушыларының ұлты көрсетілмеген. ҚР ПМ мәлімдемесінен кейін «Армения азаматтары» термині қолданылды. 6 қаңтарда ел алдында сөйлеген Қарағанды облысының әкімі Ерлан Қошановтың сөз сөйлеуінде ғана эмоциялар байқалды [8]. Ал әлеуметтік желілерде күдіктілердің ұлты ашық жарияланып, ұлтаралық қақтығысқа теңестірілді. Толық және жан-жақты ақпараттың болмауына байланысты қақтығыс асқынды. Осыған байланысты Бас Прокуратура жалған ақпарат таратушыларды қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы ескерту жариялады.

Осыдан шығатын қорытынды Қарағандыда болған оқиға туралы қазақстандық БАҚ-та ресми хабарламаларды жариялаумен шектелді. Зардап шеккендердің, қақтығысқа қатысушылардың, сарапшылардың пікірі берілген жоқ. Осылайша, дәстүрлі журналистика әлеуметтік желіден ұтылды.

Жаңа медиа кез келген оқиғаға «халықтың жеке пікірін» қалыптастырады. Соңғы бес жылда Солтүстік Африка мен Таяу Шығыста «араб көктемі» сияқты түсінбеушіліктердің өршуіне бұқаралық коммуникацияның әсері зор болған.

Бақылаусыз ақпарат тарату елдегі тұрақтылыққа қауіп төндіреді. Соңғы жылдары қоғамдық формацияға сыртқы және ішкі әсердің күшеюі қазақстандық билікке ақпарат нарығы мен БАҚ-қа қоғам алдында жауапкершілік жүктейтін жаңа нормаларды енгізуге мәжбүр етті. Қазақстан жаңа медиа арқылы түсетін ақпаратты шектеуді заңнамалық реттеуге күш-жігерін салды. Бұл жағдайда мемлекет әлеуметтік желіні БАҚ-пен теңестіретін даулы заң нормаларын қабылдауға ұрынды.

Интернет туралы қабылданған жаңа заң интернет-қоғамдастыққа ғана емес, масс-медиаға да жаңа шектеулер енгізді. Заңда барлық интернет-сайттар, блогтар, чат және форумдар бұқаралық ақпарат құралдарына теңестірілді. Сот шешіміне бағынбаған жағдайда сайт бұғатталады, ал оның иесі өзінің доменін және осындай тақырыптағы домендік атауларды үш айға дейін мерзімге пайдалану құқығынан айырылады. Заңды жауапкершілікке интернет-ресурстарда жарияланған материалдар ғана емес, оларға жазылған пікірлер де кіреді. Блогерлер, өз паракшаларында жарияланған ақпарат пен түсініктемелер үшін жауап береді. Ал чатта жазылған сөздерді модератор бақылап отыруы керек. Бір қызығы, сотқа тек қазақстандық интернет-ресурстарға ғана емес, сондай-ақ кез келген елдің ресурстарына да шағым жасауға болады.

Медиа қоғамға көзқарасты қалыптастыру кезінде әртүрлі PR-технологияларды, маркетингтік құралдарды пайдалануды игерді. Журналистикада ақпарат ұғымының сипаты өзгерді. Дәстүрлі журналистикадағы ақпараттың шынайылығы құндылық болып саналды. Бүгін бірінші орынға ақпараттың шынайылығы емес, эксклюзив шықты. Сондықтан фейк жаңалықтар дәуірі дүниеге келді. Бұл жағдайда аудиторияны тарту үшін сапасыз контентке басымдық беру Қазақстан журналистикасындағы дағдарыстың көрінісі болып табылады. Алайда, контентті пайдалану құрылымының өзгеруі жаңа әдістемелердің пайда болуына алып келді.

Ақпарат тарату технологиясындағы өзгерістер қоғамда, оның ішінде қазақстандық журналистикада жаһандық әлеуметтік процестердің пайда болуына алып келді. Журналистика — қоғамның өзгерістерге дайындығының айқын көрінісі. Бұл өзгерістер технологиялық ғана емес, әлеуметтік себептер бойынша да орын алады. Жаңа ақпараттық қоғамға көшу қоғамдағы әлеуметтік үдерістердің, жүйелердің және қатынастардың, оның ішінде бұқаралық ақпарат құралдарының жаһандануының көрінісі болып табылады. Қазақстандық медиа жаңа сандық технологияларға оңай бейімделді дей алмаймыз. Дегенмен, цифрлану қазақстандық медиа үшін коммуникацияның жаңа инновациялық құралдарын жасады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Медиарынок 2018: продажа Forbes, бум спортивного контента и победа мобильного трафика [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.sostav.ru/publication/mediarynok-2018-34710.html?fbclid=IwAR3r6V38e3oVKdnIvwRM4c_3W9LLcCdhF-YFoN_vbkWK6MPuCNfK-fxUPI
- 2 Качкаева А.Г. Мультимедийная журналистика: учеб. для вузов / А.Г. Качкаева, С.А. Шомова. — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2017. — 413 с.
- 3 Вартанова Е.Л. К чему ведет конвергенция СМИ? / Е.Л. Вартанова // Развитие информационного общества в России: монография: [В 4 т.]. — Т. 1. Теория и практика. — СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2001. — С. 157–164.
- 4 Баранова Е.А. Особенности развития газетных редакций в условиях медиаконвергенции: автореф. канд. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.10 – «Журналистика» / Е.А. Баранова. — М., 2011. — 30 с.
- 5 Мамбетова И.К. Актуальные проблемы прессы Казахстана, 1991–2016 гг.: автореф. канд. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.10 – «Журналистика» / И.К. Мамбетова. — М., 2016. — С. 105, 106.
- 6 Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің сайты [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://qogam.gov.kz/>
- 7 Маклюэн М. Понимание Медиа: внешнее расширение человека / М. Маклюэн. — М.: Гиперборей, 2007. — С. 301.
- 8 Как СМИ освещали убийство и массовую драку в Караганде? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://newreporter.org/2019/01/11/kak-smi-osveshhali-ubijstvo-i-massovuyu-draku-v-karagande/>

Л.Т. Кожахметова, Б.Ж. Омаров

Основные тенденции развития медиа в эпоху Digital-технологий

В статье проанализировано использование новых цифровых технологий в казахской прессе, дана оценка цифровизации в журналистике на сегодняшний день. На трансформацию журналистики, по мнению авторов, существенно повлияла цифровизация, то есть технологический фактор. Появление нового канала коммуникации привело к изменениям и в функции журналистики. Технологическая новизна в массовой коммуникации оказала влияние на социальную функцию журналистики. Новые технологии стали механизмом, последовательно поднимавшим на новый уровень не только средства массовой информации, но и казахстанское общество. Однако влияние новых коммуникационных технологий не является односторонним. Конфликт новых и традиционных средств сформировал новый подход к ценностям журналистики. Влияние изменений в цифровую эпоху гораздо глубже, чем прежняя журналистика, основанная на материальных, вещевых перевозках. В отличие от предыдущих технологических революций происходит переход истины в виртуальный мир, интерактивность, что носит глобальный характер. На сегодняшний день сменились не только методы распространения информации, но и среда ее пользователей. Казахская журналистика, адаптированная к новым условиям, экспериментирует с любыми видами распространения информации.

Ключевые слова: СМИ, Интернет, пресса, онлайн, цифровые технологии, сайт.

L.T. Kozhakhmetova, B.Zh.Omarov

The main trends of media development in the era of Digital-technologies

The transformation of journalism is influenced by digitalization, that is, the technological factor and the emergence of the global Internet. The emergence of a new communication channel has led to changes in the function of journalism. Technological innovation in mass communication has also influenced the social function of journalism. New technologies have become a mechanism that has consistently raised not only the media, but also Kazakhstan's society to a new level. However, the impact of new communication technologies is not one-sided. The conflict of new and traditional means has shaped a new approach to the values of journalism. The impact of changes in the digital age is much deeper than the previous journalism, based on material, clothing transportation. Unlike previous technological revolutions, the transition of truth to the virtual world is interactive and global. To date, not only the methods of dissemination of information, but also the environment of its users have changed. Kazakhstan journalism, adapted to the new conditions, experiments any kind of information dissemination. The article analyzes the novelty of digital technologies, given in the Kazakh press, the assessment to date.

Keywords: Internet, mass media, Internet, press, online, digital technologies, website

References

- 1 Mediarynok, 2018: prodazha Forbes, bum sportivnoho kontenta i pobeda mobilnoho trafika [Media market 2018: Forbes sales, sports content boom and mobile traffic win]. *sostav.ru*. Retrieved from http://www.sostav.ru/publication/mediarynok-2018-34710.html?fbclid=IwAR3r6V38e3oVKdnIvwRM4c-_3W9LLeCdhF-YFoN_vbkWK6MPuCNfK-fxUPI [in Russian].
- 2 Kachkaeva, A.G. (2017). *Multimedinaia zhurnalistika [Multimedia journalism]*. Moscow: Izdatelskii dom Vysshei shkoly ekonomiki [in Russian].
- 3 Vartanova, E.L. (2001). K chemu vedet konverhentsiia SMI? [What is the convergence of the media?]. *Razvitie informatsionnoho v Rossii — Development of information society in Russia*. (Vols. 1–4; Vol. 1). Saint Petersburg: Izdatelstvo Sankt-Peterburhskoho universiteta [in Russian].
- 4 Baranova, E.A. (2011). Osobennosti razvitiia hazetnykh redaktsii v usloviakh mediakonverhentsii [Features of development of newspaper editions in the conditions of media convergence]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 5 Mambetova, I.K. (2016). Aktualnye problemy pressy Kazakhstana, 1991–2016 hh. [Actual problems of the press of Kazakhstan, 1991–2016]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 6 Kazakstan Respublikasy Akparat zhane kohamdyh damu ministrlihinin saity [Website of the Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan]. *qogam.gov.kz*. Retrieved from <http://qogam.gov.kz> [in Kazakh].
- 7 McLuhan, M. (2007). *Ponimanie Media: vneshnee rasshirenie cheloveka [Understanding Media: the external expansion]*. Moscow: Hyperboreia [in Russian].
- 8 Kak SMI osveshchali ubiistvo i massovuiu draku v Karahande? [How did the media cover the murder and mass brawl in Karaganda?]. *newreporter.org*. Retrieved from <https://newreporter.org/2019/01/11/kak-smi-osveshchali-ubiistvo-i-massovuyu-draku-v-karagande/> [in Russian].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Abdikulova, R.M.** — Associate professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.
- Adilova, A.S.** — Doctor of philological sciences, professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Ayupova, G.K.** — Associate professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Ayazbayeva, B.K.** — Associate professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Aimuhambet, Zh.A.** — Doctor of philological sciences, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Bakhtikereyeva, U.M.** — Doctor of philological sciences, professor, Peoples' Friendship University, Moscow, Russia.
- Ekici, M.** — PhD, Professor, Ege University, Izmir, Turkey.
- Kaletkenova, K.** — Postgraduate student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kharitonova, L.M.** — Associate professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kozhakhmetova, L.T.** — Senior teacher, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Mirzakhmetov, A.A.** — Doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Muratova, A.N.** — Postgraduate student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Nasipov, I.** — Professor, M. Akmulla Bashkir State pedagogical University, Russia.
- Nurken, Aubakir** — PhD, Kazakh Ablai Khan UIR&WL, Almaty, Kazakhstan.
- Omarov, B.Zh.** — Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Ospanova, A.M.** — Postgraduate student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.
- Rymkulova, Zh.N.** — Postgraduate student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Saltanmurat, R.** — Postgraduate student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Serikova, M.K.** — Postgraduate student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Shevlyakova, L.R.** — Associate professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Stepanov, E.N.** — Professor, I.I. Mechnikov Odessa National University, Ukraine.
- Syzdykova, B.R.** — Doctoral student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Suvorina, K.** — Postgraduate student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Tuyte, Ye.Ye.** — Associate professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Zharylgapov, Zh.Zh.** — Doctor of philological sciences, professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.

**2019 жылғы «Қарағанды университетінің хабаршысында»
жарияланған мақалалардың көрсеткіші.
«Филология» сериясы**

№ б.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

<i>Күдерінова Қ.Б.</i> Жаңа емле: құрылымы, ұстанымы және жаңалықтары.....	1	8
<i>Назарова М.Г.</i> Латын қарпіне көшу — болашаққа қадам.....	1	14

**ҚАЗІРГІ ТІЛ БІЛІМІ МЕН ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

<i>Асан А.Қ.</i> XX ғасырдың екінші жартысы әдебиетіндегі философиялық-эстетикалық тәжірибе және оның даму жолдары.....	1	50
<i>Жарылғапов Ж.Ж., Кенжекова М.Ж.</i> Қазіргі қазақ прозасындағы қала бейнесі	1	30
<i>Жүнісова М.К., Саяжанова А.Ж.</i> Бастапқы және соңғы сөйлемдердің композициялық тұрғыдан ұйымдасуы.....	1	25
<i>Толеубаева К.А., Насипов И.С.</i> Көркем шығармадағы Тәттімбет бейнесі.....	1	42
<i>Уйево Ж.</i> Қостілділікті әлеуметтік мәселе ретінде зерттеудің теориялық негіздері	1	38
<i>Харитонова Л.М., Цой К.П.</i> Әдеби шығарманы талдау жүйесіндегі аксиологиялық көзқарас	1	18

ТІЛ МЕН ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

<i>Исенова Ф.К., Ахметвалиева И.Н.</i> Орыс тілін өзге тіл ретінде оқытудың деңгейлік тәсілі (ҚАЗГЮУ жұмыс тәжірибесінен).....	1	76
<i>Критарова Ж.Н., Жүнісова Ж.Н.</i> Ұлттық мектепте гуманитарлық цикл пәндерін оқыту әдістемесі: ретроспективті талдау	1	59
<i>Пак М.К., Сабит Ж.А.</i> Тіл педагогикалық білімді түсіндіру және түйсінудің факторы ретінде	1	69

ТІЛТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Абдуллина Н.У., Айдарбек Қ.Ж.</i> Концептуалдау және категориялау мәселелері когнитивтік құрылымдар негізі ретінде.....	3	38
<i>Ажарбекова Э.Н., Бахтикиреева У.М.</i> Адами қасиеттерді бейнелейтін зооним компонентті тұрақты теңеулер	3	32
<i>Аманбаева Г.Ю., Джумадильдинова Ж.С.</i> Тіл тұлғасының әлеуметтік және этномәдениетті құраушылары	3	22
<i>Аюпова Г.К., Степанов Е.Н.</i> «Байлық» концептінің фреймдік модельдеу.....	4	8
<i>Әділова А.С.</i> Қазіргі заманғы лингвистика туралы	4	24
<i>Бахтикиреева У.М., Каппасова А.Ш., Капанова А.Е., Абдикадинова А.Ж.</i> «Жақсылық»/«жамандық» концептілерін құрушы тұрақты тіркестер және олардың стильдік қызметі.....	3	8
<i>Исина Г.И., Ху Синь Хуа, Аманбекова Д.Е.</i> Тіл этникалық менталитеттің туындысы ретінде.....	2	15
<i>Кенжеғалиев С.А., Жақұлаев Ә.М.</i> Ділдік лексиконға сипаттама	2	34
<i>Муратова А.Н., Бахтикиреева У.М.</i> Жасырын тілдің вербалды мәні	4	36
<i>Нуркен Аубакир.</i> Ғылыми-танымал дискурстың аударма сапасын бағалау («National Geographic» мақаласының материалы негізінде): Джулиана Хаус моделі	4	30
<i>Пак М.К., Долгова Т.В.</i> «Өмір» лексемасын зерттеудің тарихнамалық аспекті.....	3	16
<i>Телғараева Л.Б., Мұсалы Л.Ж.</i> М.Мағауиннің «Аласапыран» романындағы прецедентті феномендердің ерекшелігі	2	27
<i>Тлеумбетова Д.Б., Иванова С.А., Тугамбекова М.А.</i> Термин жасаудағы метафоралық номинация (медициналық терминдер материалында)	3	27
<i>Түйте Е.Е., Салтанмұрат Р.</i> Жасанды тілдер	4	18
<i>Шайбакова Д.Д.</i> Шетжұрт (диаспора) коммуникациядағы эндогоссты және экзогоссты бағыты ...	2	8
<i>Шеризатова Ж.Ж.</i> Метафора медициналық терминдердің ең нәтижелі тәсілі ретінде	2	21

ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Жауыншиева Ж.Б., Қиынова Ж.Қ., Веселинов Д.</i> Әлемнің мифопоэтикалық бейнесіндегі санның әдет-ғұрыптық семантикасы.....	2	53
<i>Имангазин М.М.</i> Ғұн басшысы Аттила жайлы мифтер және тарихи фактілер	2	41
<i>Карипбаев Ж.</i> Әдеби шығармашылықтағы рухани контекст	2	63
<i>Мустоянова А.Т.</i> Қазіргі шетелдік әдебиеттанудағы сыни көзқарастар туралы	2	46
<i>Филимонова А.П., Харитонова Л.М., Сонмез М.Дж.М.</i> Постмодернистік романның интерпретациясындағы театрлану концептісі.....	2	58

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЛИНГВОДИДАКТИКА

<i>Ағманова Ә.Е., Валова М.В.</i> Жаңартылған білім беру мазмұны контекстінде мәдени концептерді үйрену әдістемесі.....	2	97
<i>Исалиева А.А., Искалиева А.Т.</i> Тілдік пәндер оқытудың интерактивті әдістері.....	2	77
<i>Құрманова Б.Х.</i> Тілдік емес жоғары оқу орындарында тілдік құзыреттілікті қалыптастырудың бір компоненті ретінде орыс тілі сабақтарында шығармашылық тапсырмаларды қолдану	2	71
<i>Масақова Г.А., Құрман Н.Ж., Айтбаева Б.М.</i> Жоғары оқу орнында қазақ тілін қашықтан оқытудың дидактикалық негіздері	2	91
<i>Оспанова Б.Р., Касенова Н.А., Тюрина С.Ю.</i> Техникалық ЖОО студенттерінің кәсіби және жалпы мәдени құзыреттілігін қалыптастыру ерекшеліктері	2	84

ОТАНДЫҚ ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Абдикулова Р.М., Оспанова А.М.</i> І. Есенберлиннің көркемдік стилінің ұлттық ерекшеліктері туралы («Көшпенділер» трилогиясы материалы негізінде)	4	59
<i>Дьяков Д.В.</i> Фольклорлық цикл теориясының кейбір мәселелері.....	3	50
<i>Екиши М., Аймухамбет Ж.А., Мирзахметов А.А.</i> Ш. Айтматовтың «Теңіз жағалай жүгірген тарғыл төбет» повесіндегі мифо-архетиптік мотивтердің маңызы.....	4	42
<i>Жарылғапов Ж.Ж., Сыздықова Б.Е.</i> Қазіргі қазақ прозасындағы мифтің поэтикалық қызметі.....	4	48
<i>Жұмабекова А.Қ., Аманбаева Ф.</i> М. Әуезовтің «Көксерек» шығармасын ағылшын тіліне аудару барысындағы аудармашылық трансформациялардың салыстырмалы талдауы (С.О. Чоракаев пен С. Гейган, С. Холлингсворт аудармалары негізінде)	3	57
<i>Насипов И., Жарылғапов Ж. М.</i> Әуезов поэтикасындағы сентиментализм	4	53
<i>Төлеубаева К.А.</i> Абайдың «Қара сөздеріндегі» ұлт мінезі.....	3	63
<i>Төлеубаева К.А., Аккулова Н.Р.</i> Әбіш Кекілбаевтің «Абылай хан» шығармасындағы авторлық ұстаным.....	3	70
<i>Харитонова Л.М., Калеткенова К.</i> Салыстырмалы зерттеу объектісі ретінде әдебиеттің терминологиялық жүйелері	4	72
<i>Шевлякова Л.Р., Суворина К.</i> Постмодерндік координаттар жүйесіндегі орыс классикасы: Терцтің бағалауындағы Пушкиннің тұлғасы мен қызметі.....	4	66
<i>Ысқақұлы С., Смағұлов Ж.Қ., Калыбекова К.С.</i> Шоқан Уәлиханов және орыс әдебиеттануындағы мифологиялық мектептің теориялары	3	43

ФИЛОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕР

<i>Аязбаева Б.К., Серикова М.К., Рымкулова Ж.Н.</i> Тілдерді оқытуда коммуникативті құзіреттілікті қалыптастыру.....	4	78
<i>Кадина Ж.З., Жақан Ә., Сатеева Б.С., Зенгин Ж.</i> Психологиялық ілімнің қайнар көздері және бүгінгі қоғамдағы қолданылу аясы	3	89
<i>Мажитаева Ш., Байжигитова Т.</i> Жаңартылған білім беру бағдарламасының ерекшеліктері.....	3	81
<i>Нурпеисова С.К., Тунғушбаева Б.К.</i> Тілдік емес университетте іскери қарым-қатынас тілін оқытудың негізгі принциптері туралы	3	75

ЖУРНАЛИСТИКА

Қожахметова Л., Омаров Б.Ж. Digital-технологиялар дәуірінде медианы дамытудың негізгі үрдістері.....	4	84
--	---	----

МЕРЕЙТОЙ ИЕСІ

Ұстазға асыл сөз.....	1	83
-----------------------	---	----

**Указатель статей, опубликованных
в «Вестнике Карагандинского университета» в 2019 году.
Серия «Филология»**

№ с.

РУХАНИ ЖАНҒЫРУ

<i>Кудеринова К.Б.</i> Новые правила орфографии: структура, принципы, новшество	1	8
<i>Назарова М.Г.</i> Переход на латиницу — шаг в будущее	1	14

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО
ЯЗЫКОЗНАНИЯ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ**

<i>Асан А.К.</i> Философско-эстетический опыт и пути его реализации в литературе второй половины XX века	1	50
<i>Жарылгапов Ж.Ж., Кенжекова М.Ж.</i> Образ города в современной казахской прозе	1	30
<i>Жунусова М.К., Саяжанова А.Ж.</i> Композиционная структура начальных и конечных предложений	1	25
<i>Толеубаева К.А., Насипов И.С.</i> Образ Таттимбета в художественной литературе	1	42
<i>Уйево Ж.</i> Теоретические основы изучения двуязычия как социальной проблемы	1	38
<i>Харитоновна Л.М., Цой К.П.</i> Аксиологический подход в системе анализа литературного произведения	1	18

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

<i>Исенова Ф.К., Ахметвалиева И.Н.</i> Уровневый подход к обучению русскому языку как неродному (из опыта работы КАЗГЮУ)	1	76
<i>Криптарова Ж.Н., Жунусова Ж.Н.</i> Методика преподавания дисциплин гуманитарного цикла в национальной школе: ретроспективный анализ	1	59
<i>Пак М.К., Сабит Ж.А.</i> Язык как фактор интерпретации и постижения педагогического знания	1	69

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

<i>Абдуллина Н.У., Айдарбек К.Ж.</i> Концептуализации и категоризации в качестве основы формирования когнитивных структур	3	38
<i>Адилова А.С.</i> О современной лингвистике	4	24
<i>Ажарбекова Э.Н., Бахтикереева У.М.</i> Устойчивые сравнения с компонентом-зоонимом, характеризующие человеческие качества	3	32
<i>Аманбаева Г.Ю., Джумадиловна Ж.С.</i> Социальные и этнокультурные компоненты языковой личности	3	22
<i>Аюпова Г.К., Степанов Е.Н.</i> Фреймовое моделирование концепта «богатство»	4	8
<i>Бахтикереева У.М., Каппасова А.Ш., Капанова А.Е., Абдикадилова А.Ж.</i> Фразеологизмы, составляющие понятия «добро»/«зло», и их стиль	3	8
<i>Исина Г.И., Ху Синь Хуа, Аманбекова Д.Е.</i> Язык как производное этнического менталитета	2	15
<i>Кенжегалиев С.А., Жакулаев А.М.</i> Характеристика ментального лексикона	2	34
<i>Муратова А.Н., Бахтикереева У.М.</i> Вербальные значения тайного языка	4	36
<i>Нуркен Аубакир.</i> Оценка качества перевода научно-популярного дискурса (на материале статьи «National Geographic»): модель Джулианы Хаус	4	30
<i>Пак М.К., Долгова Т.В.</i> Историографический аспект исследований лексемы «жизнь»	3	16
<i>Телгараева Л.Б., Мусалы Л.Ж.</i> Особенности прецедентных феноменов в романе М. Магауина «Аласапыран» («Вешние снега»)	2	27
<i>Тлеумбетова Д.Б., Иванова С.А., Тугамбекова М.А.</i> Метафорическая номинация в терминообразовании (на материале медицинских терминов)	3	27
<i>Туйте Е.Е., Салтанмурат Р.</i> Искусственные языки	4	18
<i>Шайбакова Д.Д.</i> Эндогlossная и экзогlossная направленность в коммуникации диаспоры	2	8
<i>Шеризатова Ж.Ж.</i> Метафора как наиболее продуктивный способ образования медицинских терминов	2	21

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОТЕЧЕСТВЕННОГО И ЗАРУБЕЖНОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

<i>Жауыншиева Ж.Б., Киынова Ж.К., Веселинов Д.</i> Сакральная семантика числа в мифопоэтической картине мира	2	53
<i>Имангазинов М.М.</i> Мифы и исторические факты о предводителе гуннов Аттиле	2	41
<i>Карипбаев Ж.</i> Духовный контекст в литературном творчестве	2	63
<i>Мустояпова А.Т.</i> К вопросу о критических подходах в современном зарубежном литературоведении	2	46
<i>Филимонова А.П., Харитонова Л.М., Сонмез М.Дж.М.</i> Концепт театральности в интерпретации постмодернистского романа	2	58

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ЛИНГВОДИДАКТИКЕ

<i>Агманова А.Е., Валова М.В.</i> Подходы к изучению культурных концептов в контексте обновленного содержания образования	2	97
<i>Исалиева А.А., Искалиева А.Т.</i> Интерактивные методы обучения языковым дисциплинам	2	77
<i>Курманова Б.Х.</i> Применение творческих заданий на занятиях русского языка как одного из компонентов формирования языковой компетенции студентов неязыковых факультетов	2	71
<i>Масакова Г.А., Курман Н.Ж., Айтбаева Б.М.</i> Дидактические основы дистанционного обучения казахскому языку в вузе	2	91
<i>Оспанова Б.Р., Касенова Н.А., Тюрина С.Ю.</i> Особенности формирования профессиональных и общекультурных компетенций студентов технического вуза	2	84

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

<i>Абдикулова Р.М., Оспанова А.М.</i> О национальном своеобразии художественного стиля И. Есенберлина (на материале трилогии «Кочевники»)	4	59
<i>Дьяков Д.В.</i> Вопросы теории фольклорного цикла	3	50
<i>Екиши М., Аймухамбет Ж.А., Мирзахметов А.А.</i> Значение мифо-архетипических мотивов в повести Ч.Айтматова «Пегий пес, бегущий краем моря»	4	42
<i>Жарылганов Ж.Ж., Сыздыкова Б.Е.</i> Поэтическая функция мифа в современной казахской прозе	4	48
<i>Жұмабекова А.Қ., Аманбаева Ф.</i> Сравнительный анализ переводческих трансформаций при переводе произведения М. Ауезова «Серый лютый» (на основе переводов С.О. Чоракаева и С. Гейгана, С. Холлингсворта)	3	57
<i>Насипов И., Жарылганов Ж.</i> Сентиментализм в поэтике М.Ауезова	4	53
<i>Толеубаева К.А., Аккулова Н.Р.</i> Авторская позиция Абиша Кекильбаева в произведении «Абылай хан»	3	70
<i>Толеубаева К.А.</i> Национальный характер «Слов назиданий» Абая	3	63
<i>Харитонова Л.М., Калеткенова К.</i> Терминологические системы литературы как объект сравнительного изучения	4	72
<i>Шевлякова Л.Р., Суворина К.</i> Русская классика в постмодернистской системе координат: личность и творчество Пушкина в оценке Терца	4	66
<i>Ыскакулы С., Смагулов Ж.К., Калыбекова К.С.</i> Шокан Уалиханов и теории мифологической школы в русском литературоведении	3	43

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ФИЛОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

<i>Аязбаева Б.К., Серикова М.К., Рымкулова Ж.Н.</i> Формирование коммуникативной компетенции при обучении языкам	4	78
<i>Кадина Ж.З., Жақан А., Сатеева Б.С., Зенгин Ж.</i> Источники психологического учения и сфера применения в современном обществе	3	89
<i>Мажитаева Ш., Байжигитова Т.</i> Особенности обновленной программы образования	3	81
<i>Нурпеисова С.К., Тунгушбаева Б.К.</i> Об основных принципах обучения языку делового общения в неязыковом вузе	3	75

ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Кожаметова Л.Т., Омаров Б.Ж.</i> Основные тенденции развития медиа в эпоху Digital-технологий.	4	84
---	---	----

НАШИ ЮБИЛЯРЫ

Благодарное слово учителю.....	1	83
--------------------------------	---	----

**Index of articles published
in the «Bulletin of the Karaganda University» in 2019 y.
«Philology» Series**

№ p.

RUKHANY ZHANGYRU

<i>Kuderinova K.B.</i> New rules of spelling: structure, principles, innovation.....	1	8
<i>Nazarova M.G.</i> Transition to Latin — a step to the future	1	14

**ACTUAL PROBLEMS OF MODERN LINGUISTICS
AND LITERARY CRITICISM**

<i>Assan A.K.</i> Philosophical and aesthetic experience and ways to implement it in the literature of the second half of the twentieth century	1	50
<i>Kharitonova L.M., Tsoi K.P.</i> Axiological approach in the analysis system of a literary work	1	18
<i>Toleubaeva K.A., Nasipov I.S.</i> The image of Tattimbet in fiction	1	42
<i>Uiego Zh.</i> The theoretical framework for bilingual social issues studies	1	38
<i>Zharylgapov Zh.Zh., Kenzhekova M.Zh.</i> The image of the city in modern Kazakh prose	1	30
<i>Zhunosova M.K., Sayazhanova A.Zh.</i> Compositional organization of the beginning and final sentences	1	25

METHODS OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

<i>Isenova F.K., Akhmetvalieva I.N.</i> Level approach to teaching Russian as non-native (from the experience of KAZGUU).....	1	76
<i>Kritarova Zh.N., Zhunosova Zh.N.</i> Methods of teaching of humanitarian disciplines in a national school: a retrospective analysis.....	1	59
<i>Pak M.K., Sabit Zh.A.</i> Language as a factor of interpretation and pedagogical knowledge comprehension ..	1	69

ACTUAL PROBLEMS IN THE LANGUAGE

<i>Abdullina N.U., Aydarbek K.Zh.</i> Conceptualization and categorization as basis for the formation of cognitive structure	3	38
<i>Adilova A.S.</i> About modern linguistics	4	24
<i>Amanbaeva G.Yu., Jumadildinova Zh.S.</i> Social and ethnocultural components of a linguistic personality ...	3	22
<i>Ayupova G.K., Stepanov E.N.</i> Frame modeling of the concept «Riches».....	4	8
<i>Bakhtikireeva U.M., Kappasova A.Sh., Kapanova A.E., Abdikadirova A.Zh.</i> Phraseological units, that make up the concept of «good» or «evil» and their style	3	8
<i>Issina G.I., Hu XinHua, Amanbekova D.Ye.</i> Language as a derivative of ethnic mentality	2	15
<i>Kenzhegalyev S.A., Zhakulayev A.M.</i> Characteristic of the mental lexicon	2	34
<i>Muratova A.N., Bakhtikereyeva U.M.</i> Verbal values of a secret language	4	36
<i>Nurken Aubakir.</i> Translation Quality Assessment of popular science material (on the material of the «National Geographic» article): Juliane House's model	4	30
<i>Pak M.K., Dolgova T.V.</i> Historiographical aspect of the research for lexical item «life»	3	16
<i>Shaibakova D.D.</i> Endoglossic and exoglossic orientation in diaspora communication.....	2	8
<i>Sherizatova Zh.Zh.</i> Metaphor is a productive way in the formation of medical terminology.....	2	21
<i>Telgaraeva L.B., Mussaly L.Zh.</i> Features of precedent phenomena in the novel «Alasapyran» by M. Magauin	2	27
<i>Tleumbetova D.B., Ivanova S.A., Tugambekova M.A.</i> Metaphorical nomination in term formation (based on medical terms)	3	27
<i>Tuyte Ye.Ye., Saltanmurat R.</i> Artificial languages	4	18
<i>Azharbekova A.N., Bakhtikereyeva U.M.</i> Fixed comparisons with zoonym component describing human qualities.....	3	32

TOPICAL ISSUES OF DOMESTIC AND FOREIGN LITERATURE

<i>Filimonova A.P., Kharitonova L.M., Sonmez M.J.M.</i> Concept of theatricality in the interpretation of the postmodern novel.....	2	58
<i>Imangazinov M.M.</i> Myth and historical facts about Rome and the Huns leader Attila	2	41
<i>Karipbayev Zh.</i> Spiritual context in literary creativity.....	2	63
<i>Mustoyapova A.T.</i> Regarding the critical approaches question in modern literary study	2	46
<i>Zhauynshiyeva Zh.B., Kiynova Zh.K., Vesselinov D.</i> Sacred semantics of the number in the mythopoetic picture of the world.....	2	53

MODERN APPROACHES IN LINGUODIDACTICS

<i>Issaliyeva A.A., Iskaliyeva A.T.</i> Interactive methods of teaching linguistic disciplines.....	2	77
<i>Kurmanova B.Kh.</i> Application of creative tasks in Russian language classes as one of components of formation of language competence of students of non-language faculties.....	2	71
<i>Masakova G.A., Kurman N.J., Aytbayeva B.M.</i> Didactic bases of distance learning of Kazakh language in higher educational institution.....	2	91
<i>Ospanova B.R., Kasenova N.A., Tyurina S.Yu.</i> Features of the formation of professional and general cultural competence of students of a technical university	2	84
<i>Agmanova A.Ye., Valova M.V.</i> Approaches to the study of cultural concepts in the context of updated content of education.....	2	97

ACTUAL ISSUES OF DOMESTIC LITERARY CRITICISM

<i>Abdikulova R.M., Ospanova A.M.</i> National originality of I. Esenberlin's artistic style (based on the trilogy «The nomads»)	4	59
<i>Dyakov D.V.</i> Aspects of the folklore cycle theory.....	3	50
<i>Ekici M., Aimuhambet Zh.A., Mirzakhmetov A.A.</i> The meaning of mytho-archetypal motifs in the story of Sh. Aitmatov «Teniz zhagalai zhurgentargyl tobet».....	4	42
<i>Jumabekova A.K., Amanbaeva F.A.</i> Comparative analysis of translation techniques in the translation of the work of M. Auezov «Fierce-Grey» (based on translations of S.O. Chorakayev and S. Geoghegan, S. Hollingsworth)	3	57
<i>Kharitonova L.M., Kaletkenova K.</i> Terminosystems of literature as an object of comparative study	4	72
<i>Nasipov I., Zharylgapov Zh.</i> Sentimentalism in M. Auezov's poetics	4	53
<i>Shevlyakova L.R., Suvorina K.</i> Russian Classic in Postmodern Coordinate System: Pushkin 's Personality and Creativity in Terz 's Assessment	4	66
<i>Toleubayeva K.A.</i> The character of the nation in Abay's edification words	3	63
<i>Toleubayeva K.A., Akkulova N.R.</i> The authors position of Abish Kekilbayev in the work «Abylai khan»....	3	70
<i>Yskakuly S., Smagulov Zh.K., Kalybekova K.S.</i> Sh. Ualikhanov and theories of mythological school in Russian literal study.....	3	43
<i>Zharylgapov Zh.Zh., Syzdykova B.R.</i> Poetic function of myth in modern Kazakh prose.....	4	48

MODERN APPROACHES IN PHILOLOGICAL EDUCATION

<i>Ayazbayeva B.K., Serikova M.K., Rymkulova Zh.N.</i> Forming of communicative competence in teaching languages	4	78
<i>Kadina Zh.Z., Zhakan A., Sateeva B.S., Zengin Zh.</i> Sources of psychological teaching and scope in modern society.....	3	89
<i>Mazhitayeva Sh., Baizhigitova T.</i> The features of the updated education program	3	81
<i>Nurpeisova S.K., Tungushbayeva B.K.</i> About the basic principles of teaching business communication language at a non-linguistic university	3	75

JOURNALISM

<i>Kozhakhmetova L.T., Omarov B.Zh.</i> The main trends of media development in the era of Digital-technologies	4	84
---	---	----

OUR ANNIVERSARIES

Thanks to the teacher	1	83
-----------------------------	---	----